

1/2023

23

Annales historici Presovienses

Informácie pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, niektorom svetovom jazyku alebo v stredoeurópskom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdiá a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 30. júnu a druhého čísla vždy k 31. decembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdiá a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:

elektronicky na adresu:

ahp@unipo.sk

poštou:

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

Každý príspevok musí obsahovať: názov v slovenskom a anglickom jazyku, meno autora, pracovisko a stručné informácie o autorovi, abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5 – 7 riadkov, 5 – 6 kľúčových slov v anglickom jazyku. Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a spĺňať nasledujúce požiadavky (písmo: Times New Roman, 12, zarovnanie na obe strany, poznámkový aparát pod čiarou). Autori sa zaväzujú, že odovzdajú na publikovanie redakcii AHP originálny, pôvodný text, dovedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením, kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy. Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby citovania dokumentov:

1. Knihy/Monografie. Prvky popisu:

Autor. Názov: podnázov (nepovinný). Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004, s. 104. (citovaná konkrétna strana)

TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s. (citovaná monografia s celkovým počtom strán)

2. Článok v časopise. Prvky popisu:

Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu* (noviny, časopisy). ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie:

Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for „green works“ in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie:

Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete:

<http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie):

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E – J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mirofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu.

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880 – 881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei/216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2023, roč. 23

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 15

080 01 Prešov

ahp@unipo.sk

<https://ahp.sk/>

Redakčná rada:

doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD. (Prešov) (predsedníčka)

prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc. (Bratislava)

PhDr. Milan Belej, CSc. (Nitra)

doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. (Prešov)

prof. Mgr. Miroslav Daniš, CSc. (Bratislava)

doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešov)

doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD. (Prešov)

doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc. (Prešov)

prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Bratislava)

doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (Prešov)

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešov)

Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (Prešov)

Apl. Prof. Dr. Albert Kotowski (Bonn)

PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (Bratislava)

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. (Banská Bystrica)

doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorod)

prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc., dr. h. c. (Brno)

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. (Bratislava)

prof. Dr. Pap József (Eger)

prof. Dr. Papp Klára (Debrecen)

doc. Dr. Forisek Péter (Debrecen)

Univ. Prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz (Wien)

prof. ThDr. Peter Šturák, PhD. (Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (Prešov)

prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakcia:

Mgr. Lucia Šteflová, PhD. (šéfredaktorka), doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.,

doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Mgr. Monika Bizoňová, PhD., Mgr. Klaudia Sokolová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove,

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775.

ISSN 2989-3089 (online)

ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)

Evidenčné číslo MK SR:

EV 6135/23/PT

EV 227/23/EPP

OBSAH

ŠTÚDIE	5
<i>Forisek Péter</i> Persian and Greek Strategic Concepts in 480 BC.....	7
<i>Elena Hegyi</i> Súdne prípady bohorúhačstva v Banskej Štiavnici.....	21
<i>Peter Kónya</i> Obec Bokša od stredoveku do polovice 19. storočia.....	28
<i>Alena Mišíková</i> Mestečká na panstve Sztárayovcov v 18. a prvej polovici 19. storočia.....	59
<i>Pap József</i> Zemplén vármegye járási és választókerületi beosztása a dualizmus időszakában	82
<i>Patrik Derfiňák</i> Prvá uhorská turistka Fáy Mária (1845 – 1917)	96
MATERIÁLY	143
<i>Katarína Mikulová</i> Ženský odev v 14. – 15. storočí.....	145
KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ	167

CONTENTS

ARTICLES.....	5
<i>Forisek Péter</i> Persian and Greek Strategic Concepts in 480 BC.....	7
<i>Elena Hegyi</i> Court cases of blasphemy in Banská Štiavnica	21
<i>Peter Kónya</i> The village of Bokša from the middle ages to the half of the 19th century.....	28
<i>Alena Mišíková</i> Towns in the Sztáray estate in the 18th and first half of the 19th century.....	59
<i>Pap József</i> The division of Zemplín County by districts and constituencies in the period of dualism	82
<i>Patrik Derfiňák</i> The first Hungarian tourist, Fáy Mária (1845 – 1917)	96
MATERIALS	143
<i>Katarína Mikulová</i> Women's clothing in the 14th – 15th centuries.....	145
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	167

ŠTÚDIE
ARTICLES

PERSIAN AND GREEK STRATEGIC CONCEPTS IN 480 BC

FORISEK Péter

FORISEK, Péter. Perzské a grécke strategické koncepcie v roku 480 pred Kr. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 7 – 20.

Počas grécko-perzských vojen bola kampaň vedená Xerxom v roku 480 pred Kristom najvýznamnejším pokusom Peržanov o dobytie a pripojenie gréckej vlasti. Jednota Grékov a omyly perzských vodcov prispeli k víťazstvu Grécka, ktoré prinútilo Peržanov dočasne sa vzdať plánov dobyť túto oblasť. Ďalším dôsledkom bol značný mocenský posun v gréckom svete, pretože tým, že sa Atény stali námornou veľmocou, sa význačne zvýšil ich geopolitický význam.

Kľúčové slová: grécka vojenská stratégia, perzská vojenská stratégia, Atény, Sparta, Xerxes.

FORISEK, Péter. Persian and Greek Strategic Concepts in 480 BC. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 7 – 20.

During the Greco-Persian wars, the campaign led by Xerxes in 480 BC was the most significant attempt of the Persians to capture and annex the Greek motherland. The Greeks' unity and the blunders of the Persian leaders all contributed to the Greek victory that made the Persians temporarily renounce their plans to conquer the area. Another consequence was a considerable power shift in the Greek world, because by growing into a maritime power, Athens became a geopolitical factor.

Key words: Greek military strategy, Persian military strategy, Athens, Sparta, Xerxes.

Herodotus recounts the following story about Demaratus, the exiled former Spartan king, before the attack by Xerxes in 480 BC: “*I return now to that place in my history where it earlier left off. The Lacedaemonians were the first to be informed that the king was equipping himself to attack Hellas; with this knowledge it was that they sent to the oracle at Delphi, where they received the answer about which I spoke a little while ago. Now the way in which they were informed of this was strange. Demaratus son of Ariston, an exile among the Medes, was, as I suppose (reason being also my ally), no friend to the Lacedaemonians, and I leave it to be imagined whether what he did was done out of goodwill or spiteful triumph. When Xerxes was resolved to march against*

*Hellas, Demaratus, who was then at Susa and had knowledge of this, desired to send word of it to the Lacedaemonians.*¹

It is a well-known story – Xerxes built a huge army, marched into Greece, occupied Northern and Central Greece, occupied or conquered the majority of the islands, and the Persians defeated and killed Leonidas, the commander of the Greek alliance, as well as the 300 Spartans at Thermopylae, and marched into the evacuated Athens and destroyed the city. By August 480 BC, Xerxes gained control over a large part of Hellas. Up to this point, the story sounds like the victorious Persian conquests of the previous decades, as the same had happened to Lydia, to the New Babylonian Empire, to numerous Central Asian kingdoms, to Egypt, and to the Ionian Greeks of Asia Minor. At that time, however, an unexpected turn came. Though outnumbered, the allied Greek fleet defeated the Persian king's fleet in the naval battle of Salamis in September, who then commissioned commander Mardonius to continue the military operations and returned to Persia. One year later, the Persian army suffered a defeat from the ground army of the Greek Alliance at Plataia and lost control of the previously conquered Greek territories. The Persian soldiers died in the battle or fled or were caught as prisoners. It is a popular story that has been widely discussed from historical, military, cultural and other aspects in the last 2500 years.

In this paper, I aim to find the answer to four questions: When did the Greeks know about the impending invasion? What was the Persians' strategy for the encounter? What was, or what could be the Greeks' strategy? Are there any regularities and contingencies behind the events of the war?

The most important source for the events of the Greco-Persian war is the work of Herodotus, which is the main description of the actions; and from one point it is the only description, even though several modern researchers have been critical of it. In the introduction, Herodotus says his objective is “so that things done by man not be forgotten in time, and that great and marvelous deeds, some displayed by the Hellenes, some by the barbarians, not lose their glory, including among others what was the cause of their waging war on each other.” With this, Herodotus suggests that the war between the Greeks and the Persians is a part of a great historical process, namely the conflict between East and West. He claims that a divine force organizes history and controls

¹ HERODOTUS. *Histories. VII*. Translated by Godley, Alfred Denis Cambridge (MA) : Harvard University Press, (Loeb Classical Library), 1920 – 25, p. 239. I use Godley's translation from 1920 to cite Herodotus.

people's fate, although people's actions are also significant.² Hubris against the gods brings about inevitable fall. The gods deemed Xerxes' campaign of 480 BC to fail, due to the Persian king's hubris. He tells in the chapter about Egypt that his descriptions reflect his own opinion which was based on the results of his research, and he also adopted stories he had heard from others but was unable to verify. He decided to write down everything he had heard and warns his readers to believe it only if they want to. When he heard two different stories about a topic, he recorded both,³ although he was convinced that one of them was merely a tale. This was the first and very simple case of historical source criticism. Among today's scholars, many criticize Herodotus and his works, claiming they are misleading and contain falsehood regarding several historical issues.⁴ In this paper I do not deal with the question of his criticism, but I will mention the ancient and modern arguments against his works when discussing the events of the war.⁵

First, I seek to clarify the date when the Greeks may have known about the impending attack against them, based on the introductory source. In ancient times, rulers of states openly built alliances against a third party and directly aided each other under agreements. Herodotus, for example, narrates in detail how the Lydian King Croesus forged an alliance with the Egyptian Pharaoh Amasis and Polycrates, tyrant of Samos, against the Persians.⁶ Persian kings made no secret of their foreign policy either. They would prepare for the conquests with the help of Persian collaborators from the target state and never kept secret that they intended to attack a people or a state; they put pressure on the enemy by revealing and circulating their plan.⁷

² HARRISON, Thomas. *Divinity and History: The Religion of Herodotus*. Oxford : Oxford University Press, 2000. Based on Herodotus's approach to history, gods affect people's luck, and Harrison summarizes the roles prophecies and miracles played in history according to Herodotus.

³ HERODOTUS. *Histories*. II., p. 99., 123., III. p. 9.

⁴ RHODES, Peter. The Literary Sources. In *A Companion to the Classical Greek World*. Edited by Konrad H. Kinzl, 2006, p. 27.

⁵ For Herodotus: DEWALD, Carolyn – MARINCOLA, John (Eds.). *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge 2006.; FEHLING, Detlev. *Herodotus and His "Sources": Citation, Invention and Narrative Art*. Translated by Howie, J. G. Berlin : Walter de Gruyter, 1989.

⁶ HERODOTUS. *Histories*. I., p. 77.

⁷ To give an example, Phanes of Halicarnassus, who fought in Amasis' army as a mercenary leader, betrayed the Egyptian army to Cambyses (HERODOTUS. *Histories*. III., p. 4.). For the Persian diplomacy: Plat. Leg. III. 698e-699b. See RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*. New Haven and London : Yale University Press, 2015, p. 192 – 193.

Herodotus recounts multiple pre-war events in which Xerxes made it clear that he was preparing to attack Hellas. I will highlight one. The Persians apprehended three Greek spies who were merchants⁸ and were thus able to inspect the Persian army. After they were taken into custody, they were led before the king and they – as well as the Persians – expected that Xerxes would have them executed. The King of Kings, on the contrary, “*having inquired of them the purpose of their coming, ordered his guards to lead them around and show them his whole army. When the spies had seen all to their heart’s content, they were to send them away unharmed to whatever country they pleased.*”⁹ By doing so, Xerxes repeatedly informed the Greeks that he was preparing for a war against them and did not hide his plans or the size and the composition of his army.

Xerxes sent a message to the Greeks from Sardis, Asia Minor, directly notifying them about his intention to attack them, and dispatched ambassadors to every Greek polis, except Athens and Sparta, demanding earth and water as a sign of surrender. In doing so, he followed the example of Darius, his father and royal predecessor, who also used to send his ambassadors to Greek poleis to make them surrender and send him earth and water that represented the authority over the land in Zoroastrianism and symbolised subordination. The Athenians threw the envoys into a pit, while the Spartans threw them into a well, and this way they rejected the king’s demand.¹⁰

Since the arrival of Darius’ envoys, the Greeks were aware that the Persians were preparing to conquer their cities. They may have also heard about the succession crisis that followed Darius’ death. However, after 484 BC the abovementioned events clearly indicated that the Persian army was preparing for an invasion.

⁸ At that time, merchants were used for intelligence gathering on both sides. Xen. Hell. III. 4., Diod. XVI. 22. See RICHMOND, J. A. Spies in Ancient Greece. In *GaR*. 45 (1), 1998, p. 3 – 5.

⁹ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 146 – 147.

¹⁰ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 32. The dispatch of the envoys. HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 131 – 133. The return of the envoys. HERODOTUS. *Histories*. VI., p. 48 – 49. Darius’ envoys. In HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 133. Herodotus says the Athenians threw the envoys into a pit and the Spartans threw them into a well. Concerning the arrival of the envoys in 491 BC, see Sealey 1976. Herodotus states (HERODOTUS. *Histories*. IV., p. 126 – 127.) that Darius also demanded earth and water from Idanthyrsus, the Scythian king, who declined it. The Macedonian Amyntas gave the earth and water, but the Persian envoys abused the Macedonians’ hospitality and were then executed by his son, Alexander (HERODOTUS. *Histories*. V., p. 17 – 21.).

The Persians' strategy and preparation

In the following I examine the Persian strategy as well as the preparation for the military campaign against Greece. The expansion of the Persian Empire reached Europe at the end of the 6th century BC with Darius' Scythian campaign. Thracia became a vassal of Persian kings, the Macedonians and the Greeks also came into contact with the Persians, and Athens made her first treaty with them at that time, according to historical tradition.¹¹ With the campaign of 492 BC led by Mardonius, who had suppressed the Ionian Revolt, the Persian authority in Thracia was restored and Alexander I, the Macedonians' ruler, became a vassal of Persian kings, although Macedonia continued a policy of opportunism, aiming to favor both the Persians and the Greek poleis. Balcer claims that Mardonius tried to reach the Greek poleis step by step, by conquering the Thracian and Macedonian territories and establishing this way a stable logistic supply line for the incoming Persian army. The campaign led by Datis in 490 BC at Marathon resulted in a defeat for multiple causes, one of which was that the Persians attacked from the Aegean isles instead of the inland route that had been prepared. By doing so, Datis caused difficulties in the reinforcements of his army which thus ran short of food and water.¹²

It was an important element of the Persians' strategy to weaken the defences of their target with the help of traitors before the attack. Herodotus gave an account of the debate between Xerxes, Mardonius and Artabanus about launching the campaign of 480 BC and listed the Greeks, who were present before King Xerxes. Peisistratids from Athens, the exiled Spartan king Demaratus, as well as Aleuds from Thessaly were all urging the Persian king to attack their homeland.¹³ The essence of the Persian strategy was to outnumber the enemy, overwhelmingly, and to reveal and circulate the numerosity of the army before the fighting began. They also used to announce that the enemy should surrender and submit, otherwise would face demise. This happened in the case of the Greeks too.¹⁴

¹¹ BALCER, Jack Martin. The Persian Wars against Greece. A Reassessment. In *Historia*. 38, (2), 1989. HERODOTUS. *Histories*. V., p. 73.

¹² BALCER, Jack Martin. The Persian Wars against Greece. A Reassessment, p. 131.

¹³ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 3., VI., p. 2 – 3., 102 – 104., 130., 209., 234 – 5., 237. About the motives of pro-persian Greeks, see BALCER, Jack Martin. The Persian Wars against Greece. A Reassessment, p. 134.

¹⁴ HERODOTUS. *Histories*. IX., p. 17, VII., p. 172.; RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*. New Haven and London : Yale University Press, 2015.

The Persian king demoralized his Greek enemies by implementing other grand campaigns which also played a role in the war. By Xerxes' command, a canal was built in 484–483 BC intersecting the Akté (Mount Athos) Peninsula. According to Herodotus and later history, this construction was motivated by Xerxes' superstition, i.e. he wanted to prevent that the menacing events of 492 BC be repeated, when a storm destroyed the majority of Mardonius' fleet at Mount Athos.¹⁵ A similar action was performed by Cyrus, the founder of the state, when he ordered his troops to dig 360 trenches at the shores of the fast flowing river Gyndes (today's Diyala River in Iraq), redirecting this way the river to be able to invade Babylon.¹⁶ This demonstration of power is mentioned by Herodotus too, who claims that the King of Kings wished to have a canal constructed which two or even three warships could pass through, side by side.¹⁷

Preparing against the Greeks, the Persians established a network of stores on the Aegean shores (see Map). This network of provisions went from the White Point to Macedonia, passing through Tyrodiza, Doriscus and Eion.¹⁸ An enormous amount of food was stockpiled there for the soldiers, the horses and the draught animals. The rulers of towns and communities were ordered to provide the king and his escort with a predetermined amount of food. In some cases, Herodotus noted shocking amounts and sums, which indicates the overwhelming numerosity of the Persian army.¹⁹ However, a brief story suggests that Xerxes planned on Greek resources as well, because when he saw from the coast that some ships carrying commodities were heading for Greece, he prohibited his troops to stop them, trusting they would seize the wheat carried by the ships after the occupation of the Greek towns.²⁰

¹⁵ The demise of Mardonius' army. HERODOTUS. *Histories*. VI., p. 44 – 45. Regarding the aim of the campaign, it is debated whether the target was Athens or the control over the Thracian and Macedonian territories, which they managed to gain. Xerxes' canal construction: HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 22 – 24.

¹⁶ HERODOTUS. *Histories*. I., p. 189 – 190.

¹⁷ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 24. Herodotus also highlights that “Xerxes gave the command for this digging out of pride, wishing to display his power and leave a memorial.”

¹⁸ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 25. RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 168 – 170.

¹⁹ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 118 – 119. The towns only had to provide for the alimentation of the army, but concerning Xerxes and his escort, they were obliged to make them rich feasts, provide tents, decorated, golden or gilded furnishing, cutlery and lavish repasts.

²⁰ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 146. RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*. 2015.

Having arrived in Asia Minor, Xerxes decided his army would not cross the Dardanelles in ships, but he had a tremendous pontoon bridge built, using a portion of the ships. After the first pontoon bridge was demolished by a storm, the Persian god-king whipped the sea and a double pontoon bridge was built, so huge that some smaller ships could pass through under it. Besides the military aspects, this grand campaign demonstrated the power of the Persian king and the Persian army, and served to intimidate the Greeks.²¹

The attack in 480 BC was the continuation of Mardonius' earlier strategy; the army was marching towards Greece on land, through Persian controlled Thracian and Macedonian territories, and a naval fleet of considerable significance was escorting the ground army on the seashore. In addition to combating the Greek fleet and providing reinforcements, the Persian fleet may have been prepared for amphibious operations as well, in today's parlance; since Diodorus claims the fleet involved 850 ships that carried horses. The Persians probably aimed to deploy the cavalry right behind the Greeks, after winning at sea.²²

The Persian army and its leadership had several advantages compared to the Greeks. Later I will discuss in detail the numbers stated by Herodotus, as well as the critics regarding them. The Persians had a unified system of commanders, the decisions were made by King Xerxes directly, being personally present at the scene and consulting his military leaders. The army was organized on the basis of the decimal system, and the commanders of each unit made up a clear-cut chain of command.²³ Another advantage of the Persian leadership was that the majority of the leaders and soldiers had decades of experience about military campaigns conducted in distant places. Due to their successful strategy, the Persians dominated the war until the battle of Salamis.

²¹ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 34 – 36.

²² Diod. Sic. XII. 7.; RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 170.

²³ HOW, W. W. Arms, Tactics and Strategy in the Persian War. In *JHS*. 43, (2), 1923, p. 120. According to HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 81. the structure of the Persian army was based on the decimal system. However, based on Thucydides, How claims that the Spartan hoplite army also had a chain of command, such as king-polemarch-lochagos-penteconter-enomotarch. About the Persian and Greek officer staffs see HOW, W. W. Arms, Tactics and Strategy in the Persian War, p. 123. Lazenby analysed in detail the differences between the command structures of the two armies, and claims that the leaders of the Persian army were also rather appointed by the king, having his favour, and were not professional leaders. LAZENBY, John Francis. *The Defence of Greece 490–479 BC*. Warminster : Aris-Phillips, 1993, p. 17 – 45.

The strategy and the preparation of the Greek states

Next, I examine the Greeks' preparation as well as their potential strategic concepts. Xerxes' envoys demanded the Greek poleis to fully submit, and a large portion of them did obey. However, some poleis decided to confront the Persians, under Sparta's and Athens' leadership, and formed a military alliance, while some other poleis decided to wait, in order to join the victorious party at the right time.²⁴ The aim of the Greek allied forces was to stop the Persians to the north of the poleis that chose resistance or hesitated, in order to keep as many potential allies as possible. Outnumbered by the Persians, they discarded the option of open war and chose to confront at geographically favourable locations where the Persians were unable to make use of their numerosity (Vale of Tempe, Thermopylae, and Artemisium and Salamis at sea, and finally the Isthmos leading to the Peloponnese).²⁵ Rahe notes that the two greater poleis of the Greek alliance, Athens and Sparta had an agreement, but they also worked out their own strategies in addition.²⁶ Sparta's main objective was to prevent the Persians from reaching the Peloponnese and to avoid that pro-Persian states be in the majority in mainland Greece. This latter objective could not be accomplished until the battle of Salamis, as the cities of Northern and Central Greece surrendered to the Persians; the one and only considerable resistance, i.e. the heroic resistance of Leonidas and his Spartans, was easily suppressed. However, the heroic self-sacrifice of the 300 Spartans significantly improved the morale of the Spartans and every Greek in later battles.²⁷

²⁴ The poleis surrendering to the Persians are listed in HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 132. Even Delphoi advised the Greeks not to resist the Persians but to submit. Later, it was an important element of the Athenian propaganda that while many poleis submitted, Athens chose to fight and saved Greece. For the first, very unfavourable, and the second, promising prophecy given by Delphoi to the Athenians see HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 14 – 142.; RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 193 – 196 About the Delphoi prophecies.

²⁵ The significance of the sea battle at Artemisium has been neglected in modern historiography. Although the battle ended in a draw due to a seastorm – as noted in BALCER, Jack Martin. *The Persian Wars against Greece. A Reassessment*, p. 137 – the myth about the invincibility of the Persian fleet was proved false. Lazenby calls it a milestone too, see LAZENBY, John Francis. *The Strategy of the Greeks in the Opening Campaign of the Persian War*. In *Hermes*. 92, (3), 1964, p. 264 – 284.

²⁶ RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 202 – 208.

²⁷ RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 122 – 124; STARR, Chester G. *Why did the Greeks defeat the Persians?* In *PP*. 86, 1962, p. 330 highlights one sentence of the Sicilian Diodorus that the battle of Thermopylae was a greater contribution to the freedom of Hellas than the later battles against Xerxes.

The Greek alliance suffered various disadvantages compared to the Persians. In contrast to the unified leadership of the Persians, the Greeks chose a Spartan to be the commander of the ground army (namely Leonidas, who was followed by Pausanias after his death), but the army was not unified. The alliance comprised about thirty bigger poleis, among which some used to be loathed enemies of each other a couple of years or decades earlier, like Athens and Aegina or Sparta and Argos. This was depicted in the historiography of later times, since both the Athenians and the Aeginians declared that the victory at Salamis was achieved due to their own bravery and determination.²⁸ However, Starr believes that the most important factor behind the Greeks' victory was that the Greeks set up an alliance and accepted the Spartan leadership in it. This opinion is acceptable, but I find it important to note that a commander of the calibre of Themistocles could manipulate the Spartan leadership and impose his will upon them, using a trick if necessary.

The Greeks lacked the Persians' experience in waging long and distant wars, as they had mainly fought smaller, local wars, usually against each other.²⁹ Athens was the only polis to have some experience, after sending an expeditionary force to Asia Minor to support the Ionian uprising. Another disadvantage was that the Greek commanders took up their position on the basis of origin, like the Spartan kings, or in the framework of politics, like the Athenian strategoi, in contrast to the professional Persian leaders. Consequently, a large part of Greek commanders were already unfit for leadership.³⁰ An example for this is the battle of Marathon which took place only because during the strategoi's debate on whether they should surrender or confront, Miltiades finally convinced Callimachus to attack.

After all, we still have two questions: Which events of the war can be considered regularities, and which events were contingencies? One of Herodotus's most questionable claim is that the victory over the Persians was due to

²⁸ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 86. Besides STARR, Chester G. Why did the Greeks defeat the Persians? 1962. several modern historians suggest that the creation of the Athenian thalassocracy was the result of the conflict between Aegina and Athens. Even so, the two poleis managed to put aside their conflict during the war with Persia and to fight together against their common enemy.

²⁹ RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 138 – 139, 187 – 189; STARR, Chester G. Why did the Greeks defeat the Persians?, p. 323.

³⁰ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 139. *As it is, to say that the Athenians were the saviors of Hellas is to hit the truth. It was the Athenians who held the balance; whichever side they joined was sure to prevail. choosing that Greece should preserve her freedom, the Athenians roused to battle the other Greek states which had not yet gone over to the Persians and, after the gods, were responsible for driving the king off.*

the Athenians' resoluteness and fleet building. Thucydides, on the contrary, writes that the outcome of Xerxes' campaign was not Greek victory, but Persian defeat. On the eve of the Peloponnesian war, the Corinthians, who went to Sparta as her ally, said: "And yet you know that on the whole the rock on which the barbarian was wrecked was himself..."³¹ Among modern historians, Lazenby claims after Thucydides that it was the Persians' blunders that led to the Greeks' victories in 480 and 479 BC.³²

Modern historians agree with Herodotus and later ancient historiographers on that the Persians' successful advance can be attributed to the overwhelming numerosity of their ground and naval forces. According to Herodotus, Xerxes' army numbered over 2.5 million soldiers, while Simonides talks of 4 million soldiers. As a physician at the court of Artaxerxes II, Ctesias from Cnidus had access to Persian sources and was thus able to give a more reliable account of Xerxes' Persian army, stating it counted 800,000 soldiers. The numbers stated by Herodotus and Simonides are obviously absurd, as modern scientists claim; in fact, the number of 800,000 recorded by Ctesias is also improbable. Sir Maurice, a British officer who was staying in Istanbul in 1922 during the Chanak Crisis, went through the Dardanelles and assessed its geography, supply capacities and water sources, and estimated the number of Xerxes' army. He published his findings and opinion stating that the Persian army comprised at most 250,000 soldiers.³³ Modern calculations suggest the Persians were even less in number. Young believes their army was not significantly greater than the united Greek army, based on the grain and water supplies. The most recent studies estimate the number of Xerxes' soldiers to have been between 50 and 100 thousand.³⁴ In my opinion, the Greeks

³¹ THUCYDIDES. *History of the Peloponnesian War*. Translated by Smith, C. F. Cambridge (MA) : Harvard University Press, (Loeb Classical Library 108.), 1919, p. 69.

³² LAZENBY, John Francis. *The Defence of Greece 490–479 BC*, p. 248 – 260. He does not think that it was the free men's courage that defeated the Eastern despotism, and that the Greek strategy was not better than the Persian one. He claims that the Greek victory had the following causes: the creation and the preservation of unity, the courage of the soldiers, the many moral examples and the Persians' blunders.

³³ MAURICE, Frederick. The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece 480 B. C. In *JHS*. 50, (2), 1930, p. 210 – 235. Reviewed in RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 176 – 177.

³⁴ YOUNG, T. Cuyler. 480/479 B. C. – A Persian Perspective. In *IrAnt*. 15, 1980, p. 213 – 39.; RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 175 – 178 presumes an army of maximum 100,000 soldiers, while FLOWER, Michael A. The Size of Xerxes' Expeditionary Force. In *The Landmark Herodotus*. Translated by Andrea L Purvis, edited by Strassler, Robert B. New York : Pantheon Books, 2007, p. 819 – 823 and GARLAND, Robert. *Athens*

were definitely outnumbered by the Persians, because a large portion of their poleis had surrendered, which meant that their armies were added to the advancing Persian army while the Greek allies decreased in number.

Regarding the morale of the Persian army, the king's person played an important role. Xerxes' personal presence encouraged his soldiers, which he deliberately intensified. He watched the battle of Salamis in person, from the beginning until its end, and noted the names of the bravest captains with his scribes, in order to reward them.³⁵ In addition, intimidation played a significant role too, when he strictly punished anyone who resisted his will. When the Lydian Pythius wanted to return home with his eldest son, leaving his other four sons with Xerxes and ensuring this way that his family would not extinct, Xerxes set an example by having the eldest son cut in half and his army marched away between the two halves of the body placed on either side of the road. By doing so, he made it clear that he demanded unconditional loyalty.³⁶ Another proof of the importance of the king's personal presence was that in the battle of Salamis the Persian naval captains were competing against each other in performing heroic deeds, because the king was watching them from the coast, taking notes of their heroic deeds or cowardly retreats. The most famous story, recounted sarcastically by Herodotus, is the story of Artemisia, Queen of Halicarnassus, who attacked and sank a Calyndan ship, which was not Greek but Persian allied, because it was obstructing her in the battle. Observing the action from the coast, Xerxes believed she sank a hostile, Greek ship, and to his escort he made the comment: "*My men have become women, and my women men.*"³⁷

Once they rejected to submit to Xerxes, the allied Greeks had no choice. They remembered how Miltiades fought to prevent his fellow Greeks from surrendering and to make them confront Datis. As an example of heroic self-sacrifice, they kept in mind the story of Leonidas and his fellows as well as the abovementioned Spartan envoys, who were ready to die for their city.³⁸

As I mentioned above, some authors and scholars believe the Greek victory chiefly relied on the Greeks' union. It had a geopolitical antecedent that Herodotus already mentioned, but its significance was highlighted only later,

Burning. The Persian Invasion of Greece and the Evacuation of Attica. 2017. write about even less, 50-100,000 Persian militants.

³⁵ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 90.

³⁶ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 39.

³⁷ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 87 – 88.

³⁸ HERODOTUS. *Histories*. VII., p. 136.

by modern historiography. After the victory at Marathon, the Athenians sent a fleet on Miltiades' initiative and under his leadership to drive away the Persians and pro-Persian political leaders from the Persian controlled islands. The action was a success, but Miltiades was injured during the siege of Paros and the Athenians returned home.³⁹ The Athenian State sentenced to incarceration and imposed a fine on the hero of Marathon who soon after died of his injuries. Even so, the Athenian influence on the Aegean Sea consolidated. This may be the reason why some of the islands, such as Seriphos, Siphnos, Melos and Naxos according to Herodotus, joined the Greeks when Xerxes was attacking in 480 BC and why other islands, such as Keos, Karystos, Andros and Tenos joined the Persians and why Paros was waiting to see which side would become victorious (although Herodotus states the Persians kept it as reserve).⁴⁰

During Xerxes' campaign, the first major Greek victory – and the turning point of the war at the same time – was the battle of Salamis in which the freshly built Athenian fleet played a crucial role. Athens supported the Ionian Revolt with 20 ships, which do not seem to be a huge fleet, but its creation was a hard achievement of the Athens of the time.⁴¹ For the war against Aegina in the early 480s BC, Athens needed to borrow warships from Corinth. The famous debate in Aristotle's Athenian Constitution between Aristides, who urged the strengthening of the ground army, and Themistocles, who advocated building a fleet, led to the birth of the Athenian maritime empire (thalassocracy). After 483 BC they built 50 triremes due to another war with Aegina, which were regarded as the most modern warships at that time; and soon after they built another 100 of them.⁴² The Athenian crew learnt to operate the warships and to wage sea battles.

³⁹ HERODOTUS. *Histories*. VI., p. 132 – 136.; RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 180 – 184.

⁴⁰ About Athens' geopolitical interests in the early 5th century BC see RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 183 – 184. In HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 112 Herodotus describes the political conduct of the Aegean islands during Xerxes' attack in 480 BC. Using the Athenian fleet, Themistocles forced the islands, including Paros, to support the Greek alliance against the Persians. For the fleet of Paros used as reserve: HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 67.

⁴¹ GARLAND, Robert. *Athens Burning. The Persian Invasion of Greece and the Evacuation of Attica*. Baltimore : John Hopkins University Press, 2017, p. 13 – 15.

⁴² RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*, p. 188 – 189. About the triremes: STRAUSS, Barry. *The Battle of Salamis. The Naval Encounter That Saved Greece and Western Civilization*. New York : Simon and Schister, 2004, p. XVII – XXI.

Following the victory at Thermopylae, Xerxes' army took Boeotia and then Attica without hindrance. The evacuated Athens fell after a short siege and the Persians burnt and destroyed the Acropolis, avenging the destruction of the sanctuaries in Sardis.⁴³ The Athenians became exiled, the inhabitants scattered and settled down on the island of Salamis and in Troezen in the Peloponnese. The Persian fleet was stationing in Phalerum, the port of Athens, while the Athenian fleet was in Salamis, together with the allied Greek fleet.⁴⁴ Xerxes did not need to rush, as the whole of mainland Greece and most of the Aegean islands had surrendered to him, except for the Sparta-controlled Peloponnese. The Spartan leadership focused on the defence of the Peloponnesian Peninsula, building a wall across the Isthmus and placing the allied Greek ground army behind it.⁴⁵ At the same time, the entire Greek fleet was ordered to return from Salamis to defend the Peloponnesian Peninsula. However, the Athenians were unable to comply, otherwise they would have left behind their city and the inhabitants who were resettled in Salamis. Therefore, Themistocles attempted to get Xerxes involved in a sea battle with a brilliant stratagem (or treason?). The message he sent to the Persian king was in fact partly true, as there were frictions between the Greek allies. But Themistocles sent a message that the king had awaited for long; and since he expressed his loyalty to the king in it, the king expected that he would betray the Greeks in return for becoming a regent.⁴⁶

At that point Xerxes made a strategic mistake that decided the outcome of the maritime war, because he chose to confront the Greeks without considering the victories on the mainland and that the Persian fleet outnumbered the Greeks.⁴⁷ The heroic fight of the Greeks described by Herodotus was helped by several advantageous factors. The Persian fleet blocked both sides of the strait of Salamis. The Peloponnesians wanted to sail back home to defend their own coast against the Persian fleet. Therefore, the Spartan commander

⁴³ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 52 – 54.; BALCER, Jack Martin. *The Persian Wars against Greece. A Reassessment*, p. 137.

⁴⁴ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 66 – 67.

⁴⁵ About the Spartan strategy: RAHE, Paul A. *The Grand Strategy of Classical Sparta*. 2015.

⁴⁶ BALCER, Jack Martin. *The Persian Wars against Greece. A Reassessment*, p. 138.

⁴⁷ I must add that the above mentioned Artemisia, Queen of Halicarnassus, advised Xerxes in the council of war to settle the conflict on the ground, where the Persian army outnumbered the Greeks. After an eventual defeat in the mainland, the Greek fleet would not have a base. Artemisia wanted to make use of the Athenian–Spartan conflict at the same time, because if the Persians had attacked the Peloponnese, Sparta would not have cared about Athens. However, Xerxes did not take Artemisia's advice. HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 68.

Eurybiades held a council of war. At that time Aristeides returned from exile and informed them that they could not flee, because they were encircled by the Persians.⁴⁸ The words of Aristeides were confirmed by the crew of a ship from Tinos that had switched allegiance from the Persians. The Greeks had no option but to fight for their lives. Herodotus writes that Xerxes decided to flee after the defeat, to avoid getting captured by the Greeks. However, his narration reveals that Xerxes in fact consulted his commanders and then decided to retreat with a portion of his army and to leave a greater portion of the army behind, under Mardonius's command.⁴⁹ Nevertheless, Herodotus later described Xerxes's retreat directly as a flee, and wrote multiple versions for it. Having arrived in Sardeis, the king still kept contact with his army, but then travelled further on.⁵⁰

Salamis did not bring ultimate victory, since the Persian ground army was still stationing in Central Greece, in Boeotia that allied with the Persians, without Xerxes though. Mardonius made an attempt at disintegrating the Greek alliance; through the mediation of King Alexander I of Macedonia he offered the Athenians the opportunity to rebuild their city with Persian help and to rule the rest of Greece and the Aegean Sea, in exchange for their submission to Xerxes.⁵¹ Athens did not accept the offer, but the Spartans were forced to move, taking the risk of a campaign to keep the Greek alliance in one, to recapture Athens' territories together. The victory at Plataia in 479 BC was again a result of Mardonius' strategic and tactical mistakes, which in the end led to his death, to the Persians' complete defeat and to the Greeks' victory.

To sum it up, during the Greco-Persian wars, the campaign led by Xerxes in 480 BC was the most significant attempt of the Persians to capture and annex the Greek motherland. The Greeks' unity and the blunders of the Persian leaders all contributed to the Greek victory that made the Persians temporarily renounce their plans to conquer the area. Another consequence was a considerable power shift in the Greek world, because by growing into a maritime power, Athens became a geopolitical factor.

⁴⁸ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 79 – 82.

⁴⁹ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 97 and 100 – 102. He left the army behind with Mardonius, on the advice of Queen Artemisia, because if the Greeks had been defeated, his kingdom would have become greater, but if his army had been defeated, then only a servant of the king would have been defeated, not he himself.

⁵⁰ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 117 – 120.

⁵¹ HERODOTUS. *Histories*. VIII., p. 140., 144., IX., p. 13. BALCER, Jack Martin. *The Persian Wars against Greece. A Reassessment*, p. 140.

SÚDNE PRÍPADY BOHORÚHAČSTVA V BANSKEJ ŠTIAVNICI

Elena HEGYI

HEGYI, Elena. Court cases of blasphemy in Banská Štiavnica. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 21 – 27.

Blasphemy was one of the offenses against religion. The impetus for this act was the statements of people who blasphemed against God, the Virgin Mary and other saints. Research on this issue within the Banská Štiavnica region was carried out in the Slovak National Archives, the specialized office of the Slovak Mining Archives in Banská Štiavnica and in the State Archives in Banská Bystrica, the office of Archives Banská Štiavnica. The history of crime is the subject of research into the history of the everyday life of the population. They examine the everyday life of a person living in the past in a wider social context. The article mentions some court cases involving blasphemers in Banská Štiavnica, which, however, were not isolated, and many more such crimes against religion have been preserved. If in the past blasphemy was perceived as a form of violation of religious and secular laws, nowadays we consider blasphemy rather a moral offense in connection with mockery or public insult.

Key word: Blasphemy, Banská Štiavnica, religion, court cases.

Genéza banskoštiavnického súdництва

Banská Štiavnica patrí medzi najstaršie banské mestá na Slovensku. Historiografia poukazuje na intenzívnu banskú činnosť v tejto oblasti už v poslednej štvrtine 12. storočia. Panovníci udeľovali banským mestám rôzne výsady a zvýhodňovali ľudí investujúcich do baníctva. Banská Štiavnica, ako slobodné kráľovské mesto, bola podriadená kráľovi, teda aj vyňatá spod právomoci šľachty a župy. Mesto bolo oslobodené od platenia verejných dávok okrem urbury, od platenia cla, mýta.¹ Baníci sa riadili určitými zvykmi, neskôr právnymi normami, aby riešili nielen svoje vzájomné spory, ale aj problémy, ktoré sa týkali banskej prevádzky. Z právneho hľadiska upravovalo život v meste štiaavnické mestské právo, ktoré vzniklo pravdepodobne zozbieraním zvyklostí osvedčených praxou a následne bolo panovníkom schválené. V časti pripojenej k začiatku

¹ MARSINA, R. Banskoštiavnické mestské a banské právo. In *Banské mestá na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o banských mestách na Slovensku, ktoré usporiadala Sekcia pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v spolupráci so Štátnym ústredným banským archívom v Banskej Štiavnici a so Štátnym okresným archívom v Žiari nad Hronom* 26. – 28. mája 1987 na Počúvadle. Martin : Osveta, 1990, s. 15.

štiavnického práva, ktorou panovník Belo IV. opätovne schvaľuje toto právo sa uvádza, že ho potvrdzuje jeho majestátnou pečaťou na „*večné časy pre všetkých verných baníkov Uhorska*“.² Originál mestského a banského práva sa nezachoval, zachovali sa len jeho mladšie odpisy. Najstarší pochádza z roku 1466, ďalší z roku 1513. V rámci mestskej samosprávy sa postupne vyvíjala funkcia banského majstra, ktorý za pomoci dvoch prísazných prejednával konflikty medzi mestom a ťažiarimi. Dovtedy takéto spory mali právomoc riešiť len dvaja členovia mestskej rady, prísazní. Banský majster bol volený mestskou radou a výkon jeho funkcie financoval panovník.³

Štiavnické právo malo dve časti, právo mestské a právo banské. Mestské právo obsahovalo 41 paragrafov, ktoré boli určené pre obyvateľov mesta, ktorí podliehali výlučne jurisdikcii svojich slobodne zvolených predstaviteľov – richtára a členov mestskej rady. Veľká pozornosť bola venovaná ochrane súkromného majetku, osobnej slobody, verejnému pokoji, ochrane poriadku a spravodlivosti mier a váh na trhu.

Na druhej strane prekvapuje prísnosť sankcií, ktoré vyplývali z porušenia tejto právnej normy. Vysokými trestami sa mali stíhať morálne priestupky, napríklad za únos dievčaťa bol vymeraný trest smrti. Rovnako sa smrťou malo potrestať znásilnenie ženy.⁴ Pri ochrane súkromného majetku, ten, kto zlodeja pri lúpeži zabil, nemal byť za to potrestaný. Prísne sa stíhalo aj podpaľačstvo a hráčstvo. Kto bol usvedčený z podpaľačstva, mal byť upálený, komu bolo dokázané, že hrá s falošnými kockami, mala sa mu kockou preraziť dľaň. V oblasti súdnictva mal richtár a prísazní na začiatku svojho funkčného obdobia zložiť prisahu, že budú súdiť nestranne, rovnako sa budú správať k bohatému aj chudobnému.⁵

² MARSINA, R. *Banskoštiavnické mestské a banské právo*, s. 6 – 7.

³ RATKOŠ, P. *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, s. 13.

⁴ §24 „O znásilnení dievčaťa alebo ženy: My, prísazní, záväzne nariaďujeme, že kto znásilní dievča alebo ženu má byť potrestaný odtátím hlavy. Musí však byť usvedčený. Ak žena alebo dievča žaluje, že bola zneužitá v poli, stačí jej jeden svedok, môže to byť pastier alebo iný muž. V meste jej stačia dvaja svedkovia. Ak sa sťažuje dievča alebo žena s roztrhanými šatami a strapatými vlasmi, skrvavená alebo nie a nemá svedkov, môže sa ten, na koho žaluje obhájiť pomocou dvoch svedkov. Ak má žalujúca neporušený odev a nie je skrvavená, môže sa obvinený obhájiť sám. Ak sa sťažuje verejná žena, že utrpela ujmu a obvinený stojí pred súdom, má ho súdiť richtár.“ VOZÁR, J. *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572. Košice : Banská agentúra, 2002, s. 43.

⁵ VOZÁR, J. *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Znenie podľa skvostne vyhotoveného rukopisu z roku 1572. Košice : Banská agentúra, 2002, s. 18.

Baníctvo v stredoslovenských banských mestách sa riadilo štiavnickým a kremnickým mestským právom až do vydania Maximiliánovho banského poriadku v roku 1571, tlačou vyšiel v roku 1573. Bola to právna úprava pre slobodné banské kráľovské mestá, ktorú vydal Maximilián II. Habsburský. Už jeho predchodca Ferdinand I. Habsburský poveril Dolnorakúsku banskú komoru, aby vypracovala nový banský poriadok jednotný pre všetky banské mestá. Mal záujem obmedziť ich staré výsady a privilégia, uprednostniť banské regálne práva pred slobodami obyvateľov týchto miest a tým zvýšiť zisk eráru najmä z ťažby drahých kovov.⁶

Po vydaní Maximiliánovho banského poriadku, bankí robotníci nepodliehali mestskej vrchnosti, ale banskému súdu. Len v prípadoch, keď išlo o zločin, za ktorý hrozil trest smrti alebo ťažký telesný trest (napríklad odňatie ruky), musel banský súd vydať zločinca mestskému súdu. Banským súdom nikdy neprináležalo právo meča „*ius gladii*“, ktoré pozostávalo z hrdelného práva nad obyvateľstvom a udeľovania trestu smrti. V prípade trestných činov, za ktoré sa mohol vymerať trest smrti, páchatelov po prvom vypočutí banským súdom postúpili na ďalšie konanie k mestskému súdu, Komorskogrófskemu úradu alebo stoličnému súdu (sedrii).⁷ Proti rozhodnutiu banského súdu bolo možné sa odvolať na Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici.⁸ Banský súd pôsobil v Banskej Štiavnici od roku 1497 do roku 1788. Od 1. novembra 1788 začal namiesto Banského súdu pôsobiť Dištriktuálny banský súd v Banskej Štiavnici. Pozostával z banského sudcu, ktorý stál na čele súdu a reprezentoval ho navonok, ďalej zo štyroch prísediacich (asesorov), notára, podnotára, iného kancelárskeho personálu a niekoľkých hajdúchov. Nadriadenými orgánmi Dištriktuálneho banského súdu v Banskej Štiavnici bol Hlavný komorskogrófsky úrad a uhorské súdne orgány. Všetky dôležitejšie veci, ako aj väčšinu písomných podaní, riešil Dištriktuálny banský súd na spoločných zasadaniach – sesiách. Tieto bývali zo začiatku približne raz za týždeň, neskôr pravidelne každý druhý týždeň. Na sesiách objasňovali jednotliví asesori obsah podaní, dali návrh na riešenie predmetu veci, a potom súd rozhodoval o závere a vydával rozhodnutia. Protokoly z týchto sesí sa posielali na základe nariadenia z 9. septembra 1807 Uhorskej dvor-

⁶ ŠKVARNA, D. et al. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 269.

⁷ VOZÁR, J. *Banský súd v Banskej Štiavnici (1497 – 1788). Dištriktuálny banský súd v Banskej Štiavnici (1788 – 1854). Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, s. 87 – 90.

⁸ VOZÁR, J. Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku. In *Historický časopis*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1973, č. 3, s. 393.

skej komore prostredníctvom Hlavného komorskogrófskeho úradu.⁹ Baníci odsúdení Dištriktuálnym banským súdom si odpykávali trest v baníckom väzení na Klopačke, ktoré mohlo byť sťažené ľahkými putami alebo pôstom o chlebe a vode.

Prežívanie zvykového práva v Banskej Štiavnici pretrvávalo aj vo forme krámskeho práva a funkcie krámskeho richtára. Krámske právo umožňovalo baníkom banských závodov voľbu vlastného richtára „*kramrichtera*“, ktorý mal užšiu súdnu právomoc. Riešil sociálno-občianske záležitosti baníkov, dozeral nad mravným a náboženským životom obyvateľov, rozsudzoval menšie spory, dbal na správne delenie pozostalostí, staral sa o ochranu sirôt a vdov. Keďže baníci pod vplyvom ťažkej práce umierali pomerne mladí, ich vdovy sa vydávali často ešte niekoľkokrát, a tak bolo riešenie dedičských záležitostí pomerne náročné. Podľa inštrukcie z roku 1836 mal krámsky richtár písať testamenty a odosielať ich na banský súd, kde sa mali uschovávať. Prvá zmienka, ktorá sa týkala právomoci krámskeho richtára, pochádza z roku 1608. V protokole Banského súdu v Banskej Štiavnici je zapísané nariadenie súdu z 12. júla toho roku, o potrebe ustanoviť pri banských závodoch krámskych richtárov. Nariadenie reagovalo na vlnu štrajkov baníckeho robotníctva v rokoch 1606 – 1608. V nariadení sa zdôvodňuje potreba týchto richtárov tým, že majú zabrániť mravným prehreškom obyvateľstva, rúhaniu proti Bohu a majú takéto veci aj trestať. „*Keď sa ozve klopačka, malo všetko banské osadenstvo padnúť na kolená, zopnúť ruky a vysielat' k Bohu prosby o zdravie, bohaté rudy, milostivý pokoj a iné večné dobrá.*“¹⁰ Do popredia vystupovala jeho zodpovednosť za mravnosť a verejný poriadok medzi banským osadenstvom. Mal za úlohu bojovať proti hrešeniu, kliatui, zvadám, krádežiam rudy a rôznym iným priestupkom. Súčasťou právomoci krámskeho richtára bol aj dozor nad pravidelnou nedelnou účasťou obyvateľov na bohoslužbách. V roku 1658 prikázal banský sudca krámskemu richtárovi, „*nech dáva veľký pozor, aby sa baníci, či už katolíci alebo evanjelici, každú nedeľu zúčastňovali bohoslužieb v nemeckom alebo v slovenskom kostole a aby bohoslužby nevynechali pod hrozbou trestu*“. Mali tak dávať dobrý príklad mládeži.¹¹

⁹ VOZÁR, J. *Banský súd v Banskej Štiavnici (1497 – 1788). Dištriktuálny banský súd v Banskej Štiavnici (1788 – 1854)*, s. 84.

¹⁰ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR) Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej SNA-SBA BŠ), fond (ďalej f.), Banský súd Banská Štiavnica (ďalej BŠŠ), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 99, paginácia (ďalej p.) 176.

¹¹ VOZÁR, J. Banícke krámske právo v stredoslovenskej banskej oblasti. In *Slovenský národopis*. 1989, roč. 37, č. 3, s. 341.

Prípady bohorúhačstva

Medzi náboženské delikty sa okrem bohorúhačstva zaraďovalo aj bosoráctvo a mágia (crimen magiae).¹² Bežnou praxou pri vyhlasovaní rozsudkov nad páchatelmi bolo aj odvolávanie sa na desať Božích prikázaní. V súdnych zápisoch sa často uvádzalo „*podľa zákona Božieho alebo podľa Božích a svet-ských práv*.“ Podľa štiavnického mestského práva mal byť bohorúhač potrestaný nasledovne:

§17 Ako sa má trestať bohorúhač: „*My, prisazní, sme sa všetci jednomysel-ne rozhodli, že kto sa bude rúhať Bohu, jeho blahoslavenej matke, svätým alebo svätým sviatostiam, musí byť podľa duchovného práva po sedem nediel hnaný a šľahaný pred procesiou okolo farského kostola, na hanbu obnažený do pása a bosý.*“¹³

V ranonovovekej spoločnosti sa chávalo ako urážka Boha kliatím a blasfemickými výrokmi. Za pôvodcu svojej nespravodlivej situácie ľudia niekedy považovali Boha, ako pána nad svetom. Prípady bohorúhačstva boli často spojené s požitím alkoholu.¹⁴ Toto sa konštatuje už v Maximiliánovom banskom poriadku v artikule 30, § 2: „...*jakožto zbitečne a zhovadile popijani, opilstvi, ožralstvi, z ktorého proti Pánu Bohu ruhani velike, mluveni hanebne, zlorečení, zvady, roztržitosti rozličné, pokrikovanie, nočne a mnohe nevymluv-ne zlobivosti pochazeji, kurevstvi, smilstvi a jine bezbožne skutky se pachaji a prevadzaji.*“¹⁵ Podľa rozkazu panovníka by sa mali vykynožiť tieto neresti a hanebné skutky za pomoci telesných trestov a peňažných pokút, prípadne prepustením previnilcov z práce.¹⁶

V roku 1687 bol vypočúvaný svedok vo veci bohorúhačstva Jána (Johana) Blumberga: „*Či svedok vie, že sa Blumberg vyjadril hanlivými, urážlivými slovami proti svätým pri večeri u pána Schmidegga v cisárskom dome?*“ Svedok vypovedal, že počul, ako Blumberg rozprával: „*Svätí sú naničhodníci.*“ Keď ho pán Schmidegg varoval, že by Blumberg nemal viac použiť také slová, tak me-

¹² SEGEŠ, V. Typológia a klasifikácia trestných činov v stredovekom a ranonovovekom Uhorsku. In *Od konfliktu ku zločinu*. Szeghyová, Blanka (zost.). Veda, 2023, s. 24.

¹³ VOZÁR, J. *Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*, s. 18.

¹⁴ NEMEC, M. *Od zločinu k trestu*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 126.

¹⁵ RATKOŠ, P. *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, s. 126.

¹⁶ KAŠIAROVÁ, Elena. Prehrešky a tresty baníkov v oblasti pôsobnosti Hlavného komorskogrofskeho úradu v Banskej Štiavnici v 18. storočí. In *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. 10. 2003 v Lučenci*. Sokolovský, Leon (zost.). Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 215.

novaný povedal: „*Je to pravda, je to darebáctvo, ako mi môže váš svätý František, či Antonko pomôcť?*“ Potom Blumberg na ulici viackrát napadol suseda a vykrikoval hrubé slová. Súd ho odsúdil s „*ohlľadom na jeho úbohé malé deti*“ na štvrtročné väzenie v železách v miestnom väzení na Klopačke.¹⁷

Dňa 9. augusta 1738 Banský súd v Banskej Štiavnici riešil prípad bohorúhača Jána Kopitku. Viacerí svedkovia pod prisahou dosvedčili, že obvinený povedal: „*Svätí hovno robia*“ a aj po napomenutí to viackrát zopakoval. V rozsudku sa konštatovalo, že z predchádzajúcich výpovedí svedkov bolo nepochybne dokázané, že rúhač Kopitka sa dopustil urážlivého správania proti Bohu a svätým, bol uznaný za zločinca a bezbožníka a „*ako taký s predchádzajúcim vedomím a odobrením jeho urodzenej milosti bude odovzdaný tunajšiemu mestskému súdu na spravodlivé potrestanie a ostatným na výstrahu.*“ Uvedené súdne rozhodnutie bolo následne aj ratifikované zo strany Hlavného komorskogrófskeho úradu ako opodstatnené a týmto bol bohorúhač Ján Kopitka obvyklým spôsobom (*Suo modo et ordine*) odovzdaný mestskému súdu.¹⁸

Prípad bohorúhačstva bol vyšetrovaný aj dňa 20. apríla 1790 voči Jánovi Kanderovi, zmenovému robotníkovi na premývacom zariadení na Siglisbergu.¹⁹ Ako prvý svedok bol predvedený Martin Maršálek, 29-ročný, slobodný muž. Pri vypočúvaní bola svedkovi položená otázka: „*Či je mu známe, že by Ján Kandra vyslovil rúhavé slová voči Bohu?*“ Odpovedal, ako jedného dňa, nevie povedať, ktorý deň to bol, keď obvinený Kandra išiel z práce, povedal v prítomnosti krčmára Jozefa Maka: „*Že Boh nekoná spravodlivo, a to tým, že jednému dal príliš veľa a druhému príliš málo, a keby on bol Boh, vládol by svetu lepšie.*“ V rozsudku nad obvineným zo dňa 24. apríla sa uvádzalo, že Ján Kandra, ktorý proti Bohu viedol nepovolené rúhačské reči, sa má počas troch nediel zúčastniť skoro ráno prvej svätej omše v kostole a po nej má svoj prečin odčiniť vo väzení na Klopačke o vode a chlebe.²⁰

Bohorúhačské reči trestal Dištriktuálny súd v Banskej Štiavnici pomerne prísne. Doplatil na to aj hodrušský baník Andrej Hatkaj, keď o jeho rečiach podal udanie na súd hodrušský krámrichter. V deň výplaty Hutkaj v miestnej krčme vykrikoval: „*Ja sem se nazdal, že Boh všemohuci je spravodlivy, ale cigañ je a nie spravodlivy. Sto strel teš jeho materi a jebem jeho dušu.*“ Za tieto reči

¹⁷ MV SR, SNA-SBA BŠ, f. BŠŠ, inv. č. 236, rok 1687.

¹⁸ MV SR, SNA-SBA BŠ, f. BŠŠ, inv. č. 274, rok 1738.

¹⁹ Siglisberg = dnešná časť obce Štiavnické Bane v okrese Banská Štiavnica.

²⁰ MV SR, SNA-SBA BŠ, f. Dištriktuálny banský súd Banská Štiavnica (ďalej DSSŠ), inv. č. 369, škatuľa (ďalej šk.) 28.

bol v marci 1790 odsúdený na niekoľkokomesačné väzenie. Po jeho prepustení sa mal pravidelne zúčastňovať nedelných omší a prosiť Boha o odpustenie.²¹ Rovnako na reči proti Bohu doplatil Jozef Huder, na ktorého podal sťažnosť na súd farár z Vindšachty. Za bohorúhačstvo bol odsúdený na týždňové väzenie o chlebe a vode a po odpykaní trestu sa mal každú nedeľu skoro ráno zúčastňovať svätých omší.²²

V štiavnickom mestskom protokole z roku 1715 sa nachádza aj rozsudok nad zlodejom a rúhačom Israelom Tüchterom, ktorý sa „*skrz diabla mnohokrat dopustil zlodejstvi a ruhačtvi, jeho velike hriche a previnenia doznal pri mukach*“. Pri tortúre priznal, že kradol a preklínal Pána Boha a bral meno Božie nadarmo. V archívnom dokumente sa v závere uvádza, že tento zlodej a bezbožník by mal byť podľa práva odsúdený na vytrhnutie jazyka alebo odťatie ruky. No na príhovor viacerých mešťanov a s ohľadom na „*jeho male dietky sa trest z lasky a milosrdenstvi mestskej rady a k príkladu všem potupnikom urizuje, aby bol skrz popravneho mistra na popravne miesto vyvedeny a tam mečom štaty*.“²³

Dejiny kriminality sú predmetom výskumu dejín každodenného života obyvateľstva. Skúmajú každodennosť človeka žijúceho v minulosti v širšom spoločenskom kontexte. V príspevku sú uvedené niektoré súdne prípady s bohorúhačmi v Banskej Štiavnici, ktoré však neboli ojedinelé a takýchto deliktov proti náboženstvu sa zachovalo oveľa viac. Pokiaľ v minulosti sa rúhanie vnímalo ako forma porušovania náboženských a svetských zákonov, v súčasnosti považujeme blasfémii skôr za morálny priestupok v spojitosti so zosmiešňovaním alebo verejným urážaním.

²¹ Prepis archívneho dokumentu z dobového slovenského jazyka, úprava pravopisu ss/š, w/v, g/j. MV SR, SNA-SBA BŠ, f. DSŠ, inv. č. 369, spis 178, š. 27.

²² MV SR, SNA-SBA BŠ, f. DSŠ, inv. č. 369, spis 402, š. 28.

²³ Štátny archív v Banskej Bystrici – pracovisko Archív Banská Štiavnica (ŠA BB-BŠ), fond Magistrát mesta Banská Štiavnica (MM BŠ), inv. č. 425, Mestský protokol z roku 1715.

OBEC BOKŠA OD STREDOVEKU DO POLOVICE 19. STOROČIA

Peter KÓNIA

KÓNIA, Peter. The village of Bokša from the middle ages to the half of the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 28 – 58.

The first reports about the village, in contrast to the surrounding villages, appeared relatively late, at the end of the 14th century. The first written mention proving the existence of the village comes from 1390 and points to the fact that the village had already existed for several decades at that time and was part of the property of the Makovica castle estate. Throughout the Middle Ages, Bokša belonged to the above-mentioned Makovica manor, in the 14th and 15th centuries it was owned by the powerful magnate Czudar family. Bokša was in the Middle Ages, or in the 15th century, a medium-sized serf village inhabited by at least twenty-four serf households in the second third of the century. In the second half of the 16th century, however, estates, or the demographic conditions in the village began to change sharply and as a result of war events and probably plague epidemics, the population decreased and the village was almost depopulated. While in the middle of the 16th century the village still belonged to the vast Makovica manor, in the following century it became the property of other landowners. At the same time, they no longer owned the entire village, only its property components or individual estates. At the threshold of the new century, there was a population decline and economic decline. In the first third of the 18th century, the entire Upper Hungarian countryside was affected by a great wave of immigration, which far from only concerned the arrival of Swabians, Romanians or Serbs in the kingdom or the transfer of part of the Slovak, Ruthenian or Hungarian population to the former Ottoman territories. In the social conditions in the village also in the first half of the 19th century, serfs dominated the population. From the middle of the 18th century to the end of the first third of the following century, however, there were more significant transfers between individual categories of subjects. Above all, during the entire period, the composition of the serf population was dominated by the peasants (the squires).

Key words: Bokša, Stropkov, village, Middle Ages, Makovica manor.

Bokša v stredoveku

Prvé správy o obci, na rozdiel od okolitých dedín, vznikli až pomerne neskoro, na sklonku 14. storočia. Prvá písomná zmienka, dokazujúca existenciu obce, pochádza z roku 1390. Vznikla v súvislosti s majetkovoprávnymi záležitosťami vlastníkov rozsiahleho hradného panstva Makovica, Cudarovcov s majiteľmi susedného panstva hradu Čičva v Zemplínskej stolici, Rozgo-

nyiovcami. Obidva šľachtické rody sa vtedy súdili o viaceré obce, medzi nimi aj o Bokšu.¹

Spor vznikol potom, ako sa niekdajší bán Peter Czudar snažil obsadiť a opäť pripojiť k svojmu panstvu desať hornozemplínskych a hornošarišských obcí, spolu s Bokšou. Činil si na nich nárok na základe donácie od vtedy už nebohého kráľa Ludovíta Veľkého. Medzitým sa však, počas bojov o trón po nástupe Žigmunda Luxemburského do nemilosti u kráľovnej Márie, ktorá mu dala skonfiškovať majetky, spolu s príslušnými písomnosťami, vzťahujúcimi sa na ich nadobudnutie. Peter Czudar so svojimi príbuznými Jurajom, Štefanom a Benediktom síce predmetných desať dedín obsadili, nevedeli však dokázať ich vlastníctvo, keďže nedisponovali príslušnými donačnými listinami. Tie totiž boli pravdepodobne medzitým taverníkom vydané Rozgonyiovcovi, ktorí pripojili tieto obce k svojmu panstvu Čičva. Napokon sa však bánovi Petrovi Czudarovi podarilo vyslobodiť z väzenia a dosiahnuť plnú rehabilitáciu, vrátane navrátenia skonfiškových majetkov. Sudcovia na čele s päťkostolským biskupom kardinálom Valentom v nasledujúcom roku rozhodli o odročení sporu na 1. augusta 1391 s podmienkou, že dovtedy mali Rozgonyiovcovia odovzdať súdu všetky listiny, ktoré dostali od kráľovnej a hodnostárov kráľovstva na spomínané czudarovské majetky, ktorý ich mal umiestniť na oltár v jasovskej bazilike. Potom mali byť všetky dokumenty, týkajúce sa Czudarovcov, odovzdané bánovi Petrovi.²

Onedlho však v spore medzi Czudarovcami a Rozgonyiovcami rozhodol samotný kráľ Žigmund, keďže jeho manželka kráľovná Mária ešte 12. marca 1392 nariadila palatínovi Štefanovi, aby v tejto veci prísne postupoval podľa kráľovho rozhodnutia. Pritom spor sa už týkal iba deviatich obcí, vrátane Bokše.³

Avšak v nasledujúcom roku, 23. augusta 1393 nariadil nový palatín súdu, aby akékoľvek konanie v spore Czudarovcov a Rozgonyiovcov vo veci vlastníctva deviatich hornošarišských a hornozemplínskych obcí okamžite zastavil, bez ohľadu na to, či palatín alebo kráľovná Mária vydali vo veci odročné listiny.⁴

Rozgonyiovcovia sa však ani v nasledujúcich rokoch nemienili vzdať svojich sporných práv na Bokšu a okolité, vtedy už iba tri hornošarišské obce. O dva roky, 3. augusta 1395 vzniesli Peter, Sebastián a Juraj Rozgonyi pred Budín-

¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 35.

² *Zsigmondkori oklevéltár I*. Ed. Mályusz, Elemér. Budapest 1951, 2073.

³ *Zsigmondkori oklevéltár I*. Ed. Mályusz, Elemér. Budapest 1951, 2430.

⁴ *Zsigmondkori oklevéltár I*. Ed. Mályusz, Elemér. Budapest 1951, 3043.

skou kapitulou protest proti užívaniu týchto dedín, vrátane Bokše synmi vtedy už nebohého bána Petra, Mikulášom a Jánom Czudarom, spolu s Benediktom Czudarom.⁵

Prvá písomná zmienka o Bokši jednoznačne poukazuje na skutočnosť, že obec v tom čase už iste niekoľko desaťročí existovala a bola majetkovou súčasťou hradného panstva Makovica. Vznikla teda najneskôr v polovici 14. storočia.⁶ Vzhľadom na štruktúru názvu obce a skutočnosť, že ešte v 16. storočí sa v nej spomínala prítomnosť domácnosti šoltýsa možno predpokladať, že bola založená na nemeckom alebo zákupnom práve domácim, slovenským obyvateľstvom. Názov obce je zrejme odvodený od vlastného mena tohto šoltýsa, ktorý mohol byť cudzieho, najskôr nemeckého pôvodu.

Založenie Bokše mohlo súvisieť s kolonizačnými aktivitami majiteľov panstva Makovica, ktorí sa snažili zveladiť svoje vlastnícke podiely vytvorením nových sídlisk na neobývanej pôde v blízkosti hranice s Poľskom. Toto teritórium bolo totiž v 14. storočí ešte riedko osídlené, z toho dôvodu, že v ranom stredoveku, až do tatárskeho vpádu r. 1241 tvorilo tzv. konfinium, vojenskú opevnenú hranicu s nepriepustnými lesmi, cez ktoré prechádzali krajinské cesty. Dedinu Bokša založili na nemeckom alebo zákupnom práve buď obyvatelia blízkych starších obcí, alebo cudzí kolonisti (hostia), najskôr slovenského pôvodu, pravdepodobne v polovici 14. storočia, v každom prípade však niekoľko desaťročí pred rokom 1390.⁷

Zákupné, nemecké alebo emfyteutické právo predstavovalo v 14. storočí nový typ usporiadania spoločenských vzťahov, resp. poddansko-zemepanských vzťahov na vidieku oproti staršiemu domácemu tzv. domácemu právu. Poddaní usadení na tomto práve (alebo tí, ktorí ho získali) mohli voľne disponovať s pôdou, na ktorej hospodárili, mohli ju teda dediť, predávať, kupovať, aj keď táto bola stále majetkom zemepána. Zmenili sa aj ich povinnosti voči majiteľom panstva, pričom prácu na panskom veľkostatku úplne alebo takmer úplne nahradili peňažné a čiastočne naturálne dávky. Zákupné právo priniesli do Uhorska, podobne ako do okolitých krajín nemeckí kolonisti (tzv. hostia), prichádzajúci na pozvanie panovníkov aj bohatých šľachticov od druhej polovice 12. storočia. Neskôr, najmä v 14. storočí sa stali jeho nositeľmi domáci sedliaci, ktorí z poverenia miestnych zemepánov osídľovali dovtedy menej obývané alebo staršie vyludnené lokality. Tak tomu bolo určite aj pri dedine Bokša, založenej z iniciatívy miestnych šľachticov na úpäti Nízkyh

⁵ *Zsigmondkori oklevéltár I.* Ed. Mályusz, Elemér. Budapest 1951, 4054.

⁶ ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

⁷ V tom prípade bol nemeckého pôvodu iba zakladateľ obce, tzv. šoltýs.

Beskýd v doline Ondavy, bezprostredne pri poľskej hranici. Poddaných vie-
dol tzv. šoltýs, poverený kráľom alebo zemepánom, iniciujúcim vznik novej
obce. Ten bol často ešte aj v neskoršom období cudzieho, najmä nemeckého
pôvodu, na čo dodnes poukazujú názvy mnohých našich obcí. Po vzniku de-
diny užíval spravidla on a jeho potomkovia isté výsady, oslobodenie od vrch-
nostenských povinností alebo daní a disponoval úradom dedičného richtára.
Takáto zvýhodnená šoltýsska usadlosť je v Bokši uvádzaná až do 17. storočia.

V prvej písomnej zmienke a najstarších správach o obci z konca 14. a za-
čiatku 15. storočia sa v písomnostiach uvádza pod maďarským názvom Bok-
savágása (Baxauagasa) alebo ako Bokša (Baxa). V tom období mala určite
slovenské obyvateľstvo, ktoré bolo katolíckeho náboženstva.

Po celý stredovek patrila Bokša do spomínaného Makovického panstva,
v 14. a 15. storočí bola v majetku mocného magnátskeho rodu Czudarovcov.
Jeden z nich, Magister Šimon, syn bána Petra Czudara, dal v roku 1414 Bok-
šu, spolu s ďalšími 28 hornošariškými obcami alebo majetkovými súčasťami
v nich, do zálohu Jánovi Bubekovi z Plešivca nazývanému Veľký za dvetisíc
zlatých. Podmienkou tohto zálohu časti Makovického panstva bolo, že ho
Šimon Czudar mohol hocikedy vyplatiť späť bez nového oceňovania záloho-
vaných majetkov.⁸ Keďže už o dva roky boli Czudarovci uvedení do držby aj
týchto obcí, tak zrejme záloh v krátkom čase vyplatili.

Niekoľkoročné snahy Rozgonyiovcov o získanie časti Makovického pan-
stva, spolu s obcou Bokša, ktorej sa zrejme na krátky čas aj zmocnili, boli
nakoniec neúspešné, keďže v roku 1416 získali Czudarovci od kráľa Žigmun-
da novú donáciu na celé Makovické panstvo. Podľa listiny z 12. marca 1416
nariadil panovník Jasovskému konventu uviesť do vlastníctva hradu Makovi-
ca a 63 obcí Makovického panstva, medzi nimi aj Bokše, Benedikta, Šimona
a Jakuba Czudarovcov. Novú donáciu nariadil panovník za verné služby, ktoré
ako kráľovskí baróni preukázali jeho svokrovi Ľudovítovi Veľkému a manžel-
ke kráľovnej Márii bán Peter Czudar a jeho brat Štefan a ďalej za nové služby,
preukázané kráľovi synom Petra Benediktom a synmi Štefana Šimonom a Ja-
kubom. Zároveň v donácii stanovil, aby listinu opatril jeho veľkou kráľovskou
pečaťou a nechal predviesť pred neho všetkých odporcov donácie.

Bokša bola v období stredoveku, resp. v 15. storočí, stredne veľkou pod-
danskou dedinou, ktorú v druhej tretine storočia obývalo najmenej dvad-
saštyri poddanských domácností. V roku 1427 bola obec zdanená od 24

⁸ *Zsigmondkori oklevéltár IV*. Eds. Mályusz, Elemér – Borsa, Iván. Budapest 1994, s. 424 – 425.

sedliackych port.⁹ Od druhej polovice 15. storočia nastal však z neznámych dôvodov úpadok obce, sprevádzaný poklesom počtu obyvateľov. Sedliacke domácnosti v dedine ubúdali až do polovice nasledujúceho storočia, pričom ich nahradili domácnosti želiarov,¹⁰ poddaných bez polí a lúk v chotári. Výrazný pokles počtu poddanského obyvateľstva v Bokši mohol byť dôsledkom nejakej epidémie alebo turbulentných domácich udalostí po smrti Mateja Korvína, najmä pustošenia počas poľských vpádov do krajiny. Možné je aj to, že časť sedliakov opustila obec a usadila sa v blízkom Stropkove, kde mali takisto k dispozícii voľné usadlosti, avšak vďaka opevnenému hradu aj väčšiu mieru bezpečnosti. Želiarske domácnosti, ktorých počet pribúdala patrili akiste novému, rusínskemu obyvateľstvu, ktoré sa v tomto období masívne usádzalo na území Makovického panstva. Vzhľadom na chov oviec ako svoje hlavné zamestnanie ešte dlhé desaťročia neobrábali polia v extraviláne a neobsadili tak opustené sedliacke usadlosti.

Poddanské domácnosti v stredoveku žili oddelene v sedliackych, resp. želiarskych usadlostiach. Jednu usadlosť v stredoveku tvoril dom poddaného so stodolami, sýpkami, stajňami, chlievmi, pivnicou, prípadne aj ďalšími hospodárskymi objektmi. Celá usadlosť bola spravidla ohradená a od ostatnej dediny, resp. komunikácie, oddelená bránou. Brána sedliackej usadlosti, porta, bola od začiatku 14. storočia základnou jednotkou pre vyberanie štátnej dane. Okrem obydlia a hospodárskych objektov sa vnútri usadlosti nachádzali aj záhrady, na ktorých pestovali kapustu, zeleninu alebo ovocie. V jednej usadlosti mohla žiť jedna, dve i viac rodín poddaných.¹¹ Kým sedliaci užívali panskú pôdu, teda polia a lúky v chotári obce, želiari mali iba záhrady pri domoch a živili sa prácou na panskej pôde, príp. u bohatých sedliakov.

Odlišné postavenie ako dedinské poddanské obyvateľstvo mali šoltýsi. Títo šoltýsi boli spravidla potomkami niekdajších zakladateľov obcí na zákupnom práve, príp. viedli ich doosídľovanie v neskorších storočiach, resp. šoltýstvo získali iným spôsobom (kúpou). Spravidla boli meštianskeho, ale rovnako mohli byť i zemianskeho alebo poddanského pôvodu. V Bokši je šoltýsova domácnosť doložená na konci 16. storočia.¹² Mohol ním byť potomok dedičného richtára z predchádzajúceho storočia alebo šoltýsa. Šoltýsi a ich rodiny disponovali aj neskôr, ešte dlho po založení nových obcí, významnými výsadami oproti ostatným obyvateľom dediny, vyplývajúcimi z ich špecifických

⁹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

¹⁰ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

¹¹ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Správa stredovekej dediny*. Bratislava 2002, s. 186 –192.

¹² ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

funkcií. Spravidla zastávali úrad dedičných richtárov, no rovnako vykonávali pre panstvo rôzne hospodárske funkcie, riadili vyberanie a odovzdávanie poddanských dávok, zodpovedali za poriadok v obciach a viedli ich obranu v prípade napadnutia. Z toho dôvodu bol spravidla ich majetok oslobodený od daní a vrchnostenských dávok, mohli vykonávať rôzne hospodárske činnosti (mlynárstvo, remeslo, obchod), mali podiel na poddanských dávkach určených pre zemepána a jeho ďalších príjmovch.¹³

Poddaných obyvateľov obce, teda obecnú pospolitosť, zastupovala pred vrchnosťou obecná samospráva. Na jej čele stál richtár s prísaznými, ktorí boli volení na istý čas. Okrem správy obce alebo rokovaní so zemepánmi vykonávala samospráva aj nižšie súdne právomoci.¹⁴

Možno predpokladať, že jediným zamestnaním obyvateľov obce v stredoveku bolo poľnohospodárstvo. Sedliaci pestovali predovšetkým obilniny ako pšenicu, jačmeň a ovos. Pasienky a lúky im slúžili na chov hovädzieho dobytku, zmiešané lesy využívali na pasenie svíň. Tak ako v iných obciach prebiehala hospodárska činnosť sedliakov predovšetkým na zemepanskej pôde. Všetka pôda, obrábaná poddanými patrila šľachtickému vlastníkovi obce, resp. majiteľom panstva. Výnimkou boli pasienky, lesy, vodné plochy a azda aj časť lúk, ktoré užívala spoločne obecná pospolitosť.¹⁸ K zemepanskej pôde nepatrili takisto ani záhrady poddaných v intraviláne.

Základom vzťahov medzi poddanými a zemepánmi boli poddanské povinnosti. V ich skladbe už v priebehu 14. storočia zaujala vedúce postavenie peňažná renta, pozostávajúca zo sumy, vyžadovanej panstvom od sedliakov. Popri tom sa udržala, aj keď v oveľa menšom rozsahu, takisto naturálna renta. V obciach na zákupnom práve mala podstatne menší význam robotná renta, predstavujúca prácu na panskom veľkostatku, prédiu. Okrem tejto renty boli poddaní povinní zemepánovi poskytovať povozy, rôzne služby, loviť zver, ryby a pod.

Ďalšie povinnosti si poddaní plnili voči štátu. Tie pozostávali predovšetkým z portálnej dane, zavedenej v prvej polovici 14. storočia. Jej výška predstavovala najprv 18, neskôr 20 denárov od jednej porty. Zdaňovanou jednotkou bola tzv. porta, teda brána, za ktorou stál pôvodne jeden sedliacky dom. Neskôr si však sedliaci začali stavať viacero domov za jednou portou, aby znížili svoju daňovú povinnosť. Popri riadnej dani vyberali panovníci v 15. storočí i mimoriadnu daň v sume 1 zlatý za každú celú usadlosť, určenú na protitureckú obranu, ktorá sa stala pravidelnou počas vlády Mateja Korvína.

¹³ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Správa stredovekej dediny*, s. 94 – 108.

¹⁴ Bližšie o správe stredovekej dediny SOKOLOVSKÝ, Leon. *Správa stredovekej dediny*.

Od platenia dane boli spravidla oslobodení richtári a želiari.¹⁹ Všetci poddaní (sedliaci aj želiari) boli povinní cirkvi odvádzať desiatok (pôvodne desatinu úrody), do konca 15. storočia spravidla v naturáliách. Počas vojenských výprav muselo dedinské obyvateľstvo poskytovať prechádzajúcemu vojsku potraviny, krmivo a rôzne služby.

Existencia kostola a fary v Bokši počas celého stredoveku nie je. Rovnako nie sú k dispozícii žiadne správy o hrádke či inom panskom sídle. Možno teda konštatovať, že obec mala výlučne poddanské obyvateľstvo, v radoch ktorého až do polovice 15. storočia výrazne prevládali sedliaci. V druhej polovici storočia potom postupne rástol podiel želiarov medzi obyvateľmi dediny. Minimálne do druhej polovice 15. storočia mala obec výlučne slovenský etnický charakter. Zrejme až na sklonku storočia sa v nej potom usadilo nové, rusínske obyvateľstvo východného obradu.

Bokša v 16. storočí

Po moháčskej porážke nastalo v krajine dlhé obdobie vnútorných zápasov o trón medzi dvoma legitímne zvolenými a korunovanými kráľmi, Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. Habsburským. Kým habsburského kandidáta podporovala najmä šľachta zo západnej časti krajiny a väčšina slobodných kráľovských a kráľovských banských miest, Ján Zápoľský sa opieral predovšetkým o pomoc magnátov a zemanov z východných stolíc a spočiatku aj hornouhorských (východoslovenských) slobodných kráľovských miest. Súperenie napokon skončilo dohodou, rozdelením krajiny na dve časti a vytvorením fakticky nezávislého Sedmohradského kniežatstva na prelome 30. a 40. rokov 16. storočia. Oveľa dlhšie však trval zápas so stále postupujúcou tureckou mocou. Obrovské osmanské vojská sa nezadržateľne valili do strednej Európy a už v polovici storočia ohrozovali aj stolice Horného Uhorska. Tieto boje v druhej štvrtine storočia zasiahli aj pomerne vzdialenú Šarišskú stolicu, a to prostredníctvom zemepánov tunajších obcí, ktorí sa na nich aktívne zúčastnili. Takými boli napr. Rozgonyiovci, Báthoryovci či Perényiovci.

Keďže majitelia susedného Stropkovského panstva Peter a po ňom Gabriel Perényi, boli prívržencami kráľa Jána, bolo panstvo spolu s jeho okolím viackrát vystavené plieneniu Ferdinandových vojsk. Počas viacerých obliehaní Stropkovského hradu bola vtedy iste neraz spustošená aj susedná Bokša. Obec bola súčasťou obrovského Makovického panstva, rozprestierajúceho sa na hraniciach s Poľskom. K Makovickému panstvu patrilo v polovici 16.

storočia 66 obcí a mestečiek. Majiteľom panstva a teda aj Bokše bol v polovici storočia Juraj Seredy.¹⁵

Na spustošenie a vyludnenie Bokše v posledných rokoch prvej polovice 16. storočia poukazujú údaje z dicálnych daňových súpisov z územia Šarišskej stolice. V roku 1548 nebola obec zdanená od žiadnej sedliackej porty a v dedine je uvedená iba prítomnosť dvoch nemajetných domácností.¹⁶ Tú istú situáciu zaznamenal takisto súpis z nasledujúceho roku 1549.¹⁷

V druhej polovici storočia sa však sídlištné, resp. demografické pomery v obci začali prudko meniť. V roku 1558 bola Bokša zdanená už od dvoch a štvrt sedliackej porty. Pritom boli v obci zaznamenané štyri polovičné a jedna štvrtinová sedliacka usadlosť, jedna opustená štvrtinová usadlosť, jedna usadlosť šoltýsa a jedna želiarska domácnosť.¹⁸ V roku 1566 bola Bokša opäť zdanená od dvoch a štvrt porty.¹⁹ K roku 1567 klesol počet sedliakov v obci na tri domácnosti, hospodáriace na polovičných sedliackych usadlostiach.²⁰

V roku 1588 bola Bokša zdanená od jeden a pol porty²¹ a v poslednom roku 16. storočia, r. 1600 stálo v obci šesť poddanských domov, dom šoltýsa a kúria miestneho zemana.²²

Z týchto údajov je zrejmé, že Bokša prekonala v priebehu 16. storočia významné zmeny demografického, spoločenského aj hospodárskeho vývinu. V dôsledku vojnových udalostí a asi aj morových epidémií došlo k úbytku obyvateľstva a takmer vyludneniu obce. Pôvodné slovenské obyvateľstvo nahradilo v polovici storočia nové, rusínske. Príchod rusínskych obyvateľov do vyludnenej obce bol súčasťou valašskej kolonizácie, prebiehajúcej na území Uhorska od 14. storočia.

Rusínske valašské obyvateľstvo od 14. do 16. storočia osídlilo postupne severovýchodné stolice Uhorska, najmä na území dnešnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (Marmarošská, Ugočská, Berežská a Užská stolica) a súčasného východného Slovenska, v severných oblastiach Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolice. V menšom počte sa dostali aj na teritórium Gemerskej stolice a spo-

¹⁵ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1548.

¹⁶ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1548.

¹⁷ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1549.

¹⁸ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1558.

¹⁹ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1566.

²⁰ ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

²¹ ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

²² ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

radicky prenikali ďalej na západ, kde sa však subjektom valašskej kolonizácie stávalo slovenské obyvateľstvo.²³

Valašské obyvateľstvo na území dnešného východného Slovenska sa v mnohom, odlišovalo od domácich obyvateľov vidieka, slovenskej, príp. nemeckej alebo maďarskej národnosti. Zaoberali sa chovom oviec, čo im dlhý čas znemožňovalo vytváranie pevnejších väzieb na jedno miesto a určovalo iný vzťah k vrchnosti, vrátane špecifických, najmä naturálnych dávok. V riedko osídlených horských oblastiach buď zakladali nové obce, alebo doosídľovali vyludnené staršie dediny.²⁴ Usádzali sa aj pri existujúcich obciach, kde však, vzhľadom na svoju etnickú a najmä náboženskú odlišnosť, vytvárali osobitné celky s vlastnou samosprávou a vnútorným životom, odlišným od domáceho obyvateľstva.

Valašské obyvateľstvo v severovýchodných stoliciach, podobne ako v Sedmohradsku, malo spočiatku rumunský etnický charakter. Rumunský živel však čoskoro prevážilo rusínske obyvateľstvo zo severovýchodnej strany Karpat. Jedinou obcou na dnešnom Slovensku, osídlenou pôvodne Rumunmi, bola Koromľa v Užskej stolici.

Ďalšou spoločnou charakteristikou valašského obyvateľstva v celej krajine bolo jeho ortodoxné náboženstvo. Všetci, bez ohľadu na národnosť, boli kresťanmi východného obradu, čo nielen zväčšovalo hranicu medzi nimi a usadlým obyvateľstvom, ale zároveň ho to aj po akceptovaní a usadení sa, posúvalo na okraj vtedajšej uhorskej stavovskej spoločnosti. Rusínski ortodoxní kňazi si zachovávali väzby na tradičné duchovné centrá v Haliči, resp. v Moldavsku alebo Valašsku, pritom sa však nemohli stať súčasťou kňazského stavu a teda privilegovanej časti spoločnosti. Mali spoločenský status poddaných a vzťahovali sa na nich takisto poddanské povinnosti. To malo negatívny dopad na majetkovú sociálnu aj kultúrnu úroveň cirkvi a jej duchovenstva. Popri viacerých ortodoxných kláštoroch bolo najvýznamnejším cirkevným centrom rusínskeho obyvateľstva na severovýchode Uhorska Mukačevské biskupstvo.

Kvôli svojmu odlišnému špecifickému spôsobu života sa rusínske valašské obyvateľstvo usádzalo na rozsiahlych zalesnených a riedko osídlených územiach v Karpatoch, na majetkoch magnátov, vlastníkov rozsiahlych panstiev. Takými boli predovšetkým Drugethovci v Užskej a Zemplínskej a Rá-

²³ Podľa niektorých názorov sa Rusíni, resp. ešte Rumuni dostali až na Moravu, kde založili moravské Valašsko, čo však nie je doložené prameňmi a pravdepodobnejšie je, že títo valasi boli domáceho pôvodu.

²⁴ Najmä spustošené počas protitureckých vojen v 16. – 17. storočí.

kórciovcí v Šarišskej stolici, ktorí rusínskych valachov využívali aj na strážnu a poriadkovú službu. To iba upevňovalo ich špecifické postavenie.

Nové, rusínske valašské obyvateľstvo prinieslo v druhej polovici 16. storočia do Bokše aj svoje, v tomto kraji nové, ortodoxné náboženstvo. Východný obrad sa stal trvalou súčasťou obce s jej novými obyvateľmi. Miestna ortodoxná či pravoslávna farnosť, neskôr pretvorená na gréckokatolícku pôsobila aj počas nasledujúcich storočí a stala sa cirkvou aj pre gréckokatolíckych obyvateľov blízkeho Stropkova. Ďalšou významnou zmenou bol príchod nových zemepánov. Majiteľmi Bokše a celého Makovického panstva sa stal významný rod Alaghyovcov,²⁵ disponujúcich rozsiahlymi panstvami v južnej časti Zemplínskej stolice.

Nesporne najvýznamnejšou udalosťou nielen v duchovnom vývine Európy v ranom novoveku bola reformácia. Začala v Nemecku v roku 1517, do Uhorska prenikla už v prvej polovici 20. rokov, no z viacerých príčin sa všeobecne rozšírila až po moháčskej bitke. K novému učeniu sa najprv hlásili nemeckí mešťania slobodných kráľovských a banských miest, neskôr sa s ním stotožnila aj šľachta a poddaní. Masy vidieckeho obyvateľstva sa stávali prívržencami ideí reformácie a vznikajúcich nových cirkví, predovšetkým z iniciatívy svojich zemepánov. Takisto takmer všetci uhorskí magnáti, medzi nimi aj majitelia rozsiahlych panstiev na území Zemplínskej stolice, boli prívržencami a neskôr i šíriteľmi a podporovateľmi nových náboženských ideí.

Alaghiovci, páni časti Makovického panstva, boli významnými prívržencami lutherskej reformácie. Podobne ako Peter a Gabriel Perényi, prísne dbali na dodržiavanie lutherského učenia a až do poslednej štvrtiny 16. storočia neumožnili na svojich majetkoch udomácnenie helvétskej reformácie a konštituovanie reformovaných cirkevných zborov. Takisto na Makovickom panstve podporovali šírenie lutherských myšlienok, rovnako ako neďaleké slobodné kráľovské mesto Bardejov, disponujúce viac ako tuctom vlastných poddanských obcí. V Bokši bola však situácia odlišná. Jednak v jej bezprostrednej blízkosti bol vtedy reformovaný Stropkov, no predovšetkým jej obyvateľstvo bolo z veľkej časti východného obradu a reformácia sa ho v podstate nedotýkala, alebo aspoň dotknúť nemala.

V skutočnosti však v severovýchodných stolicích zasiahla reformácia aj ortodoxné rusínske obyvateľstvo, najmä v stolicích Berežskej, Ugočskej, Užskej, Zemplínskej a azda aj Šarišskej a Spišskej. Podstatná časť týchto Rusínov

²⁵ BEŇKO, Ján a kol. *Stropkov*. Košice 1994, s. 64.

žila na obrovských panstvách, patriacich Rákócziovcom²⁶ a Drugethovcom.²⁷ Dôležitou udalosťou vo vzťahu k Rusínom na území Humenského panstva bolo prijatie reformácie jeho majiteľmi, Drugethovcami. Spomedzi príslušníkov rodu sa o šírenie reformácie najviac zaslúžili bratia Štefan, Juraj, Gabriel a Anton, v 30. rokoch 16. storočia. Samozrejme, že s Drugethovcami sa spája takisto reformácia v ich zemplínskej rezidencii, v Humennom, niekedy v prvej polovici 30. rokov 16. storočia.²⁸

Samozrejme, podobne ako v Humennom, šírili Drugethovci kalvinizmus takisto v niekoľkých desiatkach obcí panstva, obývaných slovenským a rusínskym obyvateľstvom. Žiaľ, nedochovali sa pramene, umožňujúce spoľahlivo rekonštruovať počet a stav rusínskych reformovaných cirkevných zborov v tomto období. Keď v roku 1609 pod vplyvom Petra Pázmánya nový majiteľ panstva Juraj Drugeth konvertoval, pozval do Humenného jezuitov a začal rozsiahlu rekatolizáciu celého svojho domínia. V nasledujúcich rokoch zanikla reformovaná farnosť v Humennom i väčšina vidieckych kalvínskych zborov na panstve. Iba odovzdanie Zemplínskej stolice Gabrielovi Bethlenovi po Mikulovskom mieri r. 1622 (do r. 1629) umožnilo čiastočné obnovenie humenského reformovaného zboru a na niekoľko rokov zastavenie rekatolizácie vo zvyšných kalvínskych cirkevných zboroch. Najstaršie a jediné pramene, obsahujúce údaje o rusínskych reformovaných farnostiach a fíliách pochádzajú až z cirkevných vizitácií z r. 1632, teda z obdobia niekoľko rokov po navrátení Zemplínskej stolice pod kráľovskú správu a návrate jezuitov do Humenného. Zachytávajú tak už iba posledné zvyšky rusínskych kalvínskych zborov na dnešnom východnom Slovensku, s odrazom výsledkov misijnej činnosti Drugethovcov na prelome storočí, keď boli bez podpory majiteľov panstva iba trpenými a potlačovanými, vystavení útokom zo strany jezuitov aj ortodoxných popov.

Ostatne, Drugethovci neboli jedinými hornouhorskými magnátmi, podporujúcimi misijnú činnosť reformovaných kazateľov medzi rusínskym obyvateľstvom. Podobným spôsobom vznikli aj viaceré ďalšie rusínske kalvínske cirkevné zbory, a to z iniciatívy Rákócziovcov na ich Mukačevskom panstve (dnes Zakarpatská oblasť Ukrajiny). Samozrejme, obyvateľstvo východného

²⁶ V Berežskej, Ugočskej a Šarišskej stolici.

²⁷ V Užskej a Zemplínskej stolici.

²⁸ Réz približné obdobie prijatia reformačného učenia odvodzuje z rôznych manželských alebo spojeneckých zväzkov medzi Drugethovcami a Perényiovcami, ktorí v Uhorsku patrili k jedným z prvých prívržencov reformácie, ale aj s Báthoryovcami, Drágfyovcami či Bebekovcami. RÉZ, László. *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899, s. 60.

obradu sa nemohlo stotožniť s kalvinizmom, ktorý vnímali ako cudzí, a preto pri prvej príležitosti, po oslabení protestantizmu v čase rekatolizácie, sa vrátili k svojej ortodoxnej cirkvi. Stav týchto najsevernejších farností a fílií obývaných Rusínmi práve v čase nástupu rekatolizácie, ostatne približujú aj už spomínané niektoré dochované kanonické vizitácie predtiského dištriktu.

Orodoxné rusínske obyvateľstvo severnej a severovýchodnej časti Horného Uhorska bolo od polovice 16. storočia konfrontované s reformáciou. Myšlienky švajčiarskej reformácie šírili medzi nimi kazatelia, vyslaní a podporovaní magnátmi, majiteľmi rozsiahlych panstiev, na ktorých Rusíni žili, najmä Drugethovci a Rákócziovci. Vďaka nim vzniklo v severných a severovýchodných stoliciach, v okolí Humenného a Mukačeva viacero rusínskych reformovaných farností, zachytených aj v dochovaných kanonických vizitáciách. Tieto rusínske reformované cirkevné zbory však netrvali dlhšie ako niekoľko desaťročí a po konverzii majiteľov panstiev počas rekatolizácie sa ich veriaci vrátili k ortodoxnej cirkvi.

Nie je známe, či aj na Makovickom panstve a špeciálne v prípade Bokše vyvíjali Alaghiovci a ich nástupcovia úsilie zamerané na prijatie reformácie ich rusínskymi ortodoxnými poddanými. V každom prípade však boli miestni Rusíni v druhej polovici 16. storočia s reformáciou konfrontovaní, minimálne z blízkeho mestečka Stropkov alebo prostredníctvom slovenského obyvateľstva ďalších obcí panstva.

Na právnom postavení obce a jej obyvateľov v 16. storočí nedošlo oproti koncu stredoveku k žiadnym zmenám. Naďalej bol poddanskou obcou, obývanou prevažne poddanými sedliakmi a želiarmi s ich rodinnými príslušníkmi. Administratívnu a súdnu právomoc mal v rukách zemepán, ktorým boli spočiatku majitelia Makovického panstva a neskôr miestni zemepáni. Obec disponovala iba obmedzenou samosprávou, ktorá vykonávala príkazy zemepána, organizovala odvádzanie poddanských dávok a práce na panskom majeri.

Obecnú samosprávu reprezentoval richtár, ustanovený do funkcie panstvom. Za výkon úradu bola usadlosť richtára oslobodená od niektorých poddanských povinností aj cirkevných dávok. Podobné úľavy na daňových a poddanských povinnostiach užívala takisto usadlosť šoltýsa. V priebehu 16. storočia, aspoň v prvých desaťročiach po usadení Rusínov v obci užívalo nové obyvateľstvo väčšiu mieru osobnej slobody, spolu s odvádzaním špecifických, najmä naturálnych poddanských dávok s minimálnou robotnou povinnosťou. Vzhľadom na údaje v dicálnych súpisoch, dokladajúcich obnovenie sedliackych usadlostí sa dá predpokladať, že v druhej polovici storočia už

časť Rusínov opustila svoj dovtedajší kočovný spôsob života s chovom oviec a začala sa venovať poľnohospodárstvu. Nižšie správne, súdne a poriadkové funkcie aspoň v období po ich usadení sa v obci, vykonávali ich tradiční ke-nezi a možno aj spomínaní šoltýsi.

Z mimoriadne skromných dochovaných dokumentov možno tvrdiť, že Bokša mala v 16. storočí poddanské a šľachtické obyvateľstvo. Na prítomnosť zemanov v obci poukazuje existencia zemianskej kúrie, registrovanej v súpise z r. 1600.²⁹ Možno patrila tunajšej zemianskej rodine Baxyovcov (de Baxa), doloženej ešte v nasledujúcom storočí.³⁰ Miestne poddanské obyvateľstvo patrilo do niekoľkých kategórií. Na sedliackych usadlostiach žili domácnosti sedliakov, ktorí boli aspoň do polovice storočia potomkami stredovekých obyvateľov dediny. Naproti tomu želiari boli už určite rusínski pastieri, neobrábajúci pôdu v chotári obce. Rovnako je možné, že Rusíni, usádzajúci sa v Bokši, existovali spočiatku mimo dedinskej spoločnosti, a to vďaka ich odlišnému sociálnemu postaveniu, spôsobu obživy, hospodárskym aktivitám, dávkam i funkciám pre zemepánov.

Tieto dve kategórie poddanského obyvateľstva sa odlišovali najmä majetkovou úrovňou. Kým sedliaci mali v držbe pôdu v chotári obce (patriacu však zemepánovi) a vlastnili usadlosť s domom v intraviláne, želiari mali iba dom, príp. pôdu v intraviláne, neužívali však polia a lúky v chotári. Tie nemali v úžitku ani podželiari, ktorí nebývali ani vo vlastných domoch (v tomto období v obci nie sú doložení).

Okrem miestnych zemanov nežilo v obci iné privilegované obyvateľstvo. Prítomnosť príslušníkov kňazského stavu sa predpokladať nedá, a to napriek tomu, že v Bokši si zrejme noví obyvatelia východného obradu postavili vlastný drevený chrám a sídlil v nej takisto ortodoxný pop. Ortodoxní, resp. pravoslávni kňazi nemali však status kňazského stavu, ktorý sa vzťahoval iba na katolícky klérus. Ortodoxní popi boli poddanými svojich zemepánov, ktorým odvádzali dávky a vykonávali pre nich takisto iné povinnosti. Vzhľadom na to, že Bokša sa nenachádza v desiatkových súpisoch, je zrejmé, že od druhej polovice 16. storočia už nemala sedliacke rímskokatolícke obyvateľstvo.

Obec v 17. storočí

Obyvatelia Bokše, ktorí boli v 17. storočia už zrejme iba rusínskej národnosti a východného obradu, sa kvôli polohe obce v susedstve Stropkovského

²⁹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia*, s. 35.

³⁰ BOROVSKY, Samu. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye*. Budapest 1906.

hradu, na ceste do Poľska, nemohli vyhnúť nielen vojskám povstalcov alebo panovníka, ale rovnako ani osobnej účasti v ozbrojenom zápase, najmä v posledných protihabsburských povstaniach. Žiaľ, na rozdiel od predchádzajúceho storočia sa z tohto obdobia dochovalo iba veľmi málo písomných dokumentov.

Kým v polovici 16. storočia patrila ešte obec do rozsiahleho Makovického panstva, v nasledujúcom storočí sa stala majetkom iných zemepánov. Pritom títo už nevlastnili celú obec, iba jej majetkové súčasti či jednotlivé usadlosti. Popri už spomínaných Baxyovcoch boli takýmito majiteľmi časti obce Sennyeyovci. Donáciu na usadlosti v Bokši získali Sennyeyovci v roku 1631.¹ Ďalšiu časť obce získal o šesť rokov, r. 1637 donáciou od kráľa Ferdinanda II. Ján Keczer.²

Ján Keczer vlastnil v roku 1644 v Bokši šesť valašských sedliackych usadlostí, vrátane šoltýstva. Na šoltýskej usadlosti boli usadení šoltýsi Ivan, Štefana Peter, držiaci po dve a jednej štvrtine usadlosti. Polovičnú valašskú usadlosť (dve štvrtiny) mali v držbe Vasil Kopčiak, Ihnat Petročko a Ivan Čarnický. Do roku 1669 sa rozdelenie usadlostí zmenilo. Šoltýstvo sa dostalo do držby piatich šoltýsov, z ktorých Ivan Bokšanský starší a Ivan Bokšanský mladší disponovali jednou štvrtinou, jednu štvrtinu mali spolu Ivan a Pavol Fodor a ďalšiu štvrtinu Ivan Savčák. Na štvrtinovej valašskej usadlosti boli usadení dvaja Danočkovci, Negila, Šerega, Michal a Hric Hudačín a spolu na polovičnej usadlosti Ivanko, Ivan a Andrej Ivanko. Bokšianski rusínski sedliaci odvádzali od štvrtinovej usadlosti svojej vrchnosti po 5 zlatých, príp. násobky či časti tejto sumy.³

Na konci storočia, r. 1696 bolo v Bokši 8 a $\frac{3}{4}$ sedliackych usadlostí. Popri nich žili v obci takisto tri želiarske domácnosti, z ktorých dve mali aj domáce zvieratá. Sedliaci hospodárili na ornej pôde, vysievanej 26 a $\frac{3}{4}$ gbelov obilia. Väčšina miestnych poddaných mohla využívať takisto lesy a zrejme aj lesné pasienky, s výnimkou jednej trojštvrtinovej sedliackej usadlosti.⁴

Minimálne počas posledných protihabsburských povstaní priamo zasiahli obec vojnové usadlosti. V rokoch povstania Imricha Thökölyho obsadili Stropkov s hradom a jeho okolie kuruci. V roku 1682 ich vystriedali vojaci generála Strassolda a vyšetrovali obyvateľov za podporu odboja.⁵ Avšak naj-

¹ BOROVSZKY, Samu. *Zemplén vármegye*.

² BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 64.

³ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 64.

⁴ MNL OL Budapest, E 158, Dicális összeírások, 56 Sáros vármegye, 1696.

⁵ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 69.

neskôr v lete v tom istom roku sa opäť vrátili Thökölyho kuruci. Kuruci ostali v Stropkove až do jesene 1685, keď hrad s mestečkom obsadil generál Valent Schultz.⁶ Po jeho odchode sa opäť vrátili kuruci, ktorí v kraji spôsobili obrovské škody.⁷

Ešte citelnejšie zasiahli Bokšu a jej obyvateľov udalosti povstania Františka II. Rákócziho, ktorého sa jej obyvatelia určite aj aktívne zúčastnili. Stropkovský hrad sa už v lete 1703 dostal do rúk povstalcov.⁸ Stropkov s okolím bol v rukách povstalcov od leta 1703 do začiatku roku 1711. Počas ôsmich rokov sa tu vystriedalo mnoho rôznych kuruckých jednotiek, ktoré obyvatelia museli nielen živiť, ale poskytovať im rôzne služby. Predstavovali veľkú záťaž pre obyvateľstvo a závažné materiálne škody. Ešte pred obsadením hradu museli obyvatelia poskytovať vojakom kone, potraviny a krmivo, ako aj ubytovanie, ako napr. plukovníka Juraja Palocsayoho s jeho vojakmi. V nasledujúcich troch rokoch sa povstalecké jednotky striedali takmer každý týždeň. Boli medzi nimi vojaci plukovníka Juraja Rotha, Juraja Palocsayho, grófa Františka Barkóczyho, Brevera či Seltmajera, ako aj rôznych ďalších dôstojníkov. Všetkým týmto a mnohým ďalším povstaleckým jednotkám a ich veliteľom museli bokšianski poddaní poskytovať potraviny, krmivo, dobytok a rôzne služby. V závere povstania dochádzalo pritom k stále častejším konfliktom s vojskom, napriek tomu, že časť miestnych obyvateľov vstúpila do povstaleckej armády.

Posledné protihabsburské povstanie sa pre Stropkov a jeho okolie skončilo po Novom roku 1711. Potom ako hlavné panovníkove sily po kratšom obliehaní obsadili začiatkom decembra 1710 Prešov, postupovali niektoré jednotky ďalej na sever. Kyrýsnický pluk na čele s plukovníkom Jánom Viliamom Wolffs-Keellom sa na konci roku priblížil k Stropkovu. Veliteľ hradu sa rozhodol pre rokovanie o kapitulácii a na jej základe 3. januára 1711 vtiahlo panovníkovo vojsko do hradu, čím sa skončilo posledné protihabsburské povstanie takisto pre Bokšu, ležiacu v bezprostrednej blízkosti mestečka.

Bokša v 18. storočí

V roku 1711 sa definitívnou porážkou protihabsburského odboja zavŕšil viac ako storočie trvajúci zápas o ďalšie smerovanie politického vývinu Uhorska. Habsburskí panovníci vtedy krajinu po stáročnom zápase (od r. 1526) začlenili do svojej monarchie a postupne prispôbovali hospodárskemu,

⁶ BEŇKO, Ján. *Stropkov*, s. 69.

⁷ UNGHVÁRY, Ede. *Sztropkó*, s. 25.

⁸ UNGHVÁRY, Ede. Hadmozgalmak Sztropkó vára körül. In *Adalékok*, s. 166.

politickému a spoločenskému systému jej súčasťou. Tento vývin, sprevádzaný významnými udalosťami, ovplyvnil v nasledujúcom období dianie v celom Uhorsku. Napriek tomu, že ťažisko hospodárskeho, politického a kultúrneho rozvoja krajiny sa presunulo na juh, najmä do Zadunajska, všetky dôležité udalosti a procesy v tomto období významne ovplyvnili život aj v tých najvzdialenejších stolicích.

Takisto v Bokši došlo na prahu nového storočia k poklesu obyvateľstva a ekonomickému úpadku, aj keď v podstatne nižšej miere ako v južnejších oblastiach, napr. v susednej Zemplínskej stolici. Pomery v obci bezprostredne po povstaní Františka II. Rákócziho odráža sumárny súpis obyvateľstva Šarišskej stolice z januára 1712. Podľa jeho údajov boli v tom čase v Bokši iba dve obývané sedliacke usadlosti, z nich jedna celá a jedna polovičná, popri štyroch želiarskych a jednej podželiarskej domácnosti. Zároveň súpis vykazoval päť opustených usadlostí, z nich tri želiarske a dve podželiarske. Oproti koncu storočia poklesla takisto výmera obrábanej pôdy. Svoje polia miestni sedliaci osievali 21 gbelmi obilia, pričom 9 gbelov pripadalo na prvú a 12 gbelov na druhú časť chotára.⁹

Ďalšie cenné údaje z iba o málo neskoršieho obdobia, obsahuje prvý celokrajinský súpis zdaňovaného obyvateľstva, vykonaný v roku 1715. Svoj chotár mala obec rozdelený na tri časti, čo znamenalo, že miestni sedliaci uplatňovali trojpoľné hospodárstvo. Pri ňom jednu časť chotára osievali oziminami, druhú jarinami a tretiu nechali ležať úhorom, na ktorom sa pásol dobytok, ktorý pôdu pohnojil. Tento cyklus sa opakoval v niekoľkoročných intervaloch. Chotár Bokše ležal na rovine, iba jeho malá časť bola vystavená záplavám na Ondave, a to bez väčších škôd. Pôda bola úrodná, rovnako ako aj lúky. Tie boli výdatné a dostatočné pre potreby obyvateľov. V chotári sa rozprestierali lesy, kde poddaní zbierali drevo na stavbu aj kúrenie. V týchto bukových lesoch mali dostatok bukvíc pre pase nie svojich sviň. Zrejme kvôli rozšírenému ovčiarstvu mali v obci aj mäsiara. V extraviláne sa nachádzal takisto panský majer.¹⁰

Na začiatku storočia bolo v obci trinásť obývaných sedliackych usadlostí. Títo spolu užívali polia s celkovou rozlohou 100 gbelov, rozdelených na dve rovnaké časti vo dvoch častiach chotára. Rovnako mali v držbe aj lúky s celkovou plochou 22 a pol koscov. Kým ornú pôdu užívali všetky sedliacke usadlosti, lúky iba desať z nich. Pôdu v chotári mali jednotlivé usadlosti rozdelené nerovnomerne. Polia s plochou 6 gbelov malo v držbe päť usad-

⁹ ŠA Prešov, ŠŽ, Dicálny súpis, 1712.

¹⁰ MNL OL Budapest, 1715-ös országos összeírás.

lostí, jedna usadlosť vysievala svoje polia 5 a takisto 4 a 3 gbelmi obilia, tri usadlosti užívali pôdu s rozlohou 2 gbelov a k dvom sedliackym usadlostiam patrili polia, osievané 1 gbelom obilia. Päť sedliackych usadlostí užívalo lúky s plochou 3 koscov, jedna mala v držbe 2 a pol kosca lúk, takisto jedna užívala lúku s výmerou 2 koscov a tri usadlosti mali v držbe lúky s plochou iba 1 kosca. Šoltýstvo bolo v tom čase v držbe troch sedliakov, pričom všetci traja užívali polia s výmerou 6 gbelov a lúky na ploche 3 koscov.¹¹

Krajinský súpis z roku 1715 je zároveň prvým dokumentom, ktorý zaznamenal mená všetkých hláv rodín obyvateľov obce. Šoltýsom a zrejme vtedy aj richtárom obce bol Juraj Ivan. Ďalšími držiteľmi šoltýskej usadlosti boli Michal Serbala a Ivan Greško. Ďalšími zdaňovanými poddanými obyvateľmi obce (hlavami rodín) boli sedliaci Andrej Tkáč, Juraj Juhász, Michal Savčák, Ivan Cugan, Šimon Hudak, Ladislav Hudak, Ján Mlinar, Ján Bruško a Alex Čapko.¹²

V prvej tretine 18. storočia zasiahla celý hornouhorský vidiek veľká vlna sťahovania, ktorá sa zďaleka netýkala iba príchodu Švábov, Rumunov či Srbov do kráľovstva alebo presunu časti slovenského, rusínskeho či maďarského obyvateľstva na bývalé osmanské územia. Vzhľadom na to, že severnejšie okresy utrpeli počas morovej epidémie r. 1709 – 1710 podstatne menšie straty než južnejšie oblasti, obyvatelia stoviek obcí hromadne opúšťali svoje domovy, aby sa usadili v susedných okresoch Zemplínskej či Abovskej stolice, kde dostali od vrchnosti výrazne väčšie pozemky za oveľa výhodnejších podmienok. Na ich usadlosti potom prichádzali sedliaci alebo želiari z ďalších malých, často rusínskych dedín. Najzaujímavejšie pre týchto novoosídlencov boli zemepanské mestá a mestečká, ktoré svojimi ekonomickými možnosťami a sociálnymi či právnymi podmienkami ponúkali podstatne lepšie spoločenské postavenie aj materiálne zabezpečenie.

Túto migráciu slovenského a rusínskeho obyvateľstva podnecovalo stále pretrvávajúce vysoké zaťaženie poddaných daňami a rôznymi inými povinnosťami, najmä voči vojsku. Práve neschopnosť obyvateľov Bokše platiť kontribúciu pre armádu a vyrovnáť si ďalšie povinnosti voči štátu, ktorá ohrozovala ich skromnú existenciu, prinútila aj ich opustiť svoje domovy a hľadať si lepšie živobytie v susednom Stropkove. Do roku 1718 viac ako polovica obyvateľov Bokše z obce odišla do Stropkova, kde sa na nich nevzťahovala kontribúcia a ďalšie poplatky v takej výške, ako ich vyžadovala Šarišská stolica.

¹¹ MNL OL Budapest, 1715-ös országos összeírás.

¹² MNL OL Budapest, 1715-ös országos összeírás.

Z toho dôvodu vo februári roku 1718 žiadal zemepán obce od stolice úľavu povinností bokšianskych sedliakov, aby nenastalo úplné vylúdenie dediny.¹³

Obec mala však problémy s plnením povinností voči štátu rovnako aj v nasledujúcich desaťročiach. Ešte v roku 1772 sa sťažovali obyvatelia Bokše a susedného Šandalu na neznesiteľné bremeno porcií, rôznej kontribúcie a iných tiarch, ktoré neboli schopní uniesť. Za neplnenie povinností im však hrozil trest, preto prosili Šarišskú stolicu o jeho odpustenie, ako aj o zníženie týchto povinností.¹⁴

Na prílišné zaťaženie kontribúciou a ďalšími platbami sa poddaní z Bokše sťažovali stolici aj o dva roky neskôr, r. 1774. Časť sedliakov pritom kvôli neschopnosti platiť tieto dane dedinu opustila a tí, ktorí ostali dlžili na restanciách obrovskú sumu 471 zlatých. V záujme záchranu obce a zabránenia jej úplného spustnutia prosili stolicu o odpustenie týchto restancií a zníženie finančných povinností obyvateľstva. Zároveň žiadali stoličnú vrchnosť o nové vymernie chotárnych hraníc, pretože najúrodnejšiu časť chotára im už roky trvalo omývala a sústavne zmenšovala rieka Ondava na hraniciach s územím susedného Stropkova.¹⁵

Ani v 18. storočí neobišli Bokšu živelné pohromy. Povodne na rieke Ondava takmer pravidelne zaplavovali jej najúrodnejšiu časť chotára, pričom v ich dôsledku obyvateľom z roka na rok klesala výmera ornej pôdy. Popri povodniach však strpčovali život obyvateľom dediny aj požiare. Jeden z nich zasiahol obec v roku 1749 a spôsobil veľké škody na obydliach, zásobách a úrode rodinám dvanástich miestnych sedliakov. Zhoreli im domy, stodoly, stajne a úroda na poliach. Pri tomto požiari vyhoreli: Jacko Nazan, Michal Savčak, Janko Harbač, Ivan Hudačin, Jacko Hudakuv, Dzura Jančo, Fedor Biroš, Martin Havrila, Vasil Hudič, Ivan Čugan, Jacko Onda a Janko Jurošin.¹⁶

Približne v tom čase, v polovici 18. storočia obývalo Bokšu 16 poddaných domácností. Z nich bolo 14 rodín sedliakov, jedna želiarska a jedna obecného pastiera. Hlavami rodín boli poddaní: Michal Hrinkov, Hric Hajník, Fedor Biroš, Ivan Harbač, Jenča Dzurov, Šimko Juhas, pastier Jacko, Ivan Savčak, Jacko Nadzan, Fedor Bagilin, Onder Dzuruv, Ivan Bujak, Michal Hajnikuv, Ivan Dzugan, Štefan Holod a Demko Greškov. Všetci štrnásti sedliaci hospodárili na poliach s rozlohou 25 a pol prútov (dielov). Na svojich hos-

¹³ ŠA Prešov, Šarišská župa, Spisy, 74/1718.

¹⁴ ŠA Prešov, Šarišská župa, Spisy, 19 perc./1772.

¹⁵ ŠA Prešov, Šarišská župa, Spisy, 7 perc/1774.

¹⁶ ŠA Prešov, Šarišská župa, Spisy, 15 perc./1749.

podárstvach mali 34 volov a koní, používaných na poľnohospodárske práce. Ďalej chovali 15 kráv a mali takisto sedem včelích úľov.¹⁷

Na svojich poliach pestovali miestni poddaní predovšetkým ovos, ďalej aj raž, jačmeň a pohánku. Z nich vysievali najviac, až 36 a pol gbelu ovsu, 15 a štvrt' gbelu raže, 6 a $\frac{3}{4}$ gbelu jačmeňa a 5 a 12 osminu gbelu pohánky. Z lúk v chotári zvažali ročne asi 17 vozov sena. Pôda v prvej časti chotára bola zaradená do druhej triedy a v druhej chotárnej časti do tretej triedy podľa kvality. Kým prvá časť chotára ležala na rovine v údolí Ondavy, druhá bola situovaná v kopcovitom teréne. Úrodnejšiu pôdu pritom už čiastočne zabrali zemepáni pre svoje hospodárstvo. Úrodnosť pôdy bola stanovená na tri, resp. štyri gbely z jedného zasiatého gbelu obilia. Obyvatelia mali v chotári dostatok lúk a výdatné pasienky. V miestnych lesoch mali pre svoje potreby k dispozícii takisto dosť dreva na kúrenie. Svoje poľnohospodárske výrobky chodili predávať na trhy v susednom mestečku Stropkove. Kvôli nedostatku ornej pôdy v obci hospodárili obyvatelia takisto v chotároch cudzích dedín, kde si prenajímali polia aj lúky.¹⁸

Polia v chotári obce mali jednotlivé sedliacke domácnosti rozdelené nerovnomerne. Tri sedliacke domácnosti mali v držbe po jednom prúte (diely), sedem sedliackych usadlostí užívalo polia s výmerou jedného a pol prútu alebo dielu a štyri usadlosti disponovalo ornou pôdou s rozlohou troch prútov, resp. dielov. Volov alebo koní mali jednotlivé sedliacke usadlosti v počte jeden až štyri, kravy mali všetky domácnosti po jednej. Rovnako výmeru ornej pôdy mali jednotlivé sedliacke usadlosti rôznu, pričom vysievalo od jednej štvrtiny po tri gbely obilia, najmä ovsu. Lúk užívalo deväť domácností sedliakov s výmerou jedného voza a štyri s plochou dvoch vozov. Jeden zo sedliakov nemal v držbe žiadne lúky.¹⁹

Dlhá, štyri desaťročia trvajúca vláda Márie Terézie (v rokoch 1740 – 1780) priniesla nástup tzv. osvietenského absolutizmu v celej habsburskej monarchii. V duchu nových národohospodárskych a štátoprávnych koncepcií začal vtedy štát v oveľa väčšej miere zasahovať do života všetkých obyvateľov krajiny a stále viac záujmu prejavoval o životné podmienky poddaných. Jedným z hlavných cieľov moderného absolutistického štátu bola úprava postavenia poddaných roľníkov, najmä však právnych vzťahov medzi zemepánmi a poddanými. Podobne ako v celej obrovskej monarchii aj v Uhorsku byrokratický štátny aparát vyžadoval od zemepánov a stolíc stále častejšie súpisy

¹⁷ ŠA Prešov, Šarišská župa.

¹⁸ ŠA Prešov, Šarišská župa.

¹⁹ ŠA Prešov, Šarišská župa.

pôdy, usadlostí, poddaných a ich robotných povinností. Najvýznamnejším zásahom štátnej moci do života poddaného ľudu, poddansko-zemepanských vzťahov, a teda aj do pomerov na vidieku vôbec, bola rozsiahla reforma Márie Terézie z prvej polovice 70. rokov 18. storočia, známa ako urbárska regulácia, vydaná v podobe Urbáriálneho patentu. V duchu nového, osvietenského nazerania na fungovanie štátu a práva všetkých jeho obyvateľov, sledovala panovníčka úpravu vrchnostenských povinností na úrovni celej krajiny. Táto reforma mala v prvom rade priniesť skvalitnenie daňového systému a zníženie zaťaženia poddaných, skutočných živelov štátu, jeho byrokratického aparátu a armády.

Tereziánsky urbár zjednotil najmä povinnosti poddaných v závislosti od rozlohy a kvality ich usadlosti. Podľa neho bol každý sedliak s celou sedliackou usadlosťou povinný pracovať pre zemepána 52 dní ročne s vlastným záprahom alebo 104 dní pešo. Sedliaci s polovičnou usadlosťou mali povinnosť pracovať 26 dní a štvrtinovní sedliaci 13 dní so záprahom. V prípade práce s dobytkom musel byť sedliak vybavený volským dvojzáprahom, pri orbe so štvorzáprahom, ak ho nemal, mal sa spojiť s iným a pracovať o deň viac, teda ak mal v držbe celú usadlosť tak dva dni v týždni, ak menšiu, tak dvojnásobok svojej povinnosti s vlastným záprahom. Pri špeciálnych prácach, vyžadujúcich dvoch ľudí, museli byť pri štvorzáprahu dvaja, z nich jeden ako pohonič. Okrem dobytká a záprahu museli sedliaci pracovať aj s vlastným vozom, pluhom a bránami. Práca mala trvať od východu do západu slnka a čas potrebný na príchod na panské hospodárstvo, cestu domov, nakŕmenie a napojenie dobytká sa poddaným zarátaval do robotnej povinnosti. Zemepán nesmel svojvoľne zvyšovať alebo zdvojnásobiť robotu. Ak poddaným cesta na panské trvala pol dňa a viac, mohol zemepán predpísané dni poddanému spojiť za celý mesiac. Počas vinobrania boli sedliaci povinní odpracovať dvojnásobný počet, teda dva dni v týždni so záprahom alebo štyri dni bez záprahu, tie im však malo panstvo v nasledujúcom období odrátať. Želiari pracovali na panskom hospodárstve 18 dní bez záprahu, keďže ním nedisponovali.

Aj v poslednej štvrtine 18. storočia sedliaci a želiari okrem plnenia robotnej povinnosti stále odovzdávali panstvu i naturálne dávky a poplatky. Každý sedliak a želiar platil zemepánovi tzv. cenzus vo výške 1 zlatý ročne (polovicu na deň sv. Juraja a polovicu na sv. Michala). Aj naturálne dávky sedliakov sa líšili podľa veľkosti ich usadlostí. Z titulu naturálnych dávok musela každá sedliacka domácnosť s celou usadlosťou odovzdávať panstvu po jednej siahe dreva na kúrenie, po šesť kusov priadze, po jednej holbe roztopeného masla, po dva kapúny, po dve sliepky a po dvanásť vajec. Sedliaci s menšou rozlohou

usadlosti odvádzali panstvu nižšie násobky týchto produktov, a to pol, resp. štvrt siahly dreva, 3, príp. jeden a pol priadze, pol alebo štvrt roztopeného masla, jedného, jedného alebo pol kapúna a sliepok a napokon šesť, resp. tri vajcia. Na želiarov sa nevzťahovali žiadne naturálne dávky. Deviatok odovzdávali poddaní z konope a ľanu.

Podľa urbára mali poddaní právo sťažovať sa na neprávosti zo strany svojich zemepánov a panských úradníkov stoličnej vrchnosti. Ak stoličné úrady zistili oprávnenosť takýchto sťažností, svojvoľné trestanie poddaných alebo iné neprávosti voči nim, mali panstvo alebo jeho úradníkov odsúdiť.²⁰

Pre obec Bokšu sa síce tlačенý tereziánsky urbár nezachoval, určite však aj jej obyvateľom priniesla táto najvýznamnejšia reforma Márie Terézie zlepšenie ich ekonomickej situácie a úľavu ich povinností voči panstvu.

Obec Bokša mala v 18. storočí predovšetkým sedliacke obyvateľstvo. Medzi miestnymi sedliakmi jednoznačne prevládali sedliaci, ktorí disponovali vlastným domom a pôdou v intraviláne, pričom mali v držbe panskú pôdu v chotári. V polovici storočia bolo štrnásť zo šestnástich poddanských usadlostí sedliackych a iba jedna podželiarska, akiste pracujúceho na panskom hospodárstve. Želiarom alebo podželiarom bol aj miestny obecný pastier, takisto nedisponujúci pôdou v chotári.²¹

Prítomnosť zemianskeho obyvateľstva v obci v tomto období známa nie je. K privilegovanému kňazskému stavu však patrilo miestny gréckokatolícky farár s rodinnými príslušníkmi. V polovici storočia ním bol Ján Ortutai.²²

V konfesiónálnych pomeroch v Bokši dominovala gréckokatolícka konfesia, ku ktorej patrilo všetko jej obyvateľstvo. V roku 1746 bolo 96 z nich schopných spovede. K bokšianskej farnosti patrili dve filie: Stropkov a Tisinec. V obci stál starý drevený Kostol sv. Michala, ktorý sa už v polovici storočia snažil farár s veriacimi nahradit' novým murovaným. Cerkev bola vybavená obrazmi, oltárom, tabernákulom a ďalšími súčasťami, pričom svätyňa bola obnovená v 40. rokoch. V chráme mali dva zvony, vysvätené biskupom Michalom Manuelom Olšavským. Z ďalšej výbavy boli liturgické rúcha, dva cínové svietniky a strieborná čaša. Farárom bol už spomínaný Ján Ortutai, vysvätený biskupom Byzanciom. Keďže farnosť nedisponovala žiadnym majetkom, kúpil farár za vlastné peniaze pozemok v chotári za 266 zlatých. Od

²⁰ MOL Budapest HTT, C 59, 4302: Urbár obce Zámutoz z r. 1774, tlačенý urbár. Rovnako aj ďalšie urbáre.

²¹ ŠA Prešov, Šarišská župa.

²² HADŽEGA, Vasilij. Dodatki do istorii Rusinov i ruskoj cerkeji v byv. Župe Zemplinskoj. In *Prosvěta*. 7 – 12, 1936, s. 140 – 141.

veriacich poberal farár po pol stohu raže a stoh ovsu a vyberal príležitostne, pri cirkevných úkonoch štólu.²³ Mimoriadne významnou udalosťou v živote farnosti, s ďalekosiahlym významom pre jej ďalší vývin, bola stavba nového murovaného chrámu, zasväteného Sv. Michalovi Archanjelovi, v roku 1774.²⁴

Etnicky odlišným obyvateľstvom, ktoré práve v priebehu prvej polovice 18. storočia vo veľkom počte prenikalo na územie dnešného východného Slovenska boli Cigáni. Ich prítomnosť v mnohých obciach Horného Šariša a Zemplína zachytili stoličné súpisy z obdobia osvietenského absolutizmu, z konca vlády Márie Terézie a vlády Jozefa II. Rovnako i v Bokši sú Cigáni doložení v týchto súpisoch od roku 1774. V tom roku žil v obci jeden Cigán, Ján Janko. Nemal žiadne deti, čo môže znamenať, že bol ešte veľmi mladý alebo už príliš starý.²⁵

Ďalším, etnicky, konfesiónálne aj jazykovo iným obyvateľstvom, ktoré sa usádzalo v druhej polovici storočia na hornošarišskom vidieku, boli židia. Židia prichádzali na územie severovýchodného Uhorska zo susednej Haliče a ďalších poľských krajín a už v predchádzajúcom období prenikali do severnejších pohraničných okresov stolice, kde sa zaoberali najmä maloobchodom, pálením pálenky, krčmárstvom a neskôr i prenajímaním panskej pôdy. Od začiatku 18. storočia vytvárali početné obce v dedinách a mestečkách v celej stolici. V Bokši však žiaden súpis židov z tohto obdobia ešte židovské obyvateľstvo nezaznamenal. Vzhľadom na to, že krajinské súpisy židov zo 40. a 60. rokov neuvádzajú v obci žiadnych židov, možno sa domnievať, že prví židia sa do Bokše prisťahovali až na začiatku poslednej tretiny storočia. Po prvý raz sú uvedení židia v obci až v súpise z roku 1781. Podľa neho vtedy v obci žil jeden žid s rodinou. Bol ním krčmár Baruch, nájomca miestnej krčmy. Mal manželku Zlacku a syna Abraháma.²⁶

Počas celého 18. storočia ostávala Bokša poddanskou obcou, ktorá disponovala obmedzenou samosprávou. Na jej čele stál richtár s prisažnými. Volila ich obecná pospolitosť (všetci dospelí sedliaci) spravidla každý rok. Funkciu richtára vykonávali so súhlasom zemepána najmä bohatší sedliaci, ktorí sa v nej pomerne často striedali. Richtár mal naďalej isté privilégia a na pôde obce veľké právomoci. K jeho výsadám patrilo napr. stále oslobodenie od ro-

²³ HADŽEGA, Vasilij. *Dodatki do istorii*, s. 140 – 141.

²⁴ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Diocesis Eperjesiensis 1903*, s. 108.

²⁵ MNL OL Budapest C56 1775 – 1785: Súpisy Cigánov.

²⁶ MNL OL Budapest C29, 45, 55: Súpisy židov.

botnej povinnosti. Kým v roku 1715 bol ešte richtárom šoltýs Juraj Ivan,²⁷ do polovice storočia sa zmienky o šoltýstve úplne stratili. V 50. rokoch vykonával úrad richtára Ivan Savčak.²⁸

Obdobie osvieteného absolutizmu počas vlády Márie Terézie prinieslo nové nazeranie štátnej moci na poddané obyvateľstvo. Úrady, ktoré mali na zreteli predovšetkým plnenie ich povinností voči štátu, sa začali zaujímať nielen o zaťažovanie sedliakov prácami pre zemepánov, ale takisto aj o životné podmienky a zdravotný stav vidieckeho obyvateľstva. O ten sa mali starať najmä stoliční lekári a chirurgovia. Na najnižšom stupni tohto verejného zdravotníckeho personálu stáli pôrodné babice. Niekde babice pôsobili už skôr a vydržovali ich farnosti, avšak až Mária Terézia zaviedla inštitúciu obecných babíc, ktoré musela povinne mať každá obec. V Bokši však pôrodná babica nepôsobila, ale obec patrila do pôsobnosti babice zo susedného Stropkova.²⁹ Administratívne Bokša po celé 18. storočie patrila do Šarišskej stolice a jej Makovického okresu.

Obec v prvej polovici 19. storočia

Bližšie informácie o hospodárskych a spoločenských pomeroch v obci na konci 18. a začiatku nasledujúceho storočia poskytujú dicálne (daňové) súpisy. Ich údaje sa pritom výrazne líšia. Podľa jedného z takýchto súpisov z roku 1789 žilo v Bokši spolu 31 poddanských domácností. Z týchto usadlostí 16 patrilo sedliakom, päť dospelým sedliackym synom, jedna sedliackym bratom, päť želiarom, dve podželiarom, dve sluhom a dve slúžkam.³⁰ Kým želiari iste pracovali na panskom hospodárstve, podželiari mali najskôr v prenájme krčmu, pálenicu alebo iný hospodársky objekt panstva a zrejme boli židia. Sluhovia a slúžky určite pôsobili na gréckokatolíckej fare, keďže šľachtické obyvateľstvo v tom období v obci nežilo. Všetky sedliacke usadlosti užívali v chotári obce polia s celkovou výmerou 135 jutár, z ktorých bolo 39 jutár zaradených do tretej a až 96 jutár do štvrtej triedy kvality. Rovnako lúky v miestnom chotári patrili do najnižšej, tretej triedy a obyvatelia ich mali k dispozícii s plochou 64 koscov. Popri ornej pôde a lúkach disponovali sedliaci v extraviláne takisto kapustnými poľami, a to s výmerou 16 stoviek hláv.³¹ Poddaní v obci na svojich hospodárstvach chovali vysoké počty dobyt-

²⁷ MNL OL Budapest, 1715-ös országos összeírás.

²⁸ ŠA Prešov, Šarišská župa.

²⁹ HADŽEGA, Vasilij. *Dodatki do istorii*, s. 141.

³⁰ ŠA Prešov, Šarišská župa (ŠŽ), perc., 444.

³¹ Stará plošná miera, označujúca výmeru, na ktorej sa urodilo sto kapustných hláv.

ka. Spolu na všetkých hospodárstvach v Bokši v roku 1789 bolo 30 volov, 12 kráv, 10 koní, osem sviň a štyri ovce.³²

K tzv. spoločným úžitkom obce patrilo využívanie obecných pasienkov na pasenie veľkého (hovädzí dobytok, kone) a malého dobytká (svine, ovce). Pasienky v bokšianskom chotári boli zaradené do druhej triedy podľa kvality. Ďalším spoločným úžitkom bolo využívanie, resp. ťažba dreva v miestnych lesoch. Drevo na kúrenie mohlo zbierať 30 poddanských domácností a stavebné drevo ťažilo 20 poddanských domácností.³³ Iné spoločné úžitky obyvateľov, ako boli manuálne práce na veľkostatkoch alebo vo vinohradoch, resp. povozníctvo, dicálny súpis pre obec neuvádza.

Novšie, podrobnejšie informácie o obci, jej hospodárskej úrovni, majetkových pomeroch jej obyvateľov a celkovom stave poľnohospodárstva na konci prvej tretiny 19. storočia obsahuje ďalší daňový, regnikolárny súpis, realizovaný v celej krajine v roku 1828. Regnikolárny súpis po troch desaťročiach dokladá ďalšie výrazné zmeny hospodárskych a spoločenských pomerov v obci. V čase jeho realizácie bolo v Bokši zaznamenaných 32 samostatných poddanských domácností. Medzi nimi bolo pritom najviac, 16 sedliackych, 15 želiarskych a dve podželiarske.³⁴ Okrem nich žilo na sedliackych, resp. želiarskych usadlostiach takisto päť domácností dospelých sedliackych synov, osem domácností sedliackych bratov a jedna dospelá sedliacka dcéra. Na želiarskych usadlostiach žili takisto ďalšie štyri domácnosti podželiarov.³⁵

Podľa údajov tohto súpisu v roku 1828 predstavovala celková výmera pôdy v chotári 168 prešporských meríc. Lúky užívané poddanými zaberali plochu 42 koscov. Od konca predchádzajúceho storočia sa zjednotila rozloha polí, užívaných jednotlivými sedliackymi usadlosťami. Kým väčšina, až desať sedliakov mala v držbe ornú pôdu s plochou 12 prešporských meríc, šiesti sedliaci užívali polia s výmerou po osem prešporských meríc. Podobne lúky mali miestni sedliaci rozdelené medzi sebou v nerovnakom, aj keď už pomerne vyrovnanom pomere. Väčšina, desiati z nich užívali lúky s plochou troch koscov a šiesti mali lúky s rozlohou po dvoch koscoch. Želiari a podželiari nemali v držbe nijakú pôdu ani lúky v chotári.

Chotár Bokše sa rozprestieral najmä v kopcovitom a hornatom teréne, čiastočne na rovine pri Ondave. Jeho časť bola preto neúrodná alebo len málo úrodná. Z jednej zasiatej merice pšenice spravidla zožali jeden a pol merice

³² ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444.

³³ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444.

³⁴ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 4.

³⁵ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

a z rovnako i z jednej zasiatej merice raže. Z jednej zasiatej merice jačmeňa a ova však pri dobrých podmienkach mohli zožať až päť meríc obilia. V chotári obce sa nenachádzal žiaden panský majer a obyvatelia nemali nijaké spoločné úžitky, na rozdiel od druhej polovice predchádzajúceho storočia.³⁶

Oproti stavu z konca predchádzajúceho storočia došlo k podstatnejším zmenám v skladbe chovaného dobytku, pričom poklesli stavy všetkých domácich zvierat v obci. Spolu na všetkých hospodárstvach v Bokši chovali sedliaci a želiari iba 18 volov, len tri kravy, 11 koní, jednu ovcu a jednu kozu. Obzvlášť zarážajúci je extrémne nízky počet oviec v niekdajšej valašskej obci.³⁷

Hospodárske pomery v Bokši na konci 18. storočia stručne charakterizoval vo svojom trojdielnom lexikóne Uhorska Andrej Vályi. Konštatoval najmä to, že pôda v chotári bola málo úrodná, podľa kvality patriaca do tretej triedy. Podobne mali obyvatelia aj nedostatočné lúky. Zato disponovali dostatkom pasienkov a lesov v chotári. Zemepánmi Bokše boli vtedy rôzne šľachtické rodiny.³⁸

V spoločenských pomeroch v obci takisto v prvej polovici 19. storočia výrazne dominovalo poddanské obyvateľstvo. Od polovice 18. storočia do konca prvej tretiny storočia nasledujúceho došlo však k významnejším presunom medzi jednotlivými kategóriami poddaných. Predovšetkým počas celého obdobia v skladbe poddanského obyvateľstva prevládali sedliaci nad ďalšími dvoma kategóriami, želiarmi a podželiarmi. Na sklonku 18. storočia, r. 1789 žilo v Bokši 16 domácností sedliakov, päť domácností želiarov a dve domácnosti podželiarov.³⁹ Údaje regnikolárneho súpisu z r. 1828 na sklonku prvej tretiny 19. storočia v Bokši zaregistrovali iba 16 domácností sedliakov popri 15 želiarskych domácnostiach a dvoch rodinách podželiarov.⁴⁰

Spolu so sedliakmi žili na ich usadlostiach aj dospelí synovia, dcéry a bratia sedliakov, rovnako vykazovaní v dicálnych súpisoch. V roku 1789 bývala v obci jedna domácnosť sedliackeho brata.⁴¹ Regnikolárny súpis v roku 1828 v Bokši zaznamenal osem sedliackych synov, päť dospelých sedliackych bratov a jednu sedliacku dcéru.⁴² Z ďalších kategórií poddanského obyvateľstva dokladajú údaje dicálneho súpisu z r. 1789 dvoch sluhov (paholkov) a dve

³⁶ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

³⁷ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

³⁸ VÁLYI, András: Magyarországnak a leirása I. Buda 1799.

³⁹ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

⁴⁰ MNL OL, N. 26, Sarosiensis Com. 44: Conscriptio Regnicolaris Boksa.

⁴¹ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

⁴² MNL OL, N. 26, Sarosiensis Com. 44: Conscriptio Regnicolaris Boksa.

služky.⁴³ Kým sluhovia, predstavujúci tzv. čelad, vykonávali rôzne pomocné práce na sedliackom hospodárstve, služby sa starali o domácnosť zemanov, farárov a bohatších sedliakov. Tieto kategórie dedinského obyvateľstva boli málo stabilné a vyznačovali sa veľkou mobilitou. Dôvodom bola aj skutočnosť, že ich tvorili najmä mladí ľudia, ktorí sa často po uzavretí sobáša vrátili na svoje sedliacke hospodárstva. Regnikolárny súpis z r. 1828 už neuvádza v Bokši ani sluhov ani služby.

Doteraz uvedené údaje však neposkytujú presný obraz o spoločenskej skladbe obyvateľov obce, pretože evidovali iba dospelé mužské obyvateľstvo, platiace daň. Odlišné, presnejšie počty jednotlivých kategórií poddaných zaznamenalo prvé, tzv. jozefínske sčítanie ľudu, realizované v rokoch 1784 – 1787. Podľa jeho údajov bývalo v Bokši v polovici 80. rokov 39 rodín a celkovo 217 obyvateľov. Zo 65 dospelých mužov bolo 15 sedliakov, 10 sedliackych a meštianskych dedičov, 26 želiarov a 10 príslušníkov iných kategórií (podželiari, sluhovia, nádenníci). Z iných ako nepriviligovaných vidieckych kategórií obyvateľstva žila vtedy v obci jedna domácnosť farára a traja mešťania.⁴⁴ Tieto údaje ukazujú na vysoký počet príslušníkov nižších sociálnych vrstiev, ako boli želiari a podželiari, z ktorých iste nie všetci boli evidovaní v dicálnych súpisoch. Želiari, alebo aspoň ich väčšina pracovala na panských veľkostatkoch zemepánov obce. Z nich pritom nikto nemal v dedine svoje sídlo, keďže sčítanie nezaznamenalo prítomnosť žiadneho šľachtického obyvateľstva.

Popri sedliakoch, želiaroch a iných kategóriách poddaných sa od konca 18. storočia takisto v Bokši stále častejšie objavujú podželiari. Pritom kritériá príslušnosti k tejto sociálnej skupine neboli celkom jasné. Kým sedliak musel mať vlastný dom s pozemkom v intraviláne a užívať zemepanskú urbársku pôdu v extraviláne a želiar iba vlastný dom s pôdou v intraviláne, tak za podželiara bol považovaný každý príslušník neplnoprávneho dedinského obyvateľstva bez vlastného domu. Do tejto kategórie tak patrila široká skupina obyvateľov vidieka: paholci, poľnohospodárski robotníci, nádenníci, panskí sluhovia, kočiši, rôzni nižší zamestnanci veľkostatkov, ale rovnako aj remeselníci, ich pomocníci, tovariši, učni a takisto nájomcovia, užívajúci za poplatok tzv. panské regály (krčmy, mlyny, pálenice aj majere). Táto kategória tak mala spoločné iba to, že nebývala vo vlastných domoch. Vnútorne bola však nejednotná a jej príslušníci sa líšili spôsobom života, majetkom i postavením v dedinskej spoločnosti. Časť z nich sa svojou majetkovou úrovňou pribli-

⁴³ ŠA Prešov, ŠŽ, perc., 444, 1789.

⁴⁴ *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. Budapest 1960, s. 126 – 127.

žovala chudobnejšiemu zemianstvu a sama zamestnávala vlastných sluhov a pomocníkov. Ich väčšina bola bytostne spätá s panským hospodárstvom, ktoré im poskytovalo obydlie i obživu, a tak spravidla neboli zaujímaví pre štátne daňové záznamy. Príslušníci tejto kategórie mohli byť neraz evidovaní takisto v iných kategóriách (nájomcovia, sluhovia, paholci). Niektoré zo súpisov samostatne evidujú sluhov (paholkov) a slúžky, teda skupinu obyvateľstva, stojacu veľmi blízko podželiarom. Boli to spravidla iba poľnohospodárski pomocníci (paholci), sluhovia a slúžky v domácnostiach poddaných.

Na rozdiel od predchádzajúcich období od poslednej štvrtiny 18. do polovice 19. storočia umožňujú rekonštrukciu demografického vývinu uhorského vidieka údaje dvoch celokrajinských súpisov, resp. sčítaní obyvateľstva, vykonaných v rokoch 1784 – 87 a 1828. Aj pre obec Bokša vôbec prvé spoľahlivé záznamy skutočného počtu obyvateľov zaznamenalo až sčítanie ľudu v Uhorsku, uskutočnené Jozefom II. v polovici 80. rokov 18. storočia. Podľa jeho údajov existovalo v r. 1784 – 87 v dedine 31 domov a v nich žilo 39 rodín. Celkovo mala vtedy Bokša 217 obyvateľov, z ktorých šiesti boli v tom čase dlhodobo v cudzine a ôsmi boli cudzincami bývajúcimi v obci. Z 217 osôb prítomných v čase sčítania v obci bolo 116 mužov a 99 žien. Spomedzi bokšianskych mužov bolo 44 ženatých a 72 slobodných. Mladších ako 12 rokov bolo 28 a vo veku od 13 do 17 rokov 16 obyvateľov mužského pohlavia.⁴⁵

V priebehu nasledujúcich štyroch desaťročí došlo v obci k výraznému nárastu obyvateľstva, čo dokumentujú ďalšie presné údaje o demografických pomeroch. Tieto údaje, pochádzajúce z krajinského súpisu z roku 1828 zaevidovali vtedy v Bokši 40 domov a 297 obyvateľov.⁴⁶ Údaje regnikolárneho súpisu z toho istého roku, určené na evidenciu zdaňovaného obyvateľstva pritom uvádzali iba 31 poddanských domov.⁴⁷ Akiste neevidovali faru, školu, krčmu a prípadné hospodárske budovy niektorých zemepánov, kde mohli bývať želiari, podželiari či sluhovia.

V konfesionálnom vývine obce dominovala v tomto období gréckokatolícka cirkev, ku ktorej sa hlásila veľká väčšina obyvateľstva. Vzhľadom na blízkosť Stropkova a ďalších rímskokatolíckych obcí žili v Bokši aj jednotlivci rímskokatolíckeho náboženstva, patriaci ako fília k stropkovskej farnosti. Obec bola stále sídlom gréckokatolíckej farnosti, ku ktorej disponovali dve fílie: Šandal, Stropkov a Tisinec. V roku 1792 žilo v centre farnosti 126 gréckokatolíckych veriacich. Farárom bol vtedy Juraj Ortutay a z celej farnosti

⁴⁵ *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*. Budapest 1960, s. 126 – 127.

⁴⁶ NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae*. Buda 1828, s. 273.

⁴⁷ MNL OL, N. 26, Sarosiensis Com. 44: Conscriptio Regnicolaris Boksa.

poberal príjem vo výške 65 zlatých a 26 grajciarov, z ktorých veriaci v Bokši platili 50 zlatých a 12 grajciarov.⁴⁸ Podľa súpisu Mukačevskej gréckokatolíckej diecézy z roku 1806 žilo v obci na začiatku 19. storočia 238 gréckokatolíckych obyvateľov. Z nich bolo 167 schopných a 71 neschopných spovede. Z 31 gréckokatolíckych domácností patrilo po štrnásť sedliakom a želiarom a tri podželiarom. Popri 44 gréckokatolíckych manželstvách bolo v sídle farnosti päť zmiešaných manželstiev s rímskokatolíckmi. Liturgickým jazykom v Bokši bola v tom čase rusínčina. Farárom v bokšianskej farnosti bol Lukáš Zachariáš.⁴⁹

Popri gréckokatolíckoch žilo v Bokši takisto rímskokatolícke obyvateľstvo. Miestni rímskokatolíci boli filiou susednej farnosti v Stropkove a nevytvorili vlastnú cirkevnú organizáciu. V roku 1826 bývalo v obci 22 rímskokatolíkov⁵⁰ a do roku 1839 stúpol ich počet na 30 veriacich.⁵¹

Už od druhej polovice, najmä však od konca 18. storočia stále vo väčšom počte prichádzalo na územie severných okresov Šarišskej a Zemplínskej stolice židovské obyvateľstvo zo susednej Haliče a Poľska. Židia sa zaoberali najmä tradičným maloobchodom a už spomínaným nájomom panských regálov (páleníc, krčiem, mlynov) aj pôdy. Súpis židovského obyvateľstva z roku 1793 zaznamenal v Bokši dve židovské rodiny: Barucha Mendloviča a Barucha Bokšanského. Ich priezviská poukazujú na to, že iba nedávno prišli z cudzieho prostredia a keďže nemali vlastné priezviská, používali otcovo meno alebo označenie obce, kde bývali. Obidvaja boli nájomcami, zrejme miestnych krčiem. Obidvaja boli ženatí a Bokšanský mal jedno dieťa. Obidve rodiny chovali po jednej krave.⁵² Novší súpis židov, z roku 1819/1820 registroval v Bokši už troch židov s rodinami. Boli nimi Moše Lustig, Baruch Wassermann a Juda Glückmann. Všetci mali manželky a spolu štrnásť detí. Dvaja z miestnych židov boli nájomcami, zrejme krčiem, resp. krčmy, tretí bol označený ako chudobný.⁵³ Súpis v roku 1818 zaznamenal v Bokši 16 židov, čo zodpovedalo týmto údajom.⁵⁴

⁴⁸ BENDÁSZ, István – KOI, István. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészskéinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994, s. 70.

⁴⁹ *A munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészskéinek 1806. évi összeírása*. Ed. Udvari, I. Nyíregyháza 1990, s. 119.

⁵⁰ *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Cassoviensis 1826*, s. 103.

⁵¹ *Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Cassoviensis 1839*, s. 192.

⁵² MNL OL Budapest C 29, C 43, Zsidó összeírások 1795.

⁵³ MNL OL Budapest C 29, C 43, Zsidó összeírások 1819/20.

⁵⁴ NAGY, Lodovicus. *Notitiae*, s. 273.

Školstvo bolo stále úzko späté s cirkevným životom. Jedinou školou v Bokši v tomto období bola gréckokatolícka farská škola, na existenciu ktorej poukazuje súpis Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva z roku 1806. Je charakterizovaná ako katechizácia a vyučoval v nej zrejme miestny gréckokatolícky farár.⁵⁵

Etnicky bola obec v tomto období ešte rusínska, na čo poukazuje aj liturgický jazyk v gréckokatolíckej farnosti. Dobové lexikóny (Korabinsky, Vályi) ju však charakterizujú ako slovenskú obec, čo mohlo byť spôsobené polohou obce na etnickej hranici a existencia viacerých slovenských dedín v jej susedstve.

Etnicky a kultúrne stále odlišným obyvateľstvom boli i v tomto období Cigáni. Ich súpis z roku 1784 zaregistroval v Bokši jednu cigánsku rodinu Jána Šuláka s manželkou a dvoma deťmi. Bol kováčom a s rodinou býval priamo v dedine. Mal spoločenské postavenie podželiara.⁵⁶

S miernym rastom počtu obyvateľov sa od poslednej štvrtiny storočia postupne rozrastala aj samotná obec. Kým jozefínske sčítanie v r. 1784 – 1787 zaregistrovalo v Bokši 39 domov a regnikolárny súpis z roku 1828 iba 31 (poddanských) domov, na sklonku prvej tretiny nasledujúceho storočia, v roku 1828 predstavoval ich počet 40 domov. Na konci 18. storočia boli všetky domy sedliakov i želiarov, ako hospodárske budovy na majeri postavené z netrúcného materiálu, a to najmä z dreva, príp. z válkov. Drevený bol aj už viackrát spomínaný gréckokatolícky kostol a iste aj gréckokatolícka fara, príp. ak existovala, tak i škola.

Obec stále disponovala obmedzenou samosprávou, na čele s richtárom a prisažnými, príp. radou so zastúpením sedliakov a želiarov. V roku 1828 vykonával funkciu richtára Ján Kosta a prisažným bol Ján Gnapp. Údaje k vykonaniu regnikolárneho súpisu poskytli pritom aj ďalší predstavitelia obce: Ján Dzugan s Michalom Skubanom za sedliakov a Ján Cimbala za želiarov.⁵⁷ Najneskôr od druhej polovice 18. storočia používala obec vo svojej agende vlastnú pečať s originálnym znamením alebo pečatným obrazom. Toto obecné pečatidlo, resp. typárium pochádza pravdepodobne z konca 70. alebo z 80. rokov 18. storočia.⁵⁸ Na pečati s kruhopisom POSSESION BOKSA (Obec Bok-

⁵⁵ *A munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészszégeinek 1806. évi összeírása.* Ed. Udvari, I. Nyíregyháza 1990, s. 119.

⁵⁶ MNL OL Budapest, C56 1775 – 1785, Súpisy Cigánov.

⁵⁷ MNL OL, N. 26, Sarosiensis Com. 44: Conscriptio Regnicolaris Boksa.

⁵⁸ Tento typ typária používalo viacero obcí v Zemplínskej a Šarišskej stolici, pričom väčšina má uvedený letopočet 1787. MNL OL V5: Altenburger Pecsétgyűjtemény.

ša) je v pečatnom poli vyobrazený lemeš a čerieslo.⁵⁹ Táto poľnohospodárska symbolika je bežná na obecných pečatiach v celom Uhorsku, vrátane mnohých obcí v Zemplínskej a Šarišskej stolici.⁶⁰

Rok 1831 sa zapísal do dejín Európy ako rok smrtiacej epidémie dovtedy neznámej choroby, cholery. Obyvatelia na kontinente síce už predtým po stáročia hromadne umierali na mor, kiahne a iné nákazlivé ochorenia, cholera však až do r. 1831 nepoznali. Táto prudko infekčná choroba s mimoriadne rýchlym a spravidla smrteľným priebehom sa vyskytovala iba v Ázii, najmä v oblasti Indie. V Európe sa cholera objavila najprv v Rusku, odkiaľ sa rýchlo šírila do severských štátov, Nemecka a habsburskej monarchie. Na územie Uhorska prenikla epidémia z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Dovtedy nepoznané infekčné ochorenie malo veľmi rýchly priebeh a vo väčšine prípadov sa už po niekoľkých dňoch končilo smrťou. Aj u nás sa cholera šírila veľkou rýchlosťou a v krátkom čase si vyžiadala veľké množstvo obetí. Najsilnejšie postihla práve vidiek, kde poddanské obyvateľstvo žilo v zaostalých hygienických podmienkach. Práve preto zasiahla choroba predovšetkým príslušníkov najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov napredovala nákaza na dedinách mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky vtedy používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila poddanské obyvateľstvo, ktoré ostalo na mnohých miestach bez akejkoľvek pomoci.

Štátne úrady, stoličná a cirkevná vrchnosť sa pokúšali v hraniciach dobových poznatkov zamedziť alebo aspoň spomaliť a oslabiť šírenie epidémie. Stoliční úradníci však nemali k dispozícii ani lekárov ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za akési „prechladnutie čriev“. Stoličná vrchnosť sa prostredníctvom slúžnych mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotároch, zakladanie oddelených choleroých cintorínov a urýchlené pochovávanie mŕtvych. Tieto opatrenia boli však bez účinnej spolupráce obyvateľstva

⁵⁹ MNL OL V5: Altenburger Pecsétgyűjtemény, 63. db., Boksa/1.

⁶⁰ MNL OL V5: Altenburger Pecsétgyűjtemény.

a lekárskej pomoci iba málo účinné. Lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šírila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou alebo ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných choleroých cintorínoch, spoločných hrobch a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Počas zúrenia epidémie sa tak stupňovalo sociálne napätie na vidieku, ktoré viedlo onedlho na niektorých miestach v Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolici ku krvavým udalostiam sedliackeho, tzv. choleroého povstania.

Pre obec Bokša sa nezachovali žiadne úradné údaje o počte obetí epidémie, vrátane gréckokatolíckych cirkevných matrik z tohto obdobia. Možno však predpokladať, že cholera si nevyžiadala viac obetí, než v okolitých obciach. Straty na životoch miestneho obyvateľstva boli zrejme porovnateľné so situáciou v neďalekom Stropkove.⁶¹

Necelých 17 rokov po strašných udalostiach choleroého povstania sa dostala obec opäť do víru politického diania v krajine, a to počas revolúcie na jar 1848. Revolučné udalosti v Uhorsku sa začali vystúpením radikálnych síl v Pešti 15. marca 1848. Vzápätí bola ustanovená prvá samostatná uhorská vláda a krajinský snem v Prešporoku prijal tzv. marcové zákony, ktoré zrušili poddanstvo a nastolili základné občianske slobody. Neriešiteľné rozpory medzi domácou liberálnou vládou a viedenským panovníckym dvorom ukončili ďalší pokojný vývin udalostí a viedli k dlhotrvajúcej vojne. Nedostatočné riešenie národnostných problémov novou uhorskou vládou spôsobilo, že na stranu cisárskej moci sa vtedy postavili politickí predstavitelia väčšiny nemaďarských národov. Ich príslušníci bojovali však aj na strane revolučnej vlády v Pešti. V mestách sa vytvárali oddiely národnej gardy a v stoliciach boli vrchnosťou organizované jednotky domobrany. Žiaľ, z Bokše ani šarišských obcí takéto zoznamy nie sú k dispozícii, zo susednej Zemplínskej stolice sa však dochovali v nemalom počte, vrátane susedného Stropkovského okresu. Možno tak predpokladať, že takisto viacerí obyvatelia Bokše vstúpili počas revolúcie do jednotiek domobrany alebo k honvédom a zúčastnili sa bojov oslobodzovacej vojny.

⁶¹ Možno tak predpokladať, že epidémii podľahlo približne 15 % obyvateľstva obce.

MESTEČKÁ NA PANSTVE SZTÁRAYOVCOV V 18. A PRVEJ POLOVICI 19. STOROČIA

Alena MIŠÍKOVÁ

MIŠÍKOVÁ, Alena. Towns in the Sztáray estate in the 18th and first half of the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 59 – 81.

The presented study provides information about the development of four East Slovak towns – Michalovce, Sobrance, Staré and Vinné, which were located on the territory of the estate of the noble family Sztáray de Nagy Mihály. Based on the research of archival documents, statistics and published sources, it presents the development of property, economic, social and demographic conditions, as well as the national and religious composition of their population in the period of late feudalism. The most important town was Michalovce, Sobrance failed to achieve the previous development and remained the smallest town, Staré and Vinné were important only because they became the seats of estates of the same name. Towns, like free royal cities, had the right to hold a market. But unlike them, the noble landowners could not grant them such economic privileges as the king did to his cities. Small towns had a limited right to self-governance, they did not have toll freedoms, nor the right to own land. Most of the land remained in the ownership of the landowners or the noble population. They had a less developed craft production and trade, an unfortified settlement and a smaller population. They differed from villages in market law, more developed craft production, higher population, the existence of offices and institutions, and urbanism. Michalovce remained the most important town. The others were significant only because they were the seats of the manors of the same name.

Key words: towns, Michalovce, Sobrance, Staré, Vinné, manor, Sztáray de Nagy Mihály family.

Panstvo šľachtického rodu Sztáray de Nagy Mihály sa nachádzalo na východnom Slovensku, vo východnej časti Zemplínskej a západnej časti Užskej stolice. Od stredoveku ho tvorilo vyše 50 dedín, osád a majerov a vyvinuli sa na ňom mestechá Michalovce a Sobrance. V 18. storočí k nim pribudlo mesto Staré a v niektorých dokumentoch z 18. a prvej polovici 19. storočia bolo ako mesto uvedené aj Vinné.¹ Témou tohto príspevku je priblížiť vývoj uvedených štyroch mestechiek v období neskorého feudalizmu.

¹ ULIČNÝ, F. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *Sborník FF UK v Bratislave 15 – Historica*. Bratislava : Filozofická fakulta, 1964, s. 139 – 149. MIŠÍKOVÁ, A. *Obyvateľstvo na panstve Michalovce v 18. a prvej polovici*

Výskumu dejín uvedených mestečiek sa venovali viacerí autori. Už polyhistor Matej Bel vo svojich Notíciách z 30. rokov 18. storočia zaznamenal údaje o ich dejinách a zemepánoch.² Zo súčasných slovenských historikov sa touto problematikou zaoberali – Ferdinand Uličný,³ Miloslava Bodnárová,⁴ Peter Kónya,⁵ Ján Adam,⁶ Martin Molnár,⁷ Alena Mišíková,⁸ Stanislava Rovňáková⁹ a iní.

19. storočia. Dizertačná práca. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, s. 107.

- ² Časti týkajúce sa oboch stolíc zostali v rukopise. V rokoch 1999 a 2000 vyšli v slovenskom preklade Martina Slaninku: BEL, M. *Užská stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 1999, s. 65, 69. BEL, M. *Zemplínska stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 2000, s. 174, 184 – 185.
- ³ ULIČNÝ, F. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *Sborník FF UK v Bratislave 15 – Historica*. Bratislava : Filozofická fakulta, 1964, s. 139 – 149. ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce 2001, s. 323 – 331, 490 – 492. ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov 1995, s. 210 – 212, 267 – 272. ULIČNÝ, F. Začiatky mestečiek na východnom Slovensku. In *Historický časopis*. 1990, roč. 38, č. 2, s. 253 – 272.
- ⁴ BODNÁROVÁ, M. Michalovce v stredoveku. In *Dejiny Michaloviec*. Vladimír Sekela – Mikuláš Jáger. Michalovce 2007, s. 40 – 66.
- ⁵ KÓNYA, P. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In *Dejiny Michaloviec*. S Vladimír Sekela – Mikuláš Jáger. Michalovce 2007, s. 100 – 185. KÓNYA, P. Sobrance v 18. storočí. In *Dejiny Sobraniec*. Peter Kónya – Martin Molnár. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 53 – 65. KÓNYA, P. Na prahu modernej doby. In *Dejiny Sobraniec*. Peter Kónya – Martin Molnár. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 66 – 79.
- ⁶ ADAM, J. Michalovské panstvo. In *Dejiny Michaloviec*. Vladimír Sekela – Mikuláš Jáger. Michalovce 2007, s. 67 – 69.
- ⁷ MOLNÁR, M. Obec v rokoch 1774 – 1848. In *Staré ...tak plynie čas*. Martin Molnár. Staré : Jozef Rovňák – EXCEL, s. r. o., s. 55 – 63. MOLNÁR, M. Majitelia kaštiela do roku 1944. In *45 rokov Zemplínskeho múzea v Michalovciach*. Lýdia Gačková. Michalovce : Zemplínske múzeum, 2002, s. 38 – 40.
- ⁸ MIŠÍKOVÁ, A. *Obyvateľstvo na panstve Michalovce v 18. a prvej polovici 19. storočia*. Dizertačná práca. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008, s. 106 – 110. MIŠÍKOVÁ, A. Staré do tereziánskeho urbára (1711 – 1774). In *Staré ...tak plynie čas*. Martin Molnár. Staré : Jozef Rovňák – EXCEL, s. r. o., s. 41 – 53. MIŠÍKOVÁ, A. Imrich Stárai – dedič panstva Michalovce. In *Rod Sztáray a Michalovce*. Vladimír Sekela. Michalovce 2014, s. 18 – 43. MIŠÍKOVÁ, A. Kaštieľ v Michalovciach do roku 1743. In *Kaštieľ v Michalovciach*. Michalovce : Zemplínske múzeum v Michalovciach, 2017, s. 6 – 35. MIŠÍKOVÁ, A. Mestečko Vinné v 18. a prvej polovici 19. storočia. In *Zemepanské mestá a mestečká v priebehu stáročí*. Peter Kónya – Annamária Kónyová. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 213 – 221.
- ⁹ MIŠÍKOVÁ, A. – ROVŇÁKOVÁ, S. Kaštieľ v rokoch 1743 – 1918. In *Kaštieľ v Michalovciach*. Michalovce : Zemplínske múzeum v Michalovciach, 2017, s. 36 – 60.

Zemepáni

Začiatkom 18. storočia boli najväčšími vlastníkmi skúmaných štyroch sídel Pongráczovci a Sztárayovci, predstavitelia dvoch vetiev šľachtického rodu z Michaloviec – de Nagy Mihály, Nagymihályi. Ich predkom patrilo územie panstva od druhej polovice 13. storočia.¹⁰ Ďalšie rodové vetvy – Bánfy, Eödönfy, Vinnay, Tibay v priebehu 17. storočia postupne vymreli po mužskej línii.¹¹ Počas posledného protihabsburského povstania sa Pongráczovci pridali na stranu povstalcov. Sztárayovci sa v povstaní veľmi neangažovali. František Sztáray zomrel v roku 1703 a jeho syn Imrich Sztáray (*1698 †1769) bol ešte dieťa. Koncom povstania sa na hrade nad Vinným nedokázali dlhšie brániť presile, kapitulovali a zložili prísahu vernosti panovníkovi. Vďaka tomu ich majetky neboli skonfiškované.¹²

V roku 1722 smrťou Jána Pongrácza vymrela aj vetva Pongrácz po mužskej línii a jediným mužským potomkom rodu a dedičom panstva sa stal Imrich Sztáray de Nagy Mihály (*1698 †1769). Bol to významný zemepán. Stal sa radcom administrácie Spišskej komory v Košiciach a užským županom. Zaslúžil sa nielen o povznesenie rodu, v roku 1725 získal barónsky a v roku 1747 grófsky titul, ale aj o hospodársky rozvoj panstva.¹³

¹⁰ ULIČNÝ, F. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *Sborník FF UK v Bratislave 15 – Historica*. Bratislava : Filozofická fakulta, 1964, s. 141 – 143.

¹¹ NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IV. Pest : Mór Ráth, 1858, s. 42 – 46 (Eödönffy, Eördög). NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX. Pest : Mór Ráth, 1862, s. 447 – 451 (Pongrácz). NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X. Pest : Mór Ráth, 1863, s. 857 – 871 (Sztáray). NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, XI. Pest : Mór Ráth, 1865, s. 212 – 213 (Tibay).

¹² KÓNYA, P. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In *Dejiny Michaloviec*. Vladimír Sekela – Mikuláš Jáger. Michalovce 2007, s. 104. NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X. Pest 1863, s. 860.

¹³ MIŠÍKOVÁ, A. Imrich Stárai – dedič panstva Michalovce. In *Rod Sztáray a Michalovce*. Vladimír Sekela. Michalovce 2014, s. 22 – 37. Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), fond Rod Stárai (Sztáray) z Michaloviec (ďalej f. SM), Inventárne číslo (ďalej I. č.) 416, no 5884, str. 1: Kniha scudzeného majetku, rok 1741 „Arcis Vinna & Dominii Nagy Mihály haereditarius“; I. č. 202, no 3129: Mandát M. Terézie, rok 1746 „vetustae Familiae Jáko de Nagy Mihály haeredem et successorem masculum“; I. č. 198, no 2966: Potvrdenie Spišskej komory, rok 1742; I. č. 196, no 2933: Vymenovanie za užského župana, rok 1740; I. č. 182, no 2629: Diploma Baronatus (regest), rok 1725; I. č. 3: Miestny index, 1. pol. 19. storočia, s. 381, Staré, no 3144 (regest).

Nebol tu však jediným vlastníkom.¹⁴ Mená ďalších zemepánov i pomery v skúmaných sídlach v 30. rokoch 18. storočia zaznamenal slovenský polyhistor Matej Bel – „*Mestečko Michalovce kedysi patrilo Nagymihályovcom. Sú tu dodnes niekoľkí z tohto rodu, poväčšine zo ženskej línie, ako barón Sztáray a iní, dedičia tohto mestečka. S ich prispením držia ho z väčšej časti v zálohu Szirmayovci, niečo patrí barónovi Luzsénskému a Boronkaymu. Sú tu štyri kaštiele. Jeden patrí vdove po Andrejovi Szirmaym a jeho synom. Budova je rozláhlá, uzavretá štyrmi baštami so širokým dvorom. Druhý patrí barónovi Lužinskému. Tretí Andrejovi Szirmaymu, ktorý ho opravuje rozličnými prístavbami. To isté robí aj Adam Szirmay, Andrejov brat, so štvrtým kaštieľom.*“ „*V mestečku Sobrance zostalo niekoľko budov, medzi nimi kúrie barónov Gombošovcov a zemanov Feketeovcov.*“ „*V dedine Staré týči sa kaštieľ baróna Sztárayho, tunajšieho pána, na krásnom mieste. Barón ho nedávno buď založil odnova alebo ho len opravil. Patril kedysi rodu Nagymihályovcov, z ktorého pochádza aj Sztáray.*“ „*Dedina Vinné je dedičným majetkom rodu Nagymihályovcov. Vlastníctvo dediny je rozdelené medzi viacerých. Mnohí z nich tu založili svoje kaštiele a sídla. Medzi nimi sú baróni Gombosovci, zemani Szemereovci, Kazinczyovci a Draveczkí.*“¹⁵

Szirmayovci držali majetky v Michalovciach na základe zálohu z roku 1696, kedy Pongráczovci a František Sztáray dali Andrejovi Szirmaymu (†1723) do zálohu majetky svojho nebohého príbuzného Gabriela Bánfyho (†1659).¹⁶

Ostatní šľachtici boli v príbuzenskom vzťahu so ženskými príslušníkmi vetiev Eödönfy Vinnay, Pongrácz a Tibay na základe manželstva.¹⁷ Generál, barón Imrich Gombos de Gombosfalu bol druhým manželom Anny Pongráczovej, vdovy po Ladislavovi Eödönfym (†1685). V roku 1689 odkúpil od Spišskej komory Ladislavove majetky, ktoré mu boli skonfiškované za

¹⁴ MIŠÍKOVÁ, A. Šľachtické rody na území panstva Michalovce v 18. a prvej polovici 19. storočia. In *Nové obzory* 35. Jozef Kušnír. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2019, s. 132 – 136.

¹⁵ BEL, M. *Užská stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 1999, s. 65, 69. BEL, M. *Zemplínska stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 2000, s. 174, 184 – 185.

¹⁶ ŠA PO, f. SM, I. č. 199, No 3000: Zmluva I. Sztárayho o vyplatení zálohu z roku 1696, rok 1743. I. č. 344, No 5587: Ochranný mandát palatína F. Vešelénih, rok 1659.

¹⁷ MIŠÍKOVÁ, A. Šľachtické rody na území panstva Michalovce v 18. a prvej polovici 19. storočia. In *Nové obzory* 35. Jozef Kušnír. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2019, s. 134 – 135.

účasť v Thököliho povstaní.¹⁸ Barón Imrich Luzsénszky bol manželom Heleny Gombosovej, dcéry baróna Imricha Gombosa.¹⁹ Ján Fekete de Nagy Ivány bol druhým manželom Kataríny Pongráczovej, sestry Jána Pongrácza (†1722).²⁰ Ladislav Szemere bol manželom Kláry Ilosvayovej, vnučky Ladislava Tibayho a Žófie Pongráczovej.²¹ Užský podžupan Andrej Kazinczy bol manželom Alžbety Eödönfyovej Vinnay (†po 1725).²² Gašpar Draveczy bol druhým manželom Zuzany Eödönfyovej (†po 1732). V roku 1702 odkúpil od Spišskej komory majetky Zuzaninho brata Jána Eödönfyho (†1695).²³

Barón Imrich Sztáray sa snažil roztratené majetkové podiely získať späť, pričom sa dostával do sporov s ostatnými vlastníkmi.²⁴ Nie všetky spory vyhral, preto niektoré majetky ostali vo vlastníctve cudzích rodov. Napr. v roku 1741 nariadila panovníčka Mária Terézia Spišskej komore, aby majetky baróna Gombosa, ktoré patrili Eödönfymu, boli kvôli velezrade Gombosových synov vrátené barónovi Imrichovi Sztáraymu.²⁵ V roku 1745 udelila kapitánovi Ladislavovi Draveczkemu donáciu na majetky, ktoré jeho otec odkúpil v roku 1702.²⁶ V roku 1742 nariadila Szirmayovcom vrátiť zálohované majetky a barón Imrich Sztáray sa zaviazal záloh vyplatiť.²⁷ Po jeho vyplatení

¹⁸ ŠA PO, f. SM, I. č. 142, No 1928: List A. Pongráczovej o pohrebe, rok 1685. I. č. 146, No 2052: Ocenenie majetku L. Eödönfyho, rok 1689.

¹⁹ ŠA PO, f. SM, I. č. 177, No 2564: Zmluva Heleny Gombosovej, rok 1720.

²⁰ ŠA PO, f. SM, I. č. 405, No 5838: Protest vdovy Kataríny Gyürkyovej, rod. Pongráczovej, rok 1729; I. č. 191, No 2828: Zálohovanie majetku, rok 1734.

²¹ NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX. Pest : Mór Ráth, 1862, s. 451. ŠA PO, f. SM, I. č. 168, No 2452: Svedectvo o majetkoch Kláry Ilosvayovej, rok 1711.

²² NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI. Pest : Mór Ráth, 1860, s. 132. ŠA PO, f. SM, I. č. 182, No 2627: List Alžbety Eödönfyovej Vinnay, rok 1725.

²³ NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX. Pest : Mór Ráth, 1862, s. 451. ŠA PO, f. SM, I. č. 146, No 2052: Ocenenie majetku L. Eödönfyho, rok 1689. I. č. 152, No 2166: List o úmrťi Jána Eödönfyho, rok 1695. I. č. 160, No 2341: Predaj majetku, rok 1702. I. č. 407, No 5850: Protest vdovy Zuzany Eödönfyovej, rok 1732.

²⁴ ŠA PO, f. SM, I. č. 1019: Spor o majetky Eödönfyovcov, ktoré vlastnil I. Gombos, roky 1715 – 1739. I. č. 211, No 3469: Spor s dedičmi baróna Luzsénszského, rok 1755. I. č. 202, No 3100: Protest proti štatúcii L. Draveczkeho, rok 1746.

²⁵ ŠA PO, f. SM, I. č. 198, No 2966: Mandát M. Terézie, rok 1741 „Bona Eödönffiana Emerico...Gombos collata...ex perduelline ...filiorum in fiscum Regium devoluta sunt...Emerico Sztaray...tradantur“.

²⁶ ŠA PO, f. SM, I. č. 201, No 3064: Donácia L. Draveczkemu, rok 1745.

²⁷ ŠA PO, f. SM, I. č. 417, No 5889: Mandát M. Terézie, rok 1742, I. č. 199, No 3000: Zmluva I. Sztárayho a Szirmayovcov o vrátení zálohovaných majetkov z roku 1696, rok 1743.

začal rozsiahlu prestavbu Michalovského kaštieľa, ktorý sa stal sídlom Sztárayovcov a v ktorom sa mu v roku 1750 narodilo posledné dieťa.²⁸

V roku 1756 získal gróf Imrich Sztáray od Márie Terézie trhové privilegium pre Staré.²⁹ Od tých čias bolo v písomnostiach uvádzané ako mestečko. Aj v urbároch vyhotovených v roku 1774 počas urbárskej regulácie Márie Terézie už boli evidované tri mestecká – Michalovce, Sobrance a Staré.³⁰

Tabuľka 1 – Prehľad zemepánov počas urbárskej regulácie v roku 1774.

	Zemepán
Michalovce	Michal Sztáray (40 s, 19 ž, 3 pž), Pavol Wladar (1 s)
Sobrance	Baltazár Aisdorfer (4 s, 1 ž), Samuel Borbély (3 s, 1 ž), manželka Adama Pribéka (2 s), Žigmund Fekete (1 s), Alexander Fekete (1 s)
Staré	Ján Filip Sztáray (47 s)
Vinné	Anton Sztáray (20 s, 5 ž, 2 pž, 3 ops), Szemere (6 s, 2 ops), Ludovít Szirmay (8 s, 3 ž)

Skratky: s – sedliaci, ž – želiari, pž – podželiari, ops – opustené sedliacke, opž – opustené želiarske usadlosti.

Najväčšími vlastníkmi boli traja synovia grófa Imricha Sztárayho, ktorým krátko pred smrťou rozdelil panstvo na tri časti. Najstarší syn, užský župan, gróf Ján Filip Sztáray (*1739 †1815) zdedil panstvo Staré, ku ktorému patrilo mestečko Staré (város) a majetky v mestečku Sobrance, 14 dedinách a 14 majeroch.³¹ Generál, gróf Anton Sztáray (*1740 †1808) zdedil panstvo Vin-

²⁸ MIŠÍKOVÁ, A. Imrich Stárai – dedič panstva Michalovce. In *Rod Sztáray a Michalovce*. Vladimír Sekela. Michalovce 2014, s. 28.

²⁹ MIŠÍKOVÁ, A. Staré do tereziánskeho urbára (1711 – 1774). In *Staré ...tak plynie čas*. Martin Molnár. Staré : Jozef Rovňák – EXCEL, s. r. o., s. 41. ŠA PO, f. SM, I. č. 3, Miestny index k paternálnym písomnostiam, 1. pol. 19. storočia, s. 383, Staré, No 3536: Privilegium nundinale pro C. Emerico Sztáray, a. 1756. Listina sa nezachovala, len jej regist.

³⁰ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov, Tereziánske urbáre, Užská a Zemplínska župa, rok 1774.

³¹ ŠA PO, f. SM, I. č. 1616, No 1: Testament, rok 1768. K panstvu Staré patrilo mestečko Staré, majetky a majetkové podiely v dedinách Krivošfany, Oreské, Voľa, v mestečku Sobrance (Szobranczi egész Portiomat), dedinách Choňkovce, Baškovce, Koňuš, Vyšné Remety, Ostrov, Vyšné Revištia, Kúpele Horňa, Henclovce, Pusté Čemerné, Bunkovce, Koromľa, majere Sztranka, Gajdoš, Veres Vágas, Viskocz, Sigmondháza, Stará Zbudza, Gelyvasócz, podiely na majeroch Vogyakócz, Markushaza, Čudovce, Čontošovce, Orechová, Porúbka, Stankovce, podiel na hrade Vinné, v Straňanoch, príjmy z lesov a viníc, vinicu Lemeska vo Vinnom, a vinice Szabad Bakta – Oremus v Tokaji, Sátoraljaújhely. I. č. 1001, No 6: Vypočúvanie svedkov kvôli majetku Jána F. Stáraiho, roky 1775 – 1777.

né, ku ktorému patrila dedina Vinné a majetky v 11 dedinách, 4 majeroch.³² Najmladší syn, sabolčský župan, gróf Michal Sztáray (*1749 †1798) zdedil panstvo Michalovce, ku ktorému patrilo mestečko Michalovce, 10 dedín a 6 majerov.³³

Niektorí vlastníci tu držali majetky na základe zálohu. Napr. Baltazár Aiszdorfer, manžel Anny Szirmayovej držal majetky v Sobranciach na základe zálohu z roku 1773³⁴ a Ľudovít Szirmay držal majetky vo Vinnom na základe zálohu z rokov 1762.³⁵

V roku 1786 označil vzdelanec Ján Matej Korabinský ako mestečko (Markt=flecke) aj Vinné. V tom čase bolo Vinné druhým najľudnatejším sídlom na panstve po Michalovciach. Stáli tu dva kaštiele, bolo tu centrum rovnomeného panstva, pôsobili tu panskí úradníci, remeselníci a nad obcou sa vypínali zvyšky stredovekého hradu.³⁶

Aj uhorský štatistik Elek Fényes vo svojom diele z roku 1837 zaznamenal štyri mestečká (mezöváros).³⁷ V ďalších písomnostiach však Vinné figurovalo ako dedina.³⁸

³² ŠA PO, f. SM, I. č. 1616, No 1: Testament, rok 1768. K panstvu Vinné patrili dediny Vinné, Banka, Malé Zalužice, Jovsa a majetkové podiely v dedinách Veľké Zalužice, Vyšná Rybnica, Blatné Revištia, Kaluža, Klokočov, Kusín, Poruba, krčmu v Lúčkach, majere Lažňany, Porúbka, Orlovec, Hlinik, vinice Harbata, Starajka, Čapkovka, vinicu Bornemisza v Tokaji a majetkové podiely panstva Chabžany a panstva Stropkov.

³³ ŠA PO, f. SM, I. č. 1616, No 1: Testament, rok 1768. K panstvu Michalovce patrilo mestečko Michalovce, dediny Straňany, Topoľany, Petrovce, Veľké Zalužice, Revištia, Vrbovec, Lúčky, Čečehov, Hlivištia, Kaluža, majere Staré Topoľany, Žabjany, Koritňany, Kárna, Orlovec, Biela Hora.

³⁴ ŠA PO, f. SM, I. č. 3: Index miestny k paternálnym písomnostiam, 1. pol. 19. storočia, s. 121 „Pignoratitiae C. Philippi Sztáray pro Balthasare Aiszdorfer consorteq ejus Anna Szirmay No 4108 a. 1773“. I. č. 445, No 6132: Zmluva Jána F. Sztárayho s Baltazárom Aiszdorferom o zálohovaní panstva Sobrance, rok 1773.

³⁵ ŠA PO, f. SM, I. č. 217, No 3781: Súpis vinianskeho majetku, ktorý I. Sztáray zálohoval L. Szirmaymu, rok 1762.

³⁶ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov, Tereziánske urbáre, Užská župa, rok 1774. KORABINSKY, J. M. *Geographisch historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, s. 834 „Winna, ein schlow. Markt=flecken... Kastle... Schlosz.“

³⁷ FÉNYES, E. *Magyarországának és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest : Trattner-Károlyi, 1837, s. 356, 429 – 430.

³⁸ ŠA PO, f. SM, I. č. 1842: Mappa Totius Terreni Possionum Vinna cum Banka, rok 1789. I. č. 1753, No 3: Vinné, roky 1710 – 1849 „1840... Vinna Helységébe.“

Tabuľka 2 – Prehľad zemepánov v roku 1837.

Sídlo	Zemepán
Michalovce	Albert Sztáray
Sobrance	Butler, Szemere, Viczmandy, Fekete
Staré	Sztáray
Vinné	Waldstein, Draveczy, Gábry, Szemere

Najväčšími vlastníkmi tu boli vnuci a právnci grófa Imricha Sztárayho. Umožňoval to tzv. aviticitný zákon, podľa ktorého sa majetok zdedený od predkov zákonným dedením nesmel scudzovať.³⁹ Gróf Albert Sztáray (*1785 †1843), syn grófa Michala Sztárayho zdedil panstvo Michalovce. Gróf Krištof Sztáray (*1768 †1836), syn grófa Jána Filipa Sztárayho zdedil panstvá Hnojné a Sobrance. Krištofov brat gróf Vincent Sztáray (*1771 †1827) zdedil panstvo Staré. Krištofova sestra, grófka Terézia Sztárayová (*1766 †1826) s manželom, grófom Emanuelom Waldsteinom von Wartenberg (*1773 †1829) v roku 1802 nadobudla panstvo Vinné od strýka, grófa Antona Sztárayho. Ich dcéra, grófka Mária Waldsteinová (*1806 †1865) sa v roku 1829 vydala za matkinho bratranca grófa Alberta Sztárayho. Týmto sobášom sa spojili panstvá Michalovce a Vinné a po roku 1848 vytvorili veľkostatok Michalovce.⁴⁰

³⁹ LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Knižnica právnickej jednoty, 1946, s. 210, 437. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Richard Marsina. Bratislava : Veda, 1986, s. 351.

⁴⁰ MIŠÍKOVÁ, A. Šľachtické rody na území panstva Michalovce v 18. a prvej polovici 19. storočia. In *Nové obzory* 35. Jozef Kušnir. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2019, s. 144 – 145. FÉNYES, E. *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest : Trattner-Károlyi, 1837, s. 356 – 365, 429 – 438. K panstvu Michalovce patrilo mestečko Michalovce a dediny Čečehov, Hažín, Hlivištia, Jastrabie pri Michalovciach, Jovsa, Kaluža, Lúčky, Petrovce, Stráňany, Topoľany, Vola, Veľké Zalužice, majere Hažín, Žabjany, Milovaná. K panstvu Hnojné patrili dediny Hnojné, Ruskovce a majetkové podiely v Úbreží a Závadke. K panstvu Sobrance patrilo mestečko Sobrance a dediny Horňa, Baškovce, podiely v Choňkovciach, Ostrove, osada Sztranka, Vyšné Revištia, Bunkovce, Koňuš a Vojnatina. K panstvu Staré patrili dediny Krivošľany, Oreské, Zbudza, Trnava p/L., Vyšné Remety. K panstvu Vinné patrili dediny Vinné, Banka, Kaluža, Klokočov, Kusín, Jovsa, Poruba pod Vihorlatom, Vyšná Rybnica, Blatné Revištia, Vyšné Revištia, Lúčky, Malé Zalužice, Vřbovec, majere Varkond, Senderov, Paporc, Hliník, Lažňany, Orlovec. ŠA PO, f. SM, I. č. 273, No 5196: Súpis majetku Krištofa Sztárayho, rok 1819. I. č. 1624: Zmluva z roku 1802 „Dominium meum Vinna... in prefatum D. Comitum Waldstein transfero“. I. č. 1588: Súpis majetku E. Waldsteina, rok 1821. I. č. 1761: Manželská zmluva Alberta Sztárayho a Márie Waldsteinovej, rok 1829.

Gróf Ján Butler de Bardány držal majetky v Sobranciach na základe zálohu z roku 1832⁴¹ a Mikuláš Gábry de Csath získal majetky vo Vinnom na základe sobáša so Zuzanou Szemereovou.⁴²

Hospodárske pomery

Po skončení povstania boli v rokoch 1715 a 1720 vyhotovené celokrajinské súpisy daň platiaceho obyvateľstva, ktoré dokumentujú veľký hospodársky úpadok v skúmaných sídlach. Mestečká Michalovce a Sobrance boli spustošené, počet daňovníkov v nich výrazne klesol.

*Tabuľka 3 – Prehľad počtu zdanených domov a daňovníkov v rokoch 1599/1600 a 1715.*⁴³

Sídlo	Počet domov 1599/1600	Počet daňovníkov 1715
Michalovce	80	7
Sobrance	45	2
Staré	26	29
Vinné	53	18

V roku 1715 mala najviac daňovníkov dedina Staré, ale aj v nej bolo 28 usadlostí opustených.⁴⁴ Najväčší úpadok postihol mestečko Sobrance, kde znamenali len dvoch daňovníkov. Príčin bolo viacero – boje na území obidvoch stolíc, morová epidémia v rokoch 1709 – 1710, aj to, že obyvatelia obcí pri krajinských cestách museli poskytovať vojakom ubytovanie a stravu. Tí čo ostali, museli platiť dane aj za zbehnutých susedov. Veľa obyvateľov vtedy odchádzalo do južných častí Uhorska, kde bolo po vyhnaní Turkov veľa opustenej pôdy istý čas oslobodenej od platenia daní.⁴⁵

⁴¹ ŠA PO, f. SM, I.č. 286, No 5312: Oznámenie Užskej stolice J. Szirmayovej, rok 1832.

⁴² NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal X.* Pest 1863, s. 599.

⁴³ ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy.* Michalovce 2001, s. 330, 491 – 492. ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Užskej župy.* Prešov 1995, s. 212, 270. ACSÁDY, I. *Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában.* Budapest 1896, s. 147 – 152, 178 – 189. Daňový súpis z roku 1715 [online] [cit. 2023.10.08]. Dostupné na internete: https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/.

⁴⁴ ACSÁDY, I. *Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában.* Budapest 1896, s. 400, 188 „Sztára“.

⁴⁵ GABRIEL, F. Pohyb obyvateľstva v bývalé Užskej župe v prvnej polovine 18. storočia. In *Naukovy zbirnyk tovarystva Prosvita v Užhorodi 11.* Užhorod 1935, s. 189, 193. HORVÁTH, P. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia.* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 183. SVETOŇ, J. *Vývoj obyvateľstva Slovenska.* Bratislava : Epona, 1970, s. 64.

Hlavným zamestnaním bolo roľníctvo. V roku 1715 tu bola poľnohospodárska výroba na nízkom stupni vývoja. Sedliaci obrábali polia dvojpoľným systémom, len v Starom trojpoľným. Väčšina sedliakov hospodárila na štvrtinových usadlostiach, na poliach s rozlohou 5 – 10 gbelov a užívali lúky s rozlohou do 5 koscov.⁴⁶ Jeden gbel = 42,6 árov, kosiec = 28 – 46 árov, kopač = 2,7 árov.⁴⁷ Obyvatelia Michaloviec, Starého a Vinného sa venovali aj vinohradníctvu ako doplnkovému zamestnaniu. Pôda a väčšina viníc bola vo vlastníctve šľachticov.⁴⁸

Tabuľka 4 – Prehľad zdanených hospodárstiev, rozsah polí, lúk a viníc v daňových súpisoch z rokov 1715 a 1720.⁴⁹

	1715						1720						
	S	Ž	Spolu	Polia	Lúky	Vinice	S	Ž	Iní	Spolu	Polia	Lúky	Vinice
Michalovce	7		7	56	21		15			15	240	45	7
Sobrance	2		2	16	0		0	0		0	0		
Staré	26	3	29	234	109	78	25			25	450	100	151
Vinné	17	1	18	124	13	65	10	17	1	28	60	21	278
spolu				430	143	143					750	166	436

V roku 1720 sa hospodárske pomery o niečo zlepšili. V Michalovciach, Starom a Vinnom stúpol počet daňovníkov i výmera obrábanej pôdy, lúk a viníc. Najviac daňovníkov a zdanených viníc malo Vinné, najviac obrábanej pôdy Staré. Avšak v Sobranciach už súpis nezaznamenal žiadnych daňovníkov.

Druhým významným zamestnaním bola remeselná výroba. Väčšina remeselníkov patrila k želiarom, podželiarom, ktorí sa popri remesle venovali aj roľníctvu, alebo ku kuriálnym a taxálnym poddaným, ktorí zhotovovali výrobky pre zemepána. Najvýznamnejším centrom boli Michalovce, kde daňový súpis z roku 1715 zaznamenal dvoch remeselníkov – kováča a mäsiara. Niektorí daňovníci mali priezviská odvodené od remesla – Michalovce – La-

⁴⁶ ACSÁDY, I. *Magyarország népessége a pragmatika sanctio korában*. Budapest 1896, s. 147 – 152, 178 – 189.

⁴⁷ *Dejiny Slovenska II. (1526 – 1848)*. Vladimír Matula – Jozef Vozár. Bratislava : Veda, 1987, s. 814.

⁴⁸ ULIČNÝ, F. Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici. In *Nové obzory* 29. Imrich Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 151.

⁴⁹ ACSÁDY, I. *Magyarország népessége a pragmatika sanctio korában*. Budapest 1896, s. 147 – 152, 178 – 189.

katos, Kerekjártó, Staré – Kovacs, Meszár, Vinné – Varga, Takacs.⁵⁰ Zeme-
panský súpis baróna Imricha Gomboša z roku 1715 ešte zaznamenal dvoch
kožušníkov vo Vinnom a debnára v Starom.⁵¹

Tunajší remeselníci vyrábali hlavne pre miestny trh alebo na objednávku
pre panstvo. Týždenné trhy a výročné jarmoky, ktorými sa mestečká odli-
šovali od dedín, sa podľa daňového súpisu z roku 1715 konali už len v Mi-
chalovciach.⁵² V 30. rokoch 18. storočia sa jarmoky v Michalovciach konali
sedemkrát do roka, ale ich návštevnosť nebola veľká.⁵³

V roku 1743 dal barón Imrich Sztáray vyhotoviť urbár so súpisom majet-
ku. Jeho panstvo Michalovce (Dominium Nagy Mihaly) vtedy tvorili majet-
ky v mestečkách Michalovce, Sobrance, dedinách Staré a Vinné a ďalších 34
dedinách a 15 majeroch (niektoré vznikli v chotároch zaniknutých dedín).
Na opustené usadlosti prichádzali noví osadníci (hospes), ktorým poskytol
ťažný dobytok a istý čas ich oslobodil od poddanských povinností, aby mohli
skultivovať polia a opraviť domy.⁵⁴ V roku 1752 usadil v Michalovciach 22 ne-
meckých rodín, z nich 6 bolo remeselníckych – kováč, dvaja krajčíri, pekár,
organista a richtár v jednej osobe, tkáč a obuvník.⁵⁵ V druhej polovici 18. sto-
ročia sa Michalovce opäť stali hlavným centrom panstva s reprezentatívnym
sídлом zemepána, rozvinutou remeselnou výrobou a obchodom a najvyšším

⁵⁰ ACSÁDY, I. *Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában*. Budapest 1896, s. 251 – 253. Daňový súpis z roku 1715 [online] [cit. 2023.10.08]. Dostupné na internete: https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/.

⁵¹ ŠA PO, f. SM, I. č. 172, No 2511: Súpis majetku Imricha Gombosa, rok 1715.

⁵² Daňový súpis z roku 1715 [online] [cit. 2023.10.08]. Dostupné na internete: https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/.

⁵³ BEL, M. *Zemplínska stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 2000, s. 173 – 174.

⁵⁴ ŠA PO, f. SM, I. č. 418, No 5893: Urbarium Bonorum Nagy Mihaliensium Emerici Baronis Sztaray de Nagy Mihaly, rok 1743 – mestečko Michalovce, dediny Straňany, Topoľany, Vrbovec, Petrovce, Čečehov, Trnava, Veľké Zalužice, Klokočov, Poruba, Jovsa, Kusín, Ostrov, Bunkovce, Vyšné Revištia, Vyšné Remety, Krivošfany, Vyšná Rybnica, Pusté Čemerné, Lúčky, Hnojné, Hlivištia, Staré, Oreské, Blatné Revištia, majere Malá Trnava, Malý Hažín, Staré Topoľany, Žabjany, Korytňany, Malá Porubka, Paporc, Hlinik. I. č. 998: Urbarium Domini Nagy Mihály, rok 1744 – ešte aj dediny Malé Zalužice, Jastrabie, Hažín, Polianka, Koromľa, Choňkovce, Vinné, Banka, Kaluža, Úbrež, Voľa, majere Lažňany, Orlovec, Varkond, Horná, Karna, Gyelvaszocz, Visk. I. č. 417, No 5889: Mandát Márie Terézie vo veci vrátenia zálohovaných majetkov z roku 1696 Imrichovi Stárainu, rok 1742, ešte aj mestečko Sobrance a dedina Podhorod.

⁵⁵ ŠA PO, f. SM, I. č. 998: Urbarium Domini Nagy Mihály, rok 1744, 1752, s. 42 – 44.

počtom obyvateľov. Sídliť tu tridsiatkový, zemplínsky služnovský, soľný a poštový úrad.⁵⁶ Stáli tu dva farské kostoly, synagóga a škola.⁵⁷

Počas tereziánskej urbárskej regulácie boli všetky skúmané sídla zatriedené do I. bonitnej triedy, na základe ktorej mala celá usadlosť rozlohu 20 jutár a patrili k nej lúky na 10 koscov.⁵⁸ Jedno jutro sa osievalo dvoma bratislavskými mericami obilia a malo rozlohu asi 0,5 ha.⁵⁹

Tabuľka 5 – Prehľad urbárskych hospodárstiev, rozsahu pôdy a lúk v roku 1774.⁶⁰

	Sedliaci	Želiari	Podželiari	Orná pôda v jutrách						Lúky v koscoch					
				Rozsah pôdy	Počet hospodárstiev	Hospodárstva podľa rozsahu pôdy					Rozsah lúk	Počet hospodárstiev	Hospodárstva podľa rozsahu lúk		
						Do 5	5 až 10	10 až 15	15 – 20	20 –			Do 5	5 až 10	10 –
Michalovce	41	18	3	628,6	41			22		19	167,6	41	28	13	
Sobrance	11			130	11		1	6	4		78	11	1	8	2
Staré	47			255	47		43	4			76,5	47	47		
Vinné	39	8	2	470	39			31		8	235	39		31	8
spolu				1483,6			44	63	4	27	557,1		76	52	10

Plocha obrábanej urbárskej pôdy sa oproti roku 1715 zväčšila, zlepšila sa aj hospodárska situácia poddaných. Najpočetnejšie boli hospodárstva na polovičných usadlostiach (63) s rozlohou polí 10 – 15 jutár. Väčšina hospodárstiev (76) užívala lúky s rozlohou do 5 koscov. Najväčší rozsah pôdy bol v Michalovciach (628,6 jutár), aj najviac hospodárstiev (62) a želiarov. Tereziánska urbárska regulácia bola prínosom pre poddaných, lebo upravila poddanské povinnosti na únosnú mieru. Na druhej strane pevne stanovila rozlohu urbárskej pôdy a znemožnila poddaným získať ďalšiu urbársku pôdu. Na jednej usadlosti sa neskôr tlačili viaceré generácie urbárskych poddaných.

V roku 1828 bol opäť vyhotovený celokrajinský daňový súpis, ktorý tu znamenal tri mestečká – Michalovce, Sobrance a Staré.

⁵⁶ ŠA PO, f. SM, I. č. 945, Fasc. 16, No 6: Conscriptio Bonorum...Michaelis Sztáray, rok 1769.

⁵⁷ KORABINSKY, J. M. *Geographisch historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, s. 632.

⁵⁸ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov, Tereziánske urbáre, Užská a Zemplínska župa, rok 1774.

⁵⁹ *Dejiny Slovenska II. (1526 – 1848)*. Vladimír Matula – Jozef Vozár. Bratislava : Veda, 1987, s. 813.

⁶⁰ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov, Tereziánske urbáre, Užská a Zemplínska župa, rok 1774.

*Mestečká na panstve Sztárayovcov v 18. a prvej
polovici 19. storočia*

*Tabuľka 6 – Prehľad daňových poplatníkov a zdanených domov
v súpise z roku 1828.⁶¹*

	Sedliaci	Želiari	Podželiari	Spolu	Zdanené domy	Počet obyvateľov
Michalovce	35	42	23	100	77	2 118
Sobrance	8	7	15	30	15	527
Staré	60	14	4	78	74	1 021
Vinné	28	13	2	43	43	1 061

Podľa súpisu sa hospodárska situácia poddaných zhoršila. Najpočetnejšie boli opäť hospodárstva na štvrtinových usadlostiach s rozlohou polí 5 – 10 bratislavských meríc (91). Väčšina hospodárstiev (107) užívala lúky s rozlohou do 5 koscov. Najviac obyvateľov mali Michalovce (2 118), aj najviac hospodárstiev na celej usadlosti (25). Najmenej urbárskej pôdy bolo v Sobranciach (62). Najviac sedliakov (60) bolo v Starom, želiarov (42) a podželiarov (23) v Michalovciach.

Tabuľka 7 – Rozsah polí a lúk v daňovom súpise z roku 1828.⁶²

	Orná pôda v bratislavských mericiach						Lúky v koscoch					
	Rozsah pôdy	Počet hospodárstiev	Hospodárstva podľa rozsahu pôdy					Rozsah lúk	Počet hospodárstiev	Hospodárstva podľa rozsahu lúk		
			Do 5	5 až 10	10 až 15	15 – 20	20 –			Do 5	5 až 10	10 –
Michalovce	800	35		10		25	180	35	10	25		
Sobrance	62	8		5	3		10	8	8			
Staré	400	60		60			90	60	60			
Vinné	280	29		29			77	29	29			
Spolu	1 542	132		91	13	25	357	132	107	25		

*Tabuľka 8 – Prehľad rozsahu urbárskej pôdy v jutrách a lúk v koscoch
podľa daňových súpisov a tereziánskeho urbára.*

1715		1720		1774		1828	
Polia	Lúky	Polia	Lúky	Polia	Lúky	Polia	Lúky
430	143	750	166	1 483,6	557,1	771	357

⁶¹ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828.

⁶² ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828.

Ak premeníme bratislavské merice na jutrá, môžeme sledovať vývoj rozsahu urbárskej pôdy v skúmaných sídlach v priebehu vyše 100 rokov. Kým v roku 1720 sa rozsah urbárskej pôdy v daňovom súpise oproti roku 1715 takmer zdvojnásobil, zo 430 na 750 gbelov, a aj v roku 1774 sa zdvojnásobil na 1 483,6 jutár, v roku 1828 klesol na 1 542 bratislavských meríc = 771 jutár. Ak k tomuto číslu prirátame pôdu ležiacu úhorom, ktorú daňový súpis nezaznamenal,⁶³ väčšinou išlo o tretinu chotára – asi 385,5 jutár, tak je to 1 156,5 jutár. Je to úbytok rozsahu urbárskej pôdy o 327,1 jutár – 22 %. Výmera lúk klesla o 200 koscov, takmer o polovicu. Tieto údaje sú len približné, pretože počas urbárskej regulácie neboli usadlosti premerané a nepoznáme presnú výmeru úhoru chýbajúceho v daňovom súpise z roku 1828.

Pokles súvisel s rozvojom majerského hospodárenia šľachty. V tom čase bolo možné produkciu majerov zvýšiť len rozšírením plochy obrábanej pôdy. Preto zemepáni postupne pripájali k majerom opustenú urbársku pôdu a novú pôdu získavali aj rozorávaním pasienkov, lúk i nevýhodnými komašáciami.⁶⁴

Aj remeselná výroba mierne poklesla. Kým v roku 1785 zaznamenali v Michalovciach 54 remeselníkov, v roku 1828 len 39 majstrov a 5 tovarišov v 21 odvetviach. Väčšina patrila k želiarom (31) a vlastnila domy na kuriálnych pozemkoch. V Starom zaznamenali 1 kováča, podželiara. V Sobranciach a Vinnom nezaznamenali ani jedného remeselníka.⁶⁵ V súpise však chýbajú remeselníci pracujúci v panských službách. Podľa zemepanského súpisu z roku 1846 pracovalo v Michalovciach 119 remeselníkov v 29 odvetviach.⁶⁶ V matrikách rímskokatolíckej cirkvi v Starom z prvej polovice 19. storočia boli zaznamenaní viacerí remeselníci – mlynári, murári, kováči, hrnčiar, krajčíri, obuvníci, stolári a tkáči, čižmár, kolár, tehliar, debnár, klobučník a baník.⁶⁷

⁶³ NOVOTNÝ, J. Daňový soupis z roku 1828 a jeho význam pro studium hospodářských a sociálních dějin Slovenska v první polovině 19. století. In *Historické štúdie IX*. Bratislava : SAV, 1964, s. 71 – 73. ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828 „reperiuntur agri dempto Vervacto in una tertia“.

⁶⁴ TAJTÁK, L. Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôsledky. In *Roľnícke povstanie 1831*. Viliam Šulc. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 13.

⁶⁵ ŠPIESZ, A. Remeslo a domáca výroba v Zemplíne v 18. storočí. In *Nové obzory 5*. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1963, s. 96. ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828.

⁶⁶ ŠA PO, f. SM, I. č. 1161: Nagy Mihályi Uradalom összeírása, rok 1846.

⁶⁷ ŠA PO, Zbierka cirkevných matrik (ďalej z. CM), K. č. 1150 – 1151: Matrika rímskokatolíckej farnosti v Starom, roky 1803 – 1871.

V roku 1828 sa trhy konali len v Michalovciach. Navštevovali ich aj obyvatelia Starého a Vinného. Obyvatelia Starého navštevovali aj trhy v Humennom a obyvatelia Sobraniec a Vinného trhy v Užhorode. Obchodu sa venovali najmä židia. V Michalovciach súpis zaznamenal piatich obchodníkov, židov.⁶⁸ Rozvoj remesiel a obchodu obmedzovala aj nízka kúpyschopnosť obyvateľstva. Roľníci obrábajúci nízke výmery pôdy nemali čo predávať.

Sociálne pomery

Väčšinu obyvateľov skúmaných sídel tvorili poddaní, ktorí do roku 1785 patrili k nevoľníkom. Až do roku 1848 nemohli pôdu vlastniť, mohli ju len užívať a užívacie právo dediť. Voči zemepánom si plnili rovnaké povinnosti ako obyvatelia dedín. Podľa predurbárskeho súpisu len niekoľko mešťanov – taxalistov v Michalovciach sa zo svojich povinností vykúpilo peniazmi a malo právo slobodného sťahovania.⁶⁹ Užívali panskú pôdu na základe zmluvy a platili za ňu taxu.

Podľa prvého súpisu obyvateľstva v Uhorsku vyhotoveného v roku 1787 za vlády Jozefa II. žilo v Michalovciach 59 mešťanov, 50 sedliakov a 141 ževliarov (čo svedčí o vysokom počte remeselníkov). V Starom žili 2 mešťania, 52 sedliakov a 59 želiarov.⁷⁰ Údaje pre sídla z Užskej stolice sa nezachovali, po Jozefovej smrti bola časť súpisového materiálu zničená.⁷¹ Avšak v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1828, ktorý tu zaznamenal tri mestečká – Michalovce, Sobrance a Staré, už nebol evidovaný ani jeden mešťan (cives).⁷²

Menšiu časť obyvateľov mestečiek tvorila šľachta a duchovní. Okrem spomínaných grófskych, barónskych a zemianskych rodín tu žilo aj niekoľko predstaviteľov nižšej šľachty, ktorí vykonávali úradnícke i služobnícke funkcie. Medzi výsadné osoby patrili aj armalisti, kurialisti, predialisti, inskripcionalisti a slobodníci. Napr. v Starom žil v 20. rokoch 19. storočia armalis-

⁶⁸ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828.

⁶⁹ ŠA PO, Zbierka mikrofilmov, Tereziánske urbáre, Užská a Zemplínska župa, rok 1774. Michalovce „my gazdowe wsecke sme wecity podani, ale ktere taxu panu welkomoznemu placa, tote su slobodneho odhodu...wtimto mesce vselejake remeselnici su... Perpetuae Obliga(tio)nis.“

⁷⁰ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Dezső Danyi – Zoltán Dávid. Budapest : Központi statisztikai hivatal könyvtára művelődésügyi minisztérium levéltári osztálya, 1960, s. 50, 278 – 283.

⁷¹ SVETOŇ, J. *Vývoj obyvateľstva Slovenska*. Bratislava : Epoque, 1970, s. 36 – 37.

⁷² ŠA PO, Zbierka mikrofilmov a CD, Daňový súpis 1828, Užská a Zemplínska župa, rok 1828.

ta Michal Holtzman, ktorý bol tehliarom,⁷³ v roku 1799 v Starom prepísal (inscriptio) gróf Ján Filip Sztáray Anne Duncza, manželke zemana Jonasa Okolicsányiho, provizóra v Starom, vinicu v Krivošťanoch za verné služby jej otca Jána Duncza za 89 zlatých.⁷⁴

Demografické pomery

V prvej polovici 18. storočia bol vo všetkých sídlach zaznamenaný pokles počtu obyvateľstva. Najľudnatejšími sídlami na panstve boli dediny Staré a Vinné. Mestečká Michalovce a Sobrance prekonávali hospodársky úpadok, ktorý zaznamenal aj Matej Bel v 30. rokoch 18. storočia – *„Mestečko Michalovce voľakedy početné a vznešené, sídlo služnovského okresu, pre výskyt moru a neprávosti časov tak upadlo, že je horšie ako niektoré dediny. Budovy sú len sem tam roztrúsené a neveľmi k svetu. Od štyroch či piatich rokov sa rozmáha prisťahovalcami, no pre ich chudobu je doteraz neupravené. Ťažko nájdeš jedného dvoch, ktorí sa živia obrábaním polí alebo remeslom. Ostatní žijú z denného zárobku, robia pomocné práce na poliach a pri žatve pre cudzích.“* *„Mestečko Sobrance bolo priestranné a ľudnaté. Boli mu udelené výnimočné práva, konali sa tu výročné trhy. Teraz sa mestečko rozpadáva a pustne. Polia tu boli úrodné, darilo sa tu obiliiu všetkého druhu.“* *„Dedina Staré je početnejšia. Má veľa opustených domčekov, ktoré sa panstvo pokúša znova obsadiť prisťahovalcami Rusínmi a Slovákmi. Obec i vinice sú na svahu vrška obráteného na sever.“* *„Vinné je významná dedina, ktorá má pekný úžitok z obilných polí, aj vinohradov.“*⁷⁵

V priebehu 18. storočia začal počet obyvateľov narastať. Prispelo k tomu dlhšie obdobie mieru, hospodársky rozvoj i prisťahovanie nového obyvateľstva. Podľa súpisu obyvateľstva z roku 1787 mali najviac obyvateľov mestečká Michalovce (1 493) a Staré (681).

⁷³ ŠA PO, z. CM, k. č. 1150: Matrika rímskokatolíckej farnosti v Starom.

⁷⁴ ŠA PO, f. SM, I. č. 470, No 6373: Prepis vinice v Krivošťanoch, r. 1799.

⁷⁵ BEL, M. *Zemplínska stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 2000, s. 174, 184 – 185. BEL, M. *Užská stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava 1999, s. 65, 69.

*Mestečká na panstve Sztárayovcov v 18. a prvej
polovici 19. storočia*

Tabuľka 9 – Jozefínsky súpis z roku 1787 pre zemplínske mestečká.⁷⁶

Sídliisko	O	D	R	Ž	M	S	D	Že	I	K	Š	Ú	Me	V
Michalovce	1 493	174	275	761	732	50	99	141	53	2	29	7	59	4
Staré	681	90	126	129	344	52	58	59	22	1	10	1	2	0

Skratky: O – obyvatelia, D – domy, R – rodiny, Ž – ženy, M – muži, S – sedliaci,
D – priami mužskí dediči, Že – želiari, I – iní, K – kňazi, Š – šľachtici, Ú – úradníci,
Me – mešťania, V – vojaci.

*Tabuľka 10 – Prehľad počtu zdanených domov, hospodárstiev,
urbárskych poddaných a obyvateľov v mestečkách.*

	1599/1600	1715	1774	1787	1828	1837
Michalovce	80	7	62	1 493	2 118	2 122
Sobrance	45	2	11	?	527	532
Staré	26	29	47	681	1 021	930
Vinné	53	18	49	?	1 061	961

V prvej polovici 19. storočia rast počtu obyvateľstva spomalila epidémia cholery v lete roku 1831, aj odchody obyvateľov za prácou.⁷⁷ Podľa údajov uhorského štatistika Eleka Fényesa mali najviac obyvateľov Michalovce (2 122), druhým najpočetnejším bolo mestečko Vinné (961) a najmenej obyvateľov mali Sobrance (532). I keď v ich susedstve vyrástli známe Sobranecké kúpele a sídlil v nich poštový úrad, predchádzajúci rozvoj sa im do konca feudalizmu nepodarilo dosiahnuť.⁷⁸

Náboženské pomery

Začiatkom 18. storočia tu vplyvom rekatolizácie i následkom prisťahovania sa nových obyvateľov došlo k zmenám v náboženskej príslušnosti obyvateľstva. Kalvínska farnosť v Sobranciach zanikla, v kalvínskych farnostiach v Michalovciach, Starom a Vinnom začali opäť pôsobiť rímskokatolícki farári a boli v nich obnovované kostoly poškodené počas povstania.⁷⁹ Počet protes-

⁷⁶ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Dezső Danyi – Zoltán Dávid. Budapest : Központi statisztikai hivatal könyvtára művelődésügyi minisztérium levéltári osztálya, 1960, s. 276 – 283.

⁷⁷ SVETOŇ, J. *Vývoj obyvateľstva Slovenska*. Bratislava : EPOCHA, 1970, s. 58.

⁷⁸ FÉNYES, E. *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest : Trattner-Károlyi, 1837, s. 356, 429 – 430. NAGY, L. *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae I*. Budae 1828, s. 421 „Szobrancz... Officio, fonte item Accidularum, et Thermarum non ignotum“.

⁷⁹ O obnove kostola v Michalovciach svedčí napr. aj pamätná doska umiestnená v kostole. „POST BUSTA TÖKÖLIANA BASILICA HANC COMES EMERICUS SZTARAY DE NAGY MIHALY ... e CINERIBUS ... 1749 REPOSUIT.“

tantov neustále klesal. Protestantmi zostali najmä šľachtici, lebo len šľachta mala náboženskú slobodu. Kalvíni z Michaloviec a Starého pripadli do farnosti Lastomír, luteráni do farnosti Pozdišovce.⁸⁰ Uniatskeho (graeci ritu uniti), od roku 1773 gréckokatolíckeho obyvateľstva sa reformácia ani protireformácia takmer nedotkla.⁸¹ V druhej polovici 18. storočia vznikla gréckokatolícka farnosť v Michalovciach, predtým gréckokatolíci z Michaloviec patrili do farnosti v Topoľanoch.⁸²

Podľa kanonickej vizitácie z roku 1749 mali katolíci v Michalovciach a Starom výraznú prevahu nad nekatolíckmi.

Tabuľka 11 – Prehľad počtu veriacich v roku 1749.⁸³

Obec	Rímskokatolíci	Uniaty	Kalvíni	Luteráni	Spolu
Michalovce	300	250	31	22	603
Staré	181	23	16	0	220

Po pripojení Haliče k habsburskej monarchii pri prvom delení Poľska v roku 1772 tu začal stúpať počet židovského obyvateľstva. Najviac ich žilo v Michalovciach a Sobranciach, ktoré sa stali sídlami rabinátov.⁸⁴

⁸⁰ ULIČNÝ, F. Reformácia v Užskej župe. In *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Acta Collegii Evangelici Prešovensis II. Ferdinand Uličný. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 168, 175. Ferdinand: Reformácia v Zemplínskej stolici v 16. až 18. storočí. In: *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Collegii Evangelici Prešovensis II. Zost. Ferdinand Uličný. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, s. 123, 130, 147. SARMÁNYOVÁ, J. *Cirkevné matriky na Slovensku zo 16. – 19. storočia*. Bratislava : Odbor archívnictva MV SR, 1991, s. 183, 276.

⁸¹ ULIČNÝ, F. Reformácia v Užskej župe. In *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Acta Collegii Evangelici Prešovensis II. Ferdinand Uličný. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 175.

⁸² ŠA PO, z. CM, K. č. 670 – 675: Matriky gréckokatolíckej farnosti v Michalovciach (filie Vrbovec, Straňany), roky 1795 – 1905.

⁸³ Archív arcibiskupského úradu v Košiciach (ďalej AACass), Kanonická vizitácia z roku 1749, s. 19 – 74.

⁸⁴ NAGY, L. *Notitiae politico-geographico-statisticae inelyti regni Hungariae I*. Budae 1828, s. 420 – 454.

*Mestečká na panstve Sztárayovcov v 18. a prvej
polovici 19. storočia*

Tabuľka 12 – Prehľad počtu veriacich v rokoch 1825 a 1828.⁸⁵

	1825	1828				
	Gréckokatolíci	Katolíci	Protestanti	Židia	Spolu	Domy
Michalovce	558	1 852	84	182	2 118	291
Sobrance	226	408	0	119	527	49
Staré	221	975	7	39	1 021	140
Vinné	387	998	29	35	1 061	104
spolu	1 392	4 233	120	375		

Tabuľka 13 – Prehľad počtu veriacich v roku 1837.⁸⁶

	Rímskokatolíci	Gréckokatolíci	Luteráni	Kalvíni	Židia	Spolu
Michalovce	1 280	612	60		170	2 122
Sobrance	172	241			119	532
Staré	789	95	7		39	930
Vinné	479	403	28	16	35	961
spolu	2 720	1 351	95	16	363	

Rímskokatolíci si udržali dominantné postavenie aj v prvej polovici 19. storočia. V roku 1837 tvorili väčšinu obyvateľov v Michalovciach, Starom a Vinnom. Početní boli aj gréckokatolíci, ktorí mali prevahu v Sobraniciach. Vo Vinnom boli gréckokatolíci takmer rovnako početní ako rímskokatolíci. Gréckokatolíci zo Sobraniec patrili do farnosti v Nižnej Rybnici a z Vinného do farnosti v Trnave pri Laborci.⁸⁷

Národnostné pomery

Z obdobia feudalizmu neexistujú súpisy zaznamenávajúce počet jednotlivých národností, charakterizovať ich možno len na základe nepriamych dôkladov – jazykovej príslušnosti priezvisk, chotárných názvov, bohoslužobného jazyka či vierovyznania. V roku 1896 sa maďarský historik Ignác Acsády pokúsil o rekonštrukciu etnických pomerov v Uhorsku na základe jazykovej príslušnosti priezvisk v daňových súpisoch z rokov 1715 a 1720.

⁸⁵ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis. Budae 1825, s. 136 – 142, 162 – 167. NAGY, L. Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti regni Hungariae I. Budae 1828, s. 421 – 454.*

⁸⁶ FÉNYES, E. *Magyarországának és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben.* Pest : Trattner-Károlyi, 1837, s. 356 – 365, 429 – 438.

⁸⁷ SARMÁNYOVÁ, J. *Cirkevné matriky na Slovensku zo 16. – 19. storočia.* Bratislava : Odbor archívnictva MV SR, 1991, s. 238, 365.

Tabuľka 14 – Národnosť daňovníkov v daňových súpisoch v rokoch 1715 a 1720.⁸⁸

	1715		1720	
	Slováci/Rusíni	Maďari	Slováci/Rusíni	Maďari
Michalovce	7		2	13
Sobrance	2			
Staré	27	2	25	
Vinné	12	6	23	5

Podľa jeho údajov mali v skúmaných sídlach prevahu Slováci a Rusíni, Maďari tu boli vo výraznej menšine. Tieto údaje sú však nepresné, lebo zapísanie priezviska často záviselo od národnosti pisára a údaje o Slovákoch a Rusínoch uviedol v spoločnej rubrike.⁸⁹ Viaceré z maďarských priezvisk boli odvodené od remesla alebo národnosti nositeľa. Najviac ich bolo v Michalovciach a Vinnom, kde pôsobilo najviac remeselníkov.⁹⁰

Na opustené usadlosti sa postupne usádzalo nové obyvateľstvo z okolia, ale aj Rusíni, ktorí sem prichádzali zo severných, hornatých, menej úrodných krajov Zemplínskej a Užskej stolice, aj z haličskej časti Poľska. Podľa súpisu panstva Humenné z roku 1717 utieklo najviac poddaných do Vinného.⁹¹ Nových obyvateľov možno rozoznať aj podľa typických mien, ktoré im dávalo domáce slovenské obyvateľstvo alebo maďarskí úradníci, napr. v Starom Hornák (dvaja), Novak (vdova Novačna), Rusnak, Polačko.⁹²

⁸⁸ ACSÁDY, I. *Magyarország népeisége a practica sanctio korában*. Budapest 1896, s. 147 – 152, 178 – 189.

⁸⁹ KOHÚTOVÁ, M. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715, 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In *Historický časopis*. 1984, roč. 32, č. 1, s. 90.

⁹⁰ Daňový súpis z roku 1715 [online] [cit. 2023.10.08]. Dostupné na internete: https://adatbazuonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/.

⁹¹ ADAM, J. Smery útekov poddaných z humenského panstva v 1. polovici 18. storočia. In *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Peter Kónya – René Matlovič. Prešov : Universum, 1997, s. 25 – 32.

⁹² Daňový súpis z roku 1715 [online] [cit. 2023.10.08]. Dostupné na internete: https://adatbazuonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/.

Tabuľka 15 – Smery útekov poddaných z panstva Humenné v roku 1717.

Cielová stanica s počtom pristáhovalcov v roku 1717	Obce panstva Humenné, z ktorých prichádzali
Michalovce (9)	Snina (4), Ruské (2), Humenné, Papín, Zvala
Staré (5)	Humenné (2), Jasenov, Kudlovce, Lackovce
Vinné (13)	Dlhé n/C. (3), Belá n/C. (2), Kudlovce (2), Humenné, Humenské Zbojné, Jasenov, Ruské, Snina, Topoľa

Aj Matej Bel v 30. rokoch 18. storočia o Michalovciach poznamenal „Maďarov je tu veľmi málo. Viac je Slovákov a najviac Rusínov.“⁹³

Rusíni sem prichádzali v menších skupinách a usádzali sa k väčšinovému slovenskému obyvateľstvu. Po niekoľkých generáciách dochádzalo k prirodzenej asimilácii, keď sa menšie skupiny pristáhovalcov prispôbovali početnejšiemu, hospodársky rozvinutejšiemu obyvateľstvu, s ktorým časť z nich postupne jazykovo, resp. etnicky, splynula. Nasledujúce generácie už používali miestne zemplínsko-užské nárečie ako komunikačný jazyk, ktorý zároveň výrazne ovplyvnili. Z týchto dôvodov nie je možné všetkých gréckokatolíkov považovať za Rusínov.⁹⁴

O prevahe slovenského obyvateľstva svedčia aj chotárne názvy. Napr. v roku 1741 zapísali vo Vinnom tieto polia – Na pasztowniku, Na Jarnich Zemach, Židowsky Kuth, Na dluhi Udcsik, Pod Jarkami, Dohorki koncjom, Pod Hurkami, Konczom do Tužini, Za Jarkem na hure, Ponizeg Mlina. Lúky mali názvy – Pod Križem, Pod Klenkom, Napastowniku, Na Tarnoszkich.⁹⁵ V roku 1750 v Sobranciach – Za Humenka, Na Kosztzil konzom, Za Fekete Istvan Humnami, Ponizeg teho, Za Slanim Jarkom, Na Konopjan-kach, Na Comarovszku Pucz konzom, Na Riku konzom, Pole Okruchli, Na Hrunye Turi.⁹⁶

Podľa kanonickej vizitácie rímskokatolíckych farností z roku 1749 bola hlavným jazykom v Michalovciach slovenčina, trochu sa hovorilo aj nemecky. Farár ovládal latinský, nemecký, slovensky a maďarsky jazyk. Medzi omšovými knihami sa nachádzal aj slovenský Evanjeliár a slovenský Spev-

⁹³ BEL, M. *Zemplínska stolica*. Preklad z jazyka latinského. Bratislava : Zemplínsky valal n. f., 2000, s. 173 – 174.

⁹⁴ KUČEROVÁ, K. Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. In *Historický časopis*. 1983, roč. 31, č. 4, s. 540.

⁹⁵ ŠA PO, f. SM, I. č. 197, No 2955: Súpis majetkov Gombošovcov, rok 1741.

⁹⁶ ŠA PO, f. SM, I. č. 423, No 5928: Súpis majetkových podielov Ladislava Draveckého, rok 1750.

ník.⁹⁷ Podľa vizitácie z roku 1773 pôsobil v Michalovciach slovenský farár z Tulčíka. Ovládal slovenčinu, trocha maďarčinu. Súčasťou farskej knižnice bola aj slovenská Biblia a kniha Smluveni Katolika s Luteranem.⁹⁸ Aj v prvej polovici 19. storočia bol jazyk kázní v rímskokatolíckych farnostiach v Michalovciach a Starom slovenský.⁹⁹

V roku 1786 označil vzdelanec Ján Matej Korabinský na základe prevládajúceho jazyka všetky mestecká ako slovenské.¹⁰⁰ Elek Fényes uviedol podľa najpoužívanejšieho jazyka, že v Starom žilo slovenské, v Michalovciach a Vinnom slovensko-rusínske a v Sobranciach rusínsko-slovenské obyvateľstvo.¹⁰¹

Záver

Mestecká na panstve Sztárayovcov prešli v 18. a prvej polovici 19. storočia zložitým vývojom. Menili sa ich vlastnícke, hospodárske, sociálne a demografické pomery, aj národnostné a náboženské zloženie ich obyvateľstva. Všetky mestecká mali šľachtických zemepánov, ktorí v nich mali svoje sídla. Napriek rôznym majetkovým prevodom zostali najväčšími vlastníkmi členovia šľachtického rodu Sztáray de Nagy Mihály. Ostatní tu držali majetky na základe sobáša, kúpy či zálohu. Prekonávanie hospodárskeho úpadku zo začiatku 18. storočia bolo zdĺhavé a zložité. Rozvoj nastal až v druhej polovici 18. storočia, kedy sa počet obyvateľov aj rozsah urbárskej pôdy postupne zvyšoval. Hospodárske pomery sa opäť zhoršili v prvej polovici 19. storočia, kedy sa počet obyvateľov i daňovníkov zvyšoval, ale rozsah urbárskej pôdy, lúk a počet sedliakov začal klesať. Väčšinu obyvateľov mestečiek tvorili poddaní, ktorí boli nevoľníkmi. Svoje zastúpenie tu mala aj šľachta a duchovní. Žilo tu etnicky a konfesiónálne zmiešané obyvateľstvo. Prevalu mali Slováci a Rusíni, v rôznom menšinovom počte tu žili aj Maďari, Poliáci, Nemci, Židia a Cigáni. Bolo tu zaznamenaných päť vierovyznaní – rímskokatolíci, ktorí

⁹⁷ AACass, Kanonická vizitácia z roku 1749, s. 46 „idiomate potissimum Slavonico uti ... lingvae praeter Latinam, Germanicae, et Slavonicae medicum etiam Ungaricae gnato ... Librum Evangeliorum Slavonicum... Cationale Hungaricum, item Slavonicum.“

⁹⁸ AACass, Kanonická vizitácia z roku 1773 „Biblia Slavonica... Lingvarum Slavonicae & infra mediocritatem Hungaricae gnarus.“

⁹⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Cassoviensis*. Agriae 1819, s. 94-95, 99 „Lingva Slavica“.

¹⁰⁰ KORABINSKY, J. M. *Geographisch historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, s. 715, 729, 834.

¹⁰¹ FÉNYES, E. *Magyarországának és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapottja statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest : Trattner-Károlyi, 1837, s. 356 – 365, 429 – 438.

opäť nadobudli majoritné postavenie, uniati/gréckokatolíci a židia, ktorých počet neustále narastal a kalvíni a luteráni, ktorých počty postupne klesali.

Mestečká mali rovnako ako slobodné kráľovské mestá právo konania trhu. Ale na rozdiel od nich šľachtickí zemepáni im nemohli poskytnúť také hosi podárske výsady ako kráľ svojim mestám. Mestečká mali obmedzené právo na samosprávu, nemali mýtné slobody, ani právo vlastníť pôdu. Väčšina pôdy ostávala vo vlastníctve zemepánov alebo šľachtického obyvateľstva. Mali menej rozvinutú remeselnú výrobu a obchod, neopevnené sídlisko a menší počet obyvateľov. Od dedín sa líšili právom trhu, rozvinutejšou remeselnou výrobou, vyšším počtom obyvateľov, jestvovaním úradov a inštitúcií, urbanizmom. Najvýznamnejším mestečkom zostali Michalovce. Ostatné boli významné len tým, že boli sídlami rovnomenných panstiev.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE JÁRÁSI ÉS VÁLASZTÓKERÜLETI BEOSZTÁSA A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

PAP József

PAP, József. The division of Zemplín County by districts and constituencies in the period of dualism. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 82 – 95.

The study is part of the prepared larger archontology concerning the Zemplín County in the period of dualism. Knowing the functionaries of the county first of all requires knowledge of its territorial division and the characteristics of the territory from various aspects. So far, there is no modern work of this type in historiography. This study is a partial output of just such a complex work currently being prepared regarding the archontology of Zemplín County. In addition to the identification of persons - officials working in various state positions, the study seeks to reveal their mutual kinship ties and connections. In the case of civil servants, the basic territorial-administrative unit is the district, in the case of members of parliament, it is the electoral district. The aim of this study is to point out the possible overlaps of these two territorial units and systems, their geographical definition, lists of representatives, but also the ethnic structure of their population. The subject of analysis will also be the electoral structure and its electoral preferences, as well as election results. The study is complemented by hand-made maps, the digital version of which was made by Gábor Benedek.

Key words: district, district, Zemplín County, officials, dualism, archontology.

Jelen tanulmány a készülő Zemplén vármegyei dualizmus kori archontológia előmunkálataihoz kapcsolódik. A vármegye dualizmus kori tisztikárának feltárása nem nélkülözheti ugyanis a megye közigazgatástörténeti áttekintését. Ezidáig azonban nem állt rendelkezésünkre olyan modern munka, ami ezt megtette volna. A folyó kutatásnak azonban nem csupán a hivatalnoki kar azonosítása a célja, hanem további tanulmányokban majd megkíséreltem feltérképezni a hivatalnokok között fennállt rokoni kapcsolati köröket is, valamint arra is ki fogok térni, hogy ez a hivatalnoki kar milyen kapcsolatokat ápolt a kor megyei képviselővel, milyen mértékben fonódott azokkal össze. A vármegyei hivatal közigazgatásföldrajzi alapegysége a járás, az országgyűlési képviselők esetében pedig ugyanezt a funkciót a választókerület látja el. Emiatt ebben az írásban megvizsgálom a választókerületi beosztást is. Áttekintem milyen átfedések és különbségek voltak a két rendszer között.

Nem csupán a közigazgatási határok változását próbálom dokumentálni, hanem röviden bemutatom a járások, kerületek lakosságát is. Két aspektust vizsgálok meg, egyrészt a lakosság etnikai szerkezetét, annak átalakulását dokumentálom mind a járási mind pedig a választókerületi metszetek esetében, valamint kitérek a választók összetételére és a kerületeken belüli arányokra. Áttekintem továbbá azt is, hogy az etnikai és a választójogi viszonyok között milyen kapcsolat létezett. A választási eredmények bemutatására ebben a tanulmányban nem kerül sor.¹

A tanulmányomat saját készítésű térképekkel illusztrálom. Az ehhez szükséges településszintű digitális térképrétek (shape réteg) Benedek Gábor által vezetett OTKA kutatócsoport² által megosztott GIS anyagok közül származik. A községsoros statisztikákat szintén ez a kutatócsoport hozta nyilvánosságra. A térképek elkészítéséhez szükséges településszintű választókerületi beosztást magam készítettem.³ A különböző forrásokból származó adatokat saját Access adatbázisomban egyesítettem. A térképeket a QGIS nyílt forráskódú, szabadon hozzáférhető szoftverrel⁴ szerkesztettem.⁵

Zemplén vármegye járási beosztása

Zemplén vármegye az 1870-es népszámlálás szerint az ország 9. legnagyobb területű vármegyéje volt a maga 107,65 osztrák négyzetmérföldes (6.197 négyzetkilométer) kiterjedésével.⁶ A vármegye 28 mezővárosa, 424 faluja és 81 pusztája 6 járás között oszlott meg.⁷ Ez a járási szerkezet – Hegyaljai (Tokaji), Nagymihályi, Bodrogközi (Királyhelmeci), (Töke-)Terebesi (Sátorlajaujhelyi), Homonnai, Varannói – alkotta a dualizmus kori közigazgatás kiinduló keretét. Az 1870. évi 62. törvénycikk által elrendelt szerkezetátala-

¹ Zemplén vármegye dualizmus kori országgyűlési képviselőit lásd: BALLABÁS, D. – PAP, J. – PÁL, J. *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon II. Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eger : Linceum Kiadó, 2020, s. 399 – 406.

² OTKA K 111766: Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához (1869-1910).

³ Dostupné na internete: http://gistory.hu/g/hu/gistory/otka#2_Let%C3%B6lthet%C5%91%20anyagok.

⁴ Dostupné na internete: <https://qgis.org/en/site/index.html>.

⁵ A módszerrel kapcsolatban lásd: RÓZSA, S. Térinformatika és történettudomány. In *Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban*. Ballabás, D. ed. Eger : EKE Linceum Kiadó, 2019.

⁶ KELETI, K. ed. *A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest : Athenaeum, 1871, s. 2.

⁷ KELETI, ed., *Népszámlálás, 1870.*, s. 14.

kítás Zemplént is érintette, aminek következtében a korábbi hat járás helyett tíz jött létre.⁸ A Hegyaljai járást kettéosztották, Tokai és Szerencsi járásra, a (Tőke-)Terebesi (Sátorlajaujhelyi) járás északi része Gálszécsi néven önállósult, a Nagymihályi járás északi részén létrejött a Szinnai járás, a Sztropkói és Varannói néven is szereplő, a vármegye észak-nyugati részét lefedő területen pedig a Sztropkói és a Varannói járás kezdte meg működését.⁹ A vármegyének ebben az időszakban sikerült elkerülnie, hogy a Tokaji járást Borsod vármegyéhez csatolják.¹⁰ A huszadik század első évtizedében még két változás történt. 1904-ben, a vármegye 1901. május 14-i döntése alapján¹¹, a Sátorlajaujhelyi, Bodrogközi és a Tokaji járásból kerekítették ki a Sárospataki járást.¹² 1908-ban pedig a Homonnai északi részéből és a Sztropkói járás településeiből hozták létre a Mezőlaborci járást.¹³ Az 1910-es népszámlálás adatait már ebben a rendben közölték.

Az archontológia összeállítása során a vármegye járásainak tisztségviselőit, az egyéni életpályák áttekinthetősége miatt nem daraboltam fel három esetleg négy idősávra. A kiinduló hat járást 1867 és 1918 között végig követtem, és az újonnan megszervezteteket kezeltem csupán külön. A következő beosztást használtam: Bodrogközi járás (Királyhelmecei, Ricsei) (1867-1918), Hegyaljai (Tokaji) járás (1867-1918), Homonnai járás (1867-1918), Nagymihályi járás (1867-1918), Töketeresebi (Sátorlajaujhelyi) járás (1867-1918), Varannói járás (1867-1918), Gálszécsi járás (1872-1916), Szerencsi járás (1872-

⁸ Lásd erről: VICZMÁNDY, Ö. *Zemplén vármegyének az 1870-ik évi XLII-ik törvénycikk alapján szerkesztett szervezete és szabályrendelete*. Sárospatak : Steinfeld Béla, 1873 A járási beosztás ugyanitt 4 – 10.

⁹ LIPSZKY, J. Mappa comitatus Zemplin [TK 3014] | Térképek | Hungaricana. In [online]. 1785 [cit. 15.05.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/1723/view/?bbox=-1988%2C-5916%2C8872%2C-888>.

¹⁰ DONGÓ GYÁRFÁS, G. Zemplén vármegye az elnyomatás után. Az alkotmányos újjászervezés kora. 1867 – 1905. I. In *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez*. 1907, s. 314.

¹¹ DÓKUS, G. Vármegyei Hivatalos Rész. T. Zemplén-vármegye törvényhatósági bizottságának Sátorlajaujhelyben 1901. évi május 14-én tartott közgyűléséből. In *Zemplén*. 1901.

¹² A vármegye közigazgatási bizottságának ülése. 1904. augusztus 9. In *Zemplén*. 1904, s. 1.

¹³ DÓKUS, G. Hirdetmény. In *Zemplén Vármegye Hivatalos Lapja*. 1907, s. 690.

1918), Szinnai járás (1872-1918), Sztropkói járás (1872-1915), Sárospataki járás (1904-1918), Mezőlaborci járás (1908-1918).

Zemplén vármegye járási beosztás az első világháborút megelőző években

A járások szolgabírói vagy segédszolgabírói kerületekre oszlottak. 1867 és az 1870. évi évi XLII. törvénycikk¹⁴ bevezetéséig a járásokat főszolgabírók vezették, melyek beosztottjaként szolgabírók dolgoztak. Az 1870-es törvényi szabályozás alapján kialakított új járások élén már csupán szolgabírók álltak, kiknek beosztottjai a szolgabírói segédek lettek. Ezen utóbbi hivatalnokok megnevezése is komoly vitát váltott ki. Több megyében próbálták alkalmazni az alszolgabíró vagy a segédszolgabíró megnevezést. A belügyminisztérium azonban ragaszkodott a szolgabírói segéd névhez, hiszen ezzel is utaltak arra, hogy a tisztséget betöltő hivatalnokok a segédszemélyzet részét képezték és

¹⁴ 1870. XLII. tc. A köztörvényhatóságok rendezéséről. MÁRKUS, D. ed. *Corpus juris hungarici: Magyar törvénytár 1869-1871. évi törvénytörvények*. Budapest : Franklin-társulat, 1896, s. 211 – 220.

így őket nem választották, hanem a főispán kinevezési jogkörébe kerültek át.¹⁵ Az új rendszer életbeléptetésére tehát 1871 folyamán került sor. Az ekkor kialakított járási beosztás érdemben nem változott meg az 1880-as évek átszervezései során. Az 1883. évi XV. törvénycikk 16. paragrafusa ugyan elrendelte a közigazgatási járások és a járásbíróóságok területének és székhelyének az egymáshoz való idomítását, azonban ezt nem tette kötelezővé, csak lehetőségként szerepeltet a szövegben. Ezzel a lépéssel egyébként lezárult a magyar közigazgatás-történetnek egy másik jelentős folyamata, hiszen a törvény értelmében a járásokat már állandó székhellyel kellett ellátni.¹⁶ A törvény által sugallt kiigazításra Zemplénben nem került sor, ugyanis a vármegye törvényszéki beosztása kilenc járásra tagolódott (Sátorlajaujhely, Gálszécs, Homonna, Királyhelmece, Nagymihály, Szerencs, Sztropkó, Varannó),¹⁷ míg a közigazgatási tízre. A két struktúra között azonban jelentős volt az átfedés, hiszen csupán a Szinna hiányzott az igazságszolgáltatási járásbíróóságok közül.

A járások élére az 1886. évi XXI. tc. 67. paragrafusa újra főszolgabírókat állított, kiknek beosztottjai szolgabírók lettek. A főispán ezt követően annak ellenére sem rendelkezett a szolgabírók kinevezésének a jogával, hogy gyakorlatilag a korábbi szolgabírók főszolgabírói, a segédek pedig szolgabírói állásba kerültek az átszervezés után. A megye vezetője azonban megtartotta azonban a szolgabírók szolgálati helyének meghatározásához fűződő jogosultságát.¹⁸ Ezekre az áthelyezésekre, helyettesítésekre, ideiglenes kirendelésekre olyan gyakran került sor egy járáson belül, hogy azokat csak akkor vettem figyelembe az egyéni karrierük során, és csupán akkor rögzítettem az archontológiába, ha az együtt járt a járás elhagyásával és egy másik járásba való átkerüléssel.

A vármegye lakosság száma a dualizmus időszakában, 1869 és 1910 között 298.319 főről 342.730 főre növekedett. Ez a csaknem 15%-os emelkedés nem

¹⁵ A kérdéstről részletesen lásd: PÉTERVÁRI, M. *A járások kialakítása Magyarországon az 1870:XLII. tc. alapján.* Szeged : Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021, s. 92 – 97.

¹⁶ 1883. évi XV. tc. A megyék háztartásáról MÁRKUS, D. ed. *Corpus juris hungarici: Magyar törvénytár 1882-1883. évi törvényzettek.* Budapest : Franklin-társulat, 1896, s. 227.

¹⁷ *Magyarország tiszti cím- és névtára 1884.* Budapest : Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1884, s. 315 – 316.

¹⁸ 1886. évi XXI. tc. A törvényhatóságokról MÁRKUS, D. ed. *Corpus juris hungarici: Magyar törvénytár 1884-1886. évi törvényzettek.* Budapest : Franklin-társulat, 1897, s. 390 – 391., 395.

érte el az országos érték (33%) felét sem.¹⁹ Ez a lassú növekedés nem az alacsony természetes szaporodásból következett, hiszen a terület szaporodási értékei viszonylag magasak voltak. A vándorlási egyenleg volt az az adat, mely jelentősen csökkentette a szaporodás ütemét. Zemplén népességvesztesége az országban a legmagasabbak közé tartozott mind abszolút, mint pedig relatív értelemben. A kivándorlók többsége pedig a nemzetiségi lakosok, elsősorban a szlovákok közül került ki. Regionálisan szempontból is igen jelentős különbségeket tapasztalhatunk, hiszen a megye magyar lakta déli és ruszin lakta északi településeiben általában növekedés volt tapasztalható, még a középső, elsősorban szlovákok által lakottakban pedig csökkenés.²⁰

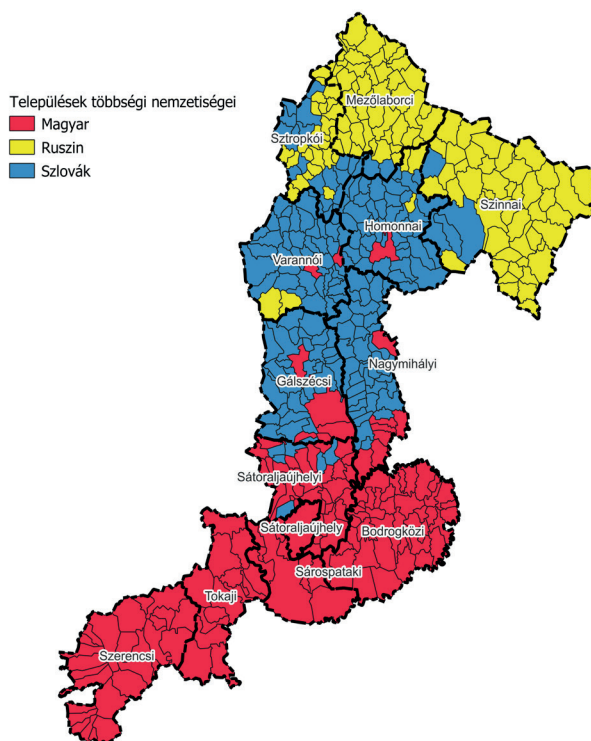
Település többségi nemzetisége – 1910	Településszám	Csökkenő népesség 1880 és 1910 között		Növekvő népesség 1880 és 1910 között	
		Településszám	Fő	Településszám	Fő
Magyar	144	32 (22%)	-2155	111 (78%)	54397
Szlovák	184	64 (35%)	-3949	120 (65%)	12031
Ruszin	110	19 (17%)	-722	91 (81%)	9415
Összesen	438	115 (26%)	-6826	322 (74%)	75843

Az előző táblázatban az 1880-as és az 1910-es községi adatokat vettem össze egymással. Az 1910-es népszámlálás alapján meghatároztam a települések többségi nemzetiségét és arra voltam kíváncsi, hogy ezek közül hányban csökkent vagy nőtt a népesség, és az a növekedés vagy csökkenés milyen összértékű volt a településkategóriában. Az adatok egyértelműen mutatják, hogy az elsősorban a migrációból adódó csökkenés elsősorban –hasonlóan az ország egyéb területein tapasztalható jelenséghez – a modernizációval érintettebb nemzetiségeket, a magyarokat és a szlovákokat jellemezte. Közel kétszer annyi szlovák település vesztett 1880 és 1910 között a lakosság számából mint magyar. Abszolút veszteségben is élen álltak a szlovákok.

Az elvándorlás és az asszimiláció Zemplén esetében is megváltoztatta a vármegye etnikai adatait, hiszen az etnika arányok jelentősen módosultak 1880 és 1910 között. A magyarul beszélők aránya 43,4%-ról 56,5%-ra emelkedett, a közel 5%-os németiség a felére csökkent, a 37%-ot elérő szlovákság 10%-ot vesztett súlyából, a ruszinok pedig oriztek 11% körüli értékeket. A járási etnikai karaktere azonban nem sokat változott, hiszen az arányeltolódás inkább a vidéki településekre terjedt, ahol a természetes szaporodási üteméből, mint városi területek esetében. Többébb. Az asszimiláció hatására elsősorban a végies lakossági településeken volt jellemző és kiváltság a kislétszamu számú terkepet.

németséget sújtotta. A németek létszáma 30%-al zsugorodott a két népszámlálás között. A szlovákok lélekszáma csaknem 13%-al csökkent 1880 és 1910 között. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a magyar települések kevésbé fogytak a kivándorlás miatt, a vegyes lakosságú vidékek pedig magyarabbá váltak. Az elvándorlás jobban sújtotta a szlovákok lakta településeket, az asszimiláció pedig a vegyes lakosságú települések szlovák és német lakosságát érintette hátrányosan.

Az 1910-es népszámlálás időszakának járási beosztását és a települések többségi nemzetiségét ábrázolja a következő térkép.

Zemplén vármegye településeinek többségi nemzetiségei az 1910-es népszámlálás adatai alapján

Jól látható, hogy a megye gyakorlatilag három markánsan elkülönülő területre volt osztható. Az északi két járás – Mezőlaborci és Szinnai – dominánsan rutén, a középső négy – Varannói, Homonnai, Gálszécsi, Nagymihályi – dominánsan szlovák és a déli öt – Sárospataki, Sátoraljaújhegyi, Bodrogközi, Tokaji, Szerencsi – szinte kizárólag magyar településeket foglalt magában. A megye közigazgatási és politikai élete tehát ebben az etnikai keretben zaj-

lott. Az országos politizálásnak a helyi terepe azonban nem a járás, hanem a választókerület volt. A két beosztás között volt ugyan átfedés, azonban teljes mértékben nem feleltek meg egymásnak. A következőkben Zemplén vármegye választókerületeit tekintem át.

Zemplén vármegye választókerületi beosztása

A vármegye esetében is az 1848-as választási törvény teremtette meg a politizálás új kereteit. Mivel Zemplénben nem voltak szabad királyi városok, így a területről 1848 előtt – leszámítva a távol lévő főnemesek helyetteseit – csak két megyei követ vehetett részt az országgyűlés alsó táblájának munkájában. Az 1848. évi V. törvénycikk továbbra sem adott önálló képviselőválasztó jogot a vármegye jelentősebb településeinek, sem Sátoraljaújhely sem pedig Sárospatak nem kapta meg ezt. A vármegye összesen nyolc képviselői helyet kapott és ennek megfelelően kellett elkészíteni a kerületi beosztást.²¹ Mivel a vármegye területe – leszámítva Abaúj és Torna 1881-es létrehozásakor ide csatolt kilenc és ugyanekkor Borsodhoz egy községet²² – érdemben nem változott a korszak folyamán, az 1848-as kerületi számot sem kellett módosítani. A nyolc kerület pedig a következő volt: Homonnai, Királyhelmeci – Bodrogközi, Mádi, Megyaszó – Szerencsi, Nagymihályi, Olaszliszkai, Sátoraljaújhelyi, Töketeresesi. A kerületi és járási beosztás között igen jelentős eltérés volt. A Szerencsi járás két kerületre oszlott, a Megyaszó – Szerencs teljes egésze és a Mádi nagy része ide tartozott. A Tokaji járás kisebbik része a Mádi kerülethez tartozott, a nagyobbik pedig a Sárospataki kerület területének nagyjából felét adta. A Sárospataki kerület másik fele a Sárospataki járásból került ki. A Sárospataki és a Sátoraljaújhelyi járás Bodrogon túli kisebb területei, valamint a Királyhelmeci járás teljes terjedelme alkotta a Királyhelmec – Bodrogközi kerületet. A Sátoraljaújhelyi járás domináns része Sátoraljaújhely városával adta kis a Sátoraljaújhelyi kerületet. A Gálszécsi járás egésze, a Varannói fele és a Sátoraljaújhelyi járás néhány települése tette ki a Töketeresesi kerületet. A Nagymihályi kerület két, földrajzilag elkülönülő részből állt össze. Az egyik rész a Nagymihályi járásból és a Varannói járás töredékéből szerveződött, a másik terület pedig a Szinnai járás keleti fele volt. A Homonnai kerület magában foglalta a Homonnai, Mezőlaborci és a Sztopkói járás egészét,

²¹ MÁRKUS, D. *Corpus juris hungarici: Magyar törvénytár 1836-1868. évi törvéncikkek.* Budapest : Franklin-társulat, 1896, s. 226.

²² MÁRKUS, D. *Corpus juris hungarici: Magyar törvénytár 1881. évi törvéncikkek.* Budapest : Franklin-társulat, 1896, s. 366.

valamint a Varannói és a Szinnai járás egy részét. A két struktúra egymásra helyezett képe látható a következő térképen.

Zemplén vármegye járási és választókerületi beosztása

A választókerületek esetében is fontos volt azok etnikai szerkezete. Ezt vizsgálom meg a következő lépésben, amihez a községek 1880-as és 1910-es községsoros etnikai adatait csoportosítom a választókerületi beosztásnak megfelelően. A települések kerületi beosztásának rekonstruálását a vármegye 1899-ben alkotott szabályrendelete alapján végeztem el.²³

Választókerület neve	Települések száma	Kerület népessége	Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
Homonna	180	62325	4,6%	6,7%	54,2%	31,1%	3,4%
Királyhelme	46	36459	94,2%	1,3%	1,5%	0,1%	2,8%

²³ SZIVÁK I. *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe: kiegészítve az összeférhetlenségi és mentelmi jog, a parlamenti reform kérdéseivel, az új házszabályokkal stb. : közjogi anyaggyűjtemény.* Budapest : Athenaeum Részvénytársaság, 1901, s. 984 – 994.

*Zemplén vármegye járási és választókerületi
beosztása a dualizmus időszakában*

Mád	11	22050	87,3%	5,2%	3,4%	0,2%	3,8%
Megyaszó	17	20003	95,6%	0,3%	0,8%	0,0%	3,3%
Nagymihály	84	46912	11,3%	4,8%	59,1%	21,7%	3,1%
Olaszliszka	19	21409	80,5%	6,3%	8,7%	0,6%	3,9%
Sátoraljaújhely	36	28850	64,1%	4,4%	27,5%	0,2%	3,9%
Töketerebes	57	39689	11,1%	5,7%	78,2%	1,0%	4,1%

Zemplén vármegye választókerületeinek etnikai szerkezete, 1880

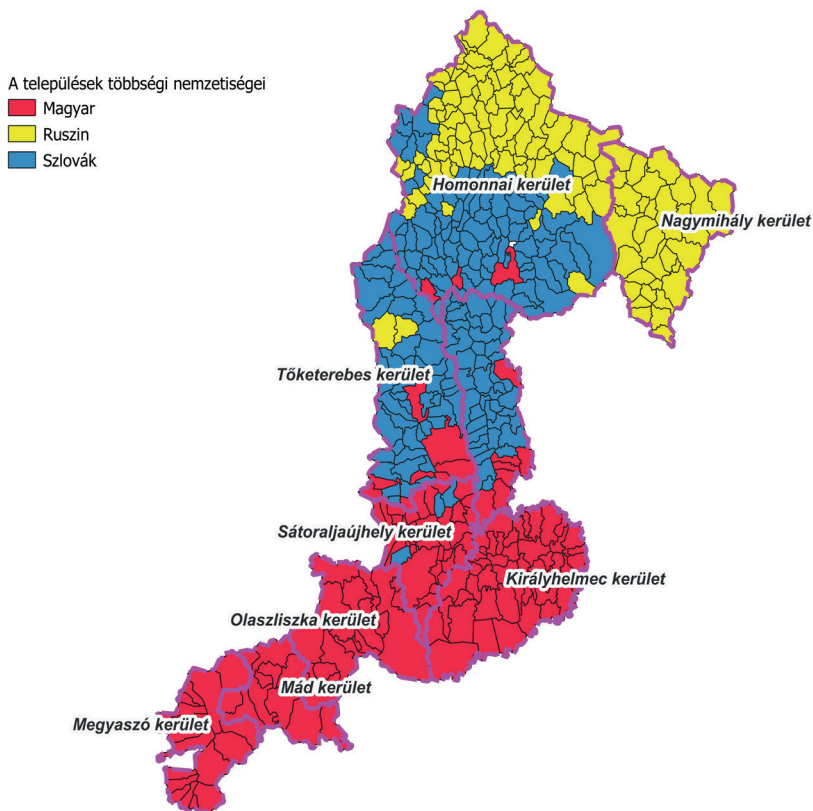
Választókerület neve	Települések száma	Kerület népessége	Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Egyéb
Homonna	180	73620	8,8%	8,0%	46,0%	31,6%	5,7%
Királyhelmec	46	46753	99,5%	0,1%	0,1%	0,0%	0,3%
Mád	11	30751	98,8%	0,3%	0,3%	0,0%	0,6%
Megyaszó	17	24558	99,7%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%
Nagymihály	84	56037	17,2%	4,1%	49,6%	26,4%	2,7%
Olaszliszka	19	30373	98,4%	0,5%	0,7%	0,1%	0,3%
Sátoraljaújhely	36	39567	88,5%	0,9%	9,7%	0,1%	0,8%
Töketerebes	57	41535	27,4%	2,1%	65,2%	2,3%	3,0%

Zemplén vármegye választókerületeinek etnikai szerkezete, 1880

A kerületek etnikai adataiból jól látható, hogy az északi és középső területeket magába foglaló Homonnai, Töketerebesi és Nagymihályi kerület 1880 és 1910 között folyamatosan nemzetiségi túlsúllyal bírt, bár a magyarság aránya mindháromban jelentősen növekedett. Homonna és Nagymihály szlovák és ruszin, Töketerebes pedig szlovák jellegű kerület volt, de mindháromban a szlovák volt a legnagyobb nemzetiség. A másik öt déli kerület dominánsan magyar volt 1880-ban és 1910-ben is. A legnagyobb változás a Sátoraljaújhelyiben tapasztalható, ahol a magyarok aránya 64%-ról 88-ra nőtt, mellyel párhuzamosan a szlovákoké 27-ről 10-re csökkent. Ez volt az a vidék, ahol az asszimiláció a leginkább jellemző folyamat volt.

A táblázatok még egy fontos aspektusra hívják fel a figyelmet. Jelentősen eltért ugyanis egymástól a magyar és a nemzetiségi kerületek átlagos népességszáma. Az 1880-as adatok alapján a három nemzetiségi kerület lakosság-számának átlaga 49.642 fő, a magyaroké pedig 25.754 fő volt. 1910-ben pedig 57.064 és 34.400 fő. A különbségek csökkentek ugyan, azonban még 1910-ben is az átlagos zempléni nemzetiségi választókerületnek több mint másfél-szeresen több lakosa volt, mint a magyarnak.

A vármegyében tehát épp ellenkezője volt megfigyelhető, mint ami az országos átlagokból következett volna. Nem a magyar, hanem a nemzetiségi kerületek lakosság száma volt az átlagnál magasabb.²⁴

Zempléni választókerületek településeinek többségi nemzetiségei az 1910-es népszámlálás adatai alapján

A felnőtt lakoságnak természetesen csak egy része rendelkezett a korban választójoggal. A kerületek lakosság száma mellett tehát át kell tekintenünk azok választói létszámát is. Ehhez az 1900-as évek elejének adatait használom

²⁴ Vö: GERŐ, A. *Az elsőprö kisebbség: népképviselő a Monarchia Magyarországnán*. Budapest : Habsburg Történelmi Intézet, 2017, s. 67. A szerző megállapítása szerint a "Felvidék és Erdély 6,2 millió lakosa 182, míg a Dunántúl és a Duna-Tisza közének 8,3 millió lakosa 136 képviselőt választ."

fel.²⁵ A kilenc kerület választói létszáma a következőképpen alakult 1899 és 1906 között.

Kerület megnevezése	Választók létszáma (fő)					1910-es lélekszám arányában az 1906-os adat
	1899	1900	1903	1905	1906	
Homonna	6324	6353	6944	7435	9870	13,4%
Királyhelmec	2948	2816	2800	2908	3141	6,7%
Mád	1172	12708	1316	1425	1491	4,8%
Megyaszó	1312	1335	1345	1406	1475	6,0%
Nagy Mihály	4604	4852	4929	4878	5148	9,2%
Olaszliszka	1162	1293	1842	2114	1967	6,5%
Sátoraljaújhely	2574	2675	2854	3005	3348	8,5%
Töketerebes	3356	3392	3359	3132	3602	8,7%

*Zemplén vármegye választókerületeinek választói létszáma
1899 és 1906 között*

A kerületi adatok azt mutatják, hogy a három nemzetiségi kerületben volt a legmagasabb a választók aránya, csupán a Sátoraljaújhelyi kerület közelítette meg azokat. A másik négy magyar kerület pedig messze elszakadt a többitől. Ebben az esetben tehát ismét olyan egyedi vonással találkozhattunk, ami az országos átlagra nem jellemző. Hiszen az átlagot meghaladó választói arány éppen a magyarlakta területekre volt jellemző. Zemplénben azonban egy olyan rendszer működött, ahol a nemzetiségeket kisszámú kerületbe tömörítették és itt viszonylag magas választói arány volt jellemző. A magyarlakta területeket pedig több, kisebb és alacsonyabb választói arányú kerületre bontották. Ha a lakosságszámra jobban tekintettel lettek volna, akkor az egyel több kerületet feltételezett volna az északi részen és eggyel kevesebbet a magyarlakta vidéken. Ez a struktúra tehát azért érdekes, mert Erdélyt leszámítva, általában ennek az ellenkezője volt megfigyelhető. Hiszen a magyarlakta területek jobban kötődtek a függetlenségi ellenzékhez, míg a nemzetiségi vidékek pedig a kiegyezéspárti kormánypártok biztosabb bázisai voltak.²⁶

A következő lépésben a választók cenzuszerkezete alapján hasonlítom össze a Zempléni kerületeket. Mint az köztudomású a dualizmus korában a választójogot cenzushoz kötötték, melyek alapjait 1848-ban fektették le,

²⁵ TASSY, K. *Az 1896-1901 országgyűlés képviselőinek sematizmusa*. Budapest : Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1900, s. 89.; SZIVÁK, Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe, s. 1026 – 1027.; TASSY, K. *Az 1905-1910 országgyűlés képviselőinek sematizmusa*. Budapest : Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1905, s. 102.

²⁶ GERŐ, A. *Az elsőprő kisebbség*, s. 59 – 68.

majd ezt a rendszert 1867-ben, 1874-ben és 1899-ben módosították, a fő elvek azonban változatlanok maradtak. A kerületek összehasonlításához az 1901-es választói összetételre vonatkozó kimutatást használok fel.

Kerület megnevezése	Régi jog	Birtok	Ház	Jövedelem	Értelmiség
Homonna	0,1%	85,9%	0,4%	7,9%	5,7%
Királyhelmece	1,5%	81,5%	0,0%	10,2%	6,8%
Mád	1,7%	50,3%	0,7%	27,6%	19,7%
Megyaszó	2,5%	83,6%	0,0%	6,4%	7,6%
Nagymihály	0,4%	85,3%	0,5%	9,2%	4,8%
Olaszliszka	0,2%	63,8%	0,1%	21,3%	14,6%
Sátoraljaújhely	1,1%	55,3%	3,8%	25,9%	13,9%
Töketerebes	0,1%	83,9%	0,4%	9,6%	6,0%
Összesen	0,6%	78,4%	0,7%	12,3%	7,9%

Zemplén vármegye választóinak cenzusszerkezete, 1901

Az adatokból az olvasható ki, hogy a cenzusszerkezetre kismértékben hatott csupán az etnikai szerkezet. Egyedül a régi jog alapján választó, a választók névjegyzékébe 1872 előtt nemesként felírtak aránya alacsonyabb valamivel a nemzetiségi kerületekben, azonban az Olaszliszkai kerület magyarul lakta területén is hasonlóan alacsony arány tapasztalható. Lényegesebb eltérés látható azonban a birtok és jövedelem, valamint ezzel párhuzamosan a végzettség alapján választók között, méghozzá természetesen ellentétes előjellel. Tehát ahol alacsonyabb a birtok alapján választók aránya, ott magasabb a másik két szektor szerepe. Ezek a kerületek tehát gazdaságilag modernebb szerkezetű lokális elittel rendelkeznek (már ha ennek lehet tekinteni a választók körét). Nem kerülheti el a figyelmünket az a tény, hogy a Mádi kerületben Szerencs és Tokaj, az Olaszliszkaiban Sárospatak, a Sátoraljaújhelyiben pedig Sátoraljaújhely települése okozza ezt az arányeltolódást.

A dualizmus időszakában tehát Zemplén vármegye kezdetben hat, majd 10 és végül 12 járásra és Sátoraljaújhely rendezett tanácsú városra tagolódott. Az 1910-ben létező járások közül hét volt döntően nemzetiségiek által lakott, ötben pedig a magyarok voltak többségben. A vármegyei hivatalokban 455 személyt sikerült azonosítani, közülük 254 fő volt pályája egy szakaszában járási munkakörökbe beosztva. A vármegye nyolc választókerületéből ötben voltak többségben a magyarok, míg a két másik nemzetiségnek három kerület jutott. A zempléni kerületekben összesen 54 fő jutott mandátumhoz közülük 9 fő a megyei tisztikarnak is tagja volt pályája egy szakaszában. A fent

felvázolt közigazgatási és választókerületi keretben tehát pontosan félezer személy fordult meg 1865 és 1918 között. Ennek a csoportnak az elemzését egy további tanulmányban végzem el.

PRVÁ UHORSKÁ TURISTKA FÁY MÁRIA (1845 – 1917)

Patrik DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, Patrik. The first Hungarian tourist, Fáy Mária (1845 – 1917). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 96 – 142.

Mocsáry Béláné, born Fáy Mária, represents an interesting example of the life destinies of a Hungarian woman living in the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. The article maps some of her expeditions, which she undertook alone and at a relatively advanced age to different parts of the world. In particular, this woman's independent journey, which she herself compiled into several book volumes, initially caused distrust. With her decisive approach, as well as her very thoughtful use of the services of the first travel agencies, she proved to the public that traveling by women without a male escort is not only possible, but also safe. Her publications brought a slightly different perspective, different from the travelogues published by men, thanks to the female perspective on the monitored areas.

Key words: history, travel, 19th century, 20th century.

V poslednej štvrtine 19. a začiatkom 20. storočia sa aj v uhorskom prostredí cestovanie do exotických a vzdialených krajín stávalo stále častejšou a populárnejšou aktivitou. Vďaka zlepšujúcim sa dopravným možnostiam stúpal počet osôb, ktoré sa vydávali na dlhšie či kratšie cesty, pričom ich cieľom bolo spoznávanie nových oblastí, dobrodružstvo, odpočinok, zábavy či jednoducho plnenie si snov. Rýchlo sa rozširujúca sieť lodnej, železničnej či cestnej dopravy priniesla výrazné zníženie nákladov. Cestovné sa tak stalo dostupnejšie aj pre príslušníkov stredných vrstiev. Aj vďaka tomu sa tak okruh cestovateľov rýchlo rozšíril o menších statkárov a podnikateľov, lekárov či profesorov stredných škôl a univerzít. Postupne tiež narastal počet zaujímavých osobností, ktoré o svojich cestách a v niektorých prípadoch aj nových objavoch informovali odbornú i laickú verejnosť. Dialo sa tak prostredníctvom prednášok, článkov i celých publikácií. Veľký záujem v tomto smere vyvolávala napríklad cesta do Číny, ktorú v rokoch 1877 – 1880 absolvovali traja uhorskí cestovatelia, konkrétne dr. L. Lóczy, gróf B. Szechenyi a G. Kreitner.¹ Medzi známymi i príležitostnými cestovateľmi však jednoznačne dominovali

¹ Expedícia, ktorej sa okrem L. Lóczyho zúčastnil aj gróf B. Széchenyi a G. Kreitner prebiehala v rokoch 1877 – 1880, pričom jej zistenia boli široko propagované v prednáškach, článkoch, no predovšetkým v rozsiahlej monografii LÓCZY, Lajos. *A khinai birodalom*

muži. Ženy, najmä tie, ktoré by sa na dlhodobé a náročné cesty vydávali úplne samostatne, boli skôr výnimočným javom. Okrem spoločenských obmedzení sa ako najväčšie prekážky objavovali otázky materiálneho zabezpečenia či osobnej bezpečnosti. Napriek tomu sa i v uhorskom prostredí našlo v závere 19. a začiatkom 20. storočia niekoľko zaujímavých žien, ktoré sa na takúto, v tom čase stále pomerne riskantnú, aktivitu podujali i napriek značným rizikám a ťažkostiam, ktoré ich často očakávali.

Jednou z takýchto žien, ktorá viacerými svojimi cestami vzbudila v závere 19. storočia značnú pozornosť verejnosti bola Mária Fáy. Narodila sa 21. októbra 1845 do pomerne zámožnej zemianskej rodiny, ako dcéra Ignáca Fáya a Františky Kenesseyovej, ktorí mali svoj kaštieľ v mestečku Pomáz patriacom do vtedajšej Peštianskej stolice.² Veľmi zavčasu, iba ako ročná prišla o matku. Preto ju a jej súrodencov vychovávali spolu s otcom tiež viacerí príbuzní. Medzi nimi vynikal najmä niekdajší otcov poručník, spisovateľ a národohospodár András Fáy.³ Tak ako väčšina dievčat zo zemianskych rodín tohto obdobia dostala v domácom prostredí iba základné vzdelanie. Následnú predpísanú výchovu získala v súkromnom ústave pre dievčatá. Výnos z rodinných majetkov bol dostačujúci, preto sa od ôsmich do dvanástich rokov mohla týmto spôsobom vzdelávať v Pešti. Následne sa vrátila do otcovho domu v Pomáze, kde sa ďalej pod vedením barónky Natálie Schuge (Schluga) venovala ručným prácam, hre na klavír a štúdiu cudzích jazykov. Otec Márie, ktorý sám bol náruživým cestovateľom, ju už ako štrnásťročnú zobral so sebou na cestu do Benátok.⁴ Táto cesta, ako sa neskôr ukázalo,

természeti viszonyainak és országainak leírása. Budapest : Kiad. M. Kir. Természettudományi Társulat, 1886. 865 s.

² Mesto stále pod rovnakým menom so zhruba 17-tisíc obyvateľmi, je súčasťou obvodu Szentendre a tvorí už súčasť širšej budapeštianskej aglomerácie. Obyvateľstvo sa v 18. a 19. storočí zaoberalo poľnohospodárstvom, vinohradníctvom a ovocinárstvom, pričom produkciu výhodne dopravovalo a predávalo na trhoch v Budíne a neskôr aj v Budapešti.

³ András Fáy (1786 – 1864), právnik, politik, národohospodár, ale tiež spisovateľ, dramatik a reformátor školstva. Známym sa stal aj ako zakladateľ Prvej peštianskej vlasteneckej sporiteľne. Jeho rodiskom bola obec tvoriaca dnes súčasť Sečoviec (okr. Trebišov). Od polovice 30. rokov 19. storočia však pôsobil predovšetkým v Pešti. Peštiansku stolicu od roku 1835 zastupoval ako poslanec na uhorskom sneme, o rok neskôr ho zvolili za jej tabulárneho sudcu. Pôsobil v Národnom kasíne, kde bol dvakrát riaditeľom, viedol divadelnú spoločnosť, v rokoch 1837 – 1841 bol riaditeľom Kisfaludyho spoločnosti. V jeho rozsahom i obsahovo bohatej tvorbe sa nachádza aj niekoľko prác venovaných predovšetkým výchove žien, napr. FÁY, András. *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban, különös tekintettel nemesek, főbb polgárok és tisztességes karuak lyánkaira.* Pest : Trattner Károly, 1841, pričom svoje názory sa usiloval uplatniť aj pri výchove svojej príbuznej.

⁴ Dostupné na internete: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m16477.htm>.

predstavovala pre mladú ženu zásadný zážitok, ktorý u nej podnietil ďalšiu túžbu po cestovaní.

Spočiatku sa jej život uberal tradičným spôsobom. V roku 1862 sa Mária Fáy ako sedemnásťročná vydala za Bélu Mocsáryho. Ten hneď po svadbe ukončil ako nadporučík svoju vojenskú kariéru a začal hospodáriť na zdedenom rodinnom statku. V nasledujúcich desaťročiach tak spolu s manželom žila v menšej obci Nagyfalú. Túto Nagyfalú, resp. Welka-vesz charakterizoval vo svojom známom geografickom lexikóne z roku 1851 Elek Fényes, ako: „v Novohradskej stolici sa nachádzajúcu slovenskú dedinu, s obyvateľmi 69 rímskokatolíkmi a 311 evanjelíkmi. Pôda tu na lepšie obrábanie čaká, než aké jej poskytujú tunajší obyvatelia, lúk je málo i lesa, má dobré hliníky, takže tunajšiu hlinu berú aj hrnčiari z iných obcí a preto sú miestni obyvatelia väčšinou hrnčiari alebo debnári. Pozemkovým panstvom je tu rodina Mocsáryovcov“.⁵

Na rodinnom majetku potom manželia spoločne hospodárili celé desaťročia. Pritom ona mala presne v duchu dobových zvyklostí na starosti predovšetkým domácnosť a udržiavanie rozsiahlej záhrady. Vo voľnom čase sa spoločne s manželom venovala svojej najväčšej záľube – cestovaniu. Na spoločne podnikaných cestách postupne navštívili Švajčiarsko, Taliansko, Francúzsko, Belgicko, Anglicko i Nemecko. Napriek spoločnej záľube v cestovaní nebol vzťah medzi manželmi príliš vrelý. Ako to totiž vo svojich spomienkach zachytil jeden zo súčasníkov: „Pravdepodobne nežili v príliš veľkej vzájomnej láske. Na rozdiel od manžela z nej vyžaroval intelekt a sila, pričom tieto vlastnosti ju charakterizovali po celý život. Nebola pekná, na prvý pohľad nepôsobila nápadne, no priamy pohľad ocelovosivých očí ukazoval je pravú silu. Vo svojom príliš tesnom duchovnom svete, kde bola uzavretá manželstvom, však nenašla to, čo by robilo ich spoločný život šťastným, harmonickým a intímny. Nemali spolu deti. Napriek tomu impulzívna sila, s ktorou si pani Mocsáryová hľadala svoje miesto v živote postupne víťazila. Túto vnútornú silu však nenašla pri domácom krbe, ani pri čítaní či hudbe, ale pri fyzickej aktívnej práci. Začala záhradničiť a venovala veľkú pozornosť tomuto ušľachtilému povolaniu. Vďaka tomu za niekoľko rokov premenila dosť zanedbaný interiér jednoduchého de-

⁵ Dostupné na internete: arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyeselek-BABC3/n-BC735/nagyfalu-welka-vesz-BC762/. V niektorých, najmä popularizačných prácach o tejto cestovateľke mylne spájajú jej pôsobisko s inou obcou rovnakého mena, konkrétne Nagyfalú (Ipolynagyfalú), nachádzajúcou sa v Hontianskej stolici, neďaleko Lučenca. Objavuje sa však aj informácia, že ide o obec Nagyfalú v obvode Salaj, na území dnešného Rumunska. Dostupné na internete: [https://familypedia.wikia.org/wiki/B%C3%A9la_Mocs%C3%A1ry_\(1835-1890\)](https://familypedia.wikia.org/wiki/B%C3%A9la_Mocs%C3%A1ry_(1835-1890)).

*dinského kaštiela a s ním spojený park na nezvyčajne vkusné miesto. Estetický zážitok z celku zvyšovali vysadené skupiny stromov a rôznofarebné kvetinové záhony. Pustila sa aj do včelárstva s využitím najnovších postupov v modernom včelárstve.*⁶

Už na prvý pohľad celkom bežný život ženy z pomerne zámožnej zemianskej rodiny, ktorý plynul pri každodennej práci na rodinnom majetku, by pravdepodobne nevzbudil väčšiu pozornosť. Keď však Béla Mocsáry v roku 1890 zomrel, Mária zostala ako vdova sama v rodovom kaštieli.⁷ Rozhodla sa však nesmútiť, ale zásadným spôsobom zmeniť svoj život. Majetok, ktorý dlhé roky zveľadovala dala do prenájmu. Potešenie a vyplnenie voľného času, v konečnom dôsledku veľmi úspešne, hľadala v cestovaní. Prvými jej cieľmi sa stali zaujímavé lokality priamo v Uhorsku. Prešla napríklad Vysoké Tatry a navštívila aj významnejšie kúpeľné centrá. Následne sa sama vydala na dlhšie cesty po Európe. Okrem iného navštívila hlavné mestá viacerých krajín. Dlhší čas strávila v Taliansku a na francúzskej Riviére, vycestovala však aj na sever Európy.⁸

Aby mohla vycestovať aj mimo európskeho kontinentu, musela k nemčine a francúzštine, ktoré sa naučila už v mladosti, pridať ako ďalší cudzí jazyk aj angličtinu. Vďaka stabilným i keď nijak mimoriadnym príjmom z prenajatého majetku, však mohla naplno uspokojiť svoju zvedavosť a vycestovať aj do oblastí, kam uhorské ženy v tomto období zvyčajne sami necestovali. V januári roku 1893 sa tak spolu so svojou príbuznou Margitou Beniczkou vydala na svoju prvú dlhšiu cestu po Blízkom východe, Egypte a Balkáne, pričom sa súčasťou ich putovania stala aj plavba po Níle, až na územie niekdajšej starovekej Núbie. Počas tejto cesty sa zhruba za tri mesiace naučila pomerne dobre po anglicky. To jej umožnilo realizovať ďalší veľký sen. Koncom roku 1893 sa vydala opäť na cestu. Tentokrát už úplne sama sa vydala na cestu do Ázie, čím preukázala na tú dobu nemalú odvahu. Neznižuje ju ani skutočnosť, že si pri svojom putovaní zvolila pomerne tradičný postup, keď sa loďou plavila cez Suezský prieplav a následne sa vylodila v Bombaji. V Indii počas troch mesiacov navštívila tie najznámejšie miesta, počínajúc Tádž Mahalom až po Darjeeling, kde sa nachádzala hrobka významného maďarského

⁶ Dostupné na internete: <https://vasarnap.com/archivum/falusi-ozvegy-a-fold-korul>. Bližšie tiež BALOGH, Károly. *Gyermekkorom emlékei*. Budapest : Madách Irodalmi Társaság, 1996, s. 142 – 143.

⁷ Dostupné na internete: [https://familypedia.wikia.org/wiki/B%C3%A9la_Mocs%C3%A1ry_\(1835-1890\)](https://familypedia.wikia.org/wiki/B%C3%A9la_Mocs%C3%A1ry_(1835-1890)). Mocsáry Béla zomrel 2. januára 1890 na bližšie nešpecifikovanú chorobu.

⁸ BALOGH, Károly. *Gyermekkorom emlékei*. Budapest : Madách Irodalmi Társaság, 1996, s. 143.

cestovateľa Kőrösi Csoma Sándora.⁹ Z Kalkaty sa následne vydala na ostrov Ceylon a cez výlety, ktoré podnikala na rikší skúmala dostupnú džungľu. Keď sa končil jej pobyt, z Colomba sa opäť loďou vrátila do Európy. Záujem vzbudila aj cesta, ktorú podnikla o tri roky neskôr po Spojených štátoch amerických.¹⁰ Postupne navštívila pre uhorské prostredie stále málo známe krajiny ako boli Čína či Japonsko, cestovala aj transibírskou magistrálou. Naposledy sa rozhodla pre cestu okolo sveta v roku 1905, no pretože začala rusko-japonská vojna nemohla ju realizovať podľa svojich predstáv, musela obmedziť svoje putovanie na Kubu, Mexiko a Floridu.

Pri sledovaní jej ciest si možno položiť viacero otázok. Jednou z tých základných je napríklad zadefinovanie aktivít, ktoré realizovala. Bola cestovateľkou v tom pravom slova zmysle, alebo turistkou, ktorá už priamo neobjavovala, iba spoznávala zaujímavé oblasti, využívajúc pri tom nové dopravné a technické možnosti, objavujúce sa postupne v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Z dnešného uhla pohľadu by sme ju mohli označiť skôr za turistku. No v sledovanom období jej cesty neboli, aj napriek istému organizačnému zabezpečeniu, celkom bez rizika. Preto sa vo vzťahu k Mocsáry Béláné Fáy Márii bežne používalo aj označenie cestovateľka. Samotný pojem turista sa pritom objavil už v 70. rokoch, napríklad v roku 1879 v slovníku francúzskej Akadémie vied.¹¹ Do strednej Európy začal termín turista postupne prenikať z nemeckého a francúzskeho prostredia. Za klasického turistu v tom pravom slova zmysle stále na prelome 19. a 20. storočia vo väčšine prípadov považovali pešieho turistu.¹² Napriek tomu sa postupne objavuje, tak ako aj v prípade Mocsáry Béláné Fáy Márie, istá terminologická nejasnosť, najmä v súvislosti s v tomto období stále viac využívanými dopravnými prostriedkami. Tie umožňovali stále väčšiemu počtu záujemcov, turistov spoznávať aj vzdialené oblasti, čím sa do veľkej miery potierala prípadná kla-

⁹ Kőrösi Csoma Sándor (1784 – 1842) bol jazykovedec, cestovateľ, knihovník, tvorca tibetsko-anglického slovníka a zakladateľ tibetológie. V druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia bol v Uhorsku veľmi populárnou osobnosťou, po jeho stopách sa vydalo viacero cestovateľov, napríklad dr. T. Duka, ktorý životné osudy a odkaz tohto bádateľa spracoval v rozsiahlej publikácii *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös*, (London, 1885).

¹⁰ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 157 – 198.

¹¹ ULMANOVÁ, Kristýna. *Cestování před sto léty, aneb všude dobře, doma nejlépe*. Praha : Dokořán, 2011, s. 14.

¹² GUTH-JAROVSKÝ, Jiří. *Turistika. Turistický katechismus*. Praha : Baset, 2003, s. 23. Autor publikácie pôvodne z roku 1917 sa pokúsil reagovať aj na zmeny chápania pojmov turista a turistika v spojení s využívaním dopravných prostriedkov či organizačným zabezpečením realizovaných aktivít.

sická objaviteľská úloha cestovateľa. Bez ohľadu na to či nakoniec označíme Mocsáry Béláné Fáy Máriu za turistku alebo cestovateľku, jej putovanie predstavovalo vo svojej dobe iste pozoruhodný výkon. O to viac, že sa sama odvážila aj do oblastí, kde žena a navyše cudzinka zďaleka nemala jednoduché ani bezpečné postavenie. Niektoré z týchto skutočností, najmä vo vzťahu ku krajinám, ktoré navštívila v Ázii alebo na africkom kontinente, zachytila aj vo svojich dielach.

Záznamy o priebehu svojich ciest, zaujímavé zážitky i rôzne pozoruhodné detaily, ktoré jej utkveli v pamäti spracovala Mária Fáy postupne do podoby viac či menej rozsiahlych článkov, no tiež celých kníh. I keď to pôvodne nebolo jej ambíciou, v tejto forme ich nakoniec predstavila aj verejnosti. Texty postupne doplnila tiež vlastnými fotografiami.¹³ Jej články uverejnili známe časopisy, ako napríklad *Ország – Világ, Magyar Szalon* či *Új Idök*. Okrem toho sa objavili aj v podobe odborne koncipovaných správ napríklad v periodiku *Földrajzi Közlemények*. Uskutočnila však aj viacero verejných prednášok, ktoré sa podľa následných recenzií stretli s dobrou odozvou. Redakcia časopisu *Új Idök* v roku 1905 pani Mocsáryovú, resp. Máriu Fay a jej opisy ciest, cielené a pomerne osobitým spôsobom ponúkala do pozornosti čitateľov: „Ovdovelá pani Mocsáryová, rodená Mária Fáy je jednou zo súčasných uhorských žien. V skutočnosti je jednou z najzaujímavejších žien. Ak totiž cestuje Angličanka, príde na európsky kontinent a je to hotové. Ak cestuje americká žena, pricestuje do Európy – väčšinou je jej cieľom Paríž – prejde do Talianska a odpočíva na vavrínoch, pretože už bola na cestách! No táto uhorská žena, nehovorí o cestách, ktoré urobila po Európe, navštívila Afriku, navštívila Indiu a dvakrát navštívila Ameriku – sama (!) ... Domov doniesla tisíce dobre odpozorovaných, vybraných a spracovaných fotografií. Sama ich urobila a tie teraz zviazané v albumoch sú svedectvom o tom, čoho je schopná uhorská žena.“¹⁴ Noviny *Új Idök*, ktoré vydával novinár Ferenc Herczeg, pritom pravidelne prinášali v poslednom desaťročí 19. storočia články ženských autoriek.

¹³ Jednotlivé svoje cesty využívala v stále väčšej miere na fotografovanie. Snímky, ktoré vytvorila sa stávali súčasťou textov, ktoré postupne publikovala, no v podobe diazpozitívov ich využívala aj pri verejných prednáškach, alebo ich venovala rôznym inštitúciám. Osobitnú pozornosť si zaslúžia napríklad dary, pri ktorých stovky diazpozitívov, ako učebné pomôcky venovala rôznym školám. V roku 1913 tak napríklad venovala 180 diazpozitívov, ktoré urobila zo svojich ciest po Rusku, Japonsku a Číne, resp. ďalších 154 diazpozitívov z cesty do Mexika zemepisnému kabinetu Vyššieho reformovaného gymnázia v Budapešti. Tieto snímky, doplnené podrobným opisom zachytených oblastí mali slúžiť ako učebná pomôcka. Bližšie *Értesítő a Budapesti Református Főgymnáziumról az 1913-14 tanévben*. Szerkesztette Ravasz Árpád. Budapest : Károlyi György kö- és könyvnyomdája, 1914, s. 17, 68.

¹⁴ *Új Idök*. 1905, č. 2, s. 36.

Mária Fáy patrila do osobitnej skupiny prispievateľiek, ktoré písali výlučne cestopisné črty a tieto texty dopĺňali vlastnoručne vyrobenými fotografiami. O svojich skúsenostiach a poznatkoch informovali čitateľov v blokoch, ktoré vychádzali v rámci cyklu „*Prechádzky vo veľkom svete*.“

Cesty, ktoré vdova Mocsáryová absolvovala a zachytila ich aj vo svojich textoch boli pozoruhodným činom a vzbudili by pozornosť nielen medzi západoeurópskymi, ale dokonca aj v prostredí amerických žien, ktoré sa už v tomto období všeobecne považovali za emancipované. Napriek tomu, že Mária Fáy nemala odborné vzdelanie, jej skúsenosti a poznatky, ktoré získala boli uznané nielen verejnosťou, ale aspoň do istej miery aj odborníkmi, najmä v rámci Uhorskej geografickej spoločnosti.

Nepochybne k tomu prispeli aj niektoré ďalšie skutočnosti. Napríklad o Indii v čase, keď podnikala svoju cestu, nebol dostupný na uhorskom knižnom trhu žiaden bedeker, ani podrobnejší turistický sprievodca, ktorý by záujemcov o návštevu tohto priestoru dokázal aspoň v základných rysoch zorientovať. Niektoré dôležité informácie o tejto krajine tak krátko pred svojim odchodom dostala od jedného zo svojich príbuzných Henryho Raymondta. Vďaka anglickej kontrole nad Indiou – na rozdiel od iných ázijských krajín – mohla svoju cestu uskutočniť relatívne bez ťažkostí. Výpravou do Indie a na Ceylón si štáti splnila svoj ešte detský sen. Vo svojich denníkoch, ale i listoch, ktoré počas tejto cesty písala do vlasti príbuzným, zachytávala nielen mestá a svojich spolucestujúcich, ale urobila si dôležité záznamy o zvyklostiach, pamiatkach, možnostiach dopravy a ubytovaní. Neskôr sa ukázalo, že tieto záznamy a listy boli veľmi dôležité. Ako totiž uviedla v predslove, ktorým začala druhé rozšírené vydanie publikácie „*Keleti utazás*“, ... *Veľkú chybu som urobila, že som neopísala svoje cesty po Indii. Myslela som si, že ju nebudem opisovať, pretože okrem mňa už známi cestovatelia písali o Indii.*¹⁵ Ako uviedla, nakoniec sa nechala nahovoriť a „*na základe do vlasti písaných listov i na základe poznámok a spomienok, kvôli dobročinným cieľom opíšem svoju cestu, no nie z vedeckého hľadiska, pretože som jednoduchá dedinská žena, a navyše som sa ani nie preto vydala na cestu, ale pre pobavenie*“.¹⁶

Prečo exotická a v uhorskom prostredí takmer neznáma India a Ceylón? Prírodu a cestovanie mala rada po celý svoj život. No keď ovdovela, položila

¹⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 1.

¹⁶ Svoj text v úvode ponúkla uhorským ženám. MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 1.

si základnú otázku, kam sa vydať? Sama následne konštatovala, že už netúžila po žiadnej z krajín Európy. Prekonala v uhorskom prostredí stále veľmi silné presvedčenie, že ženy by mali cestovať iba v spoločnosti manžela alebo iného príbuzného. Odhodlala sa cestovať do podstatne väčšej diaľky ako bolo bežné, do exotických zámorských krajín. Tu ale okrem tých spoločenských musela riešiť aj množstvo praktických problémov. V prvom rade sa musela vysporiadať s otázkou ako cestovať cez viac či menej vzdialené moria, keďže trpela morskou chorobou a celkovo zle znášala búrlivé počasie. Rovnako vážny problém pre ňu predstavovala otázka, ako sa vysporiadať s horúcim podnebí, pretože na vysoké teploty bola tiež veľmi citlivá. Napriek tomu sa na cestu do horúcich oblastí Afriky a Ázie nakoniec vydala. Ako uviedla vo svojej knihe o ceste do Indie a na Ceylón: „*Neolutovala som to, že som takúto cestu urobila. Získala som veľa skúseností, videla som veľa pekného a zaujímavého. Táto cesta mala na mňa taký veľký vplyv, že skutočný múr tak pre mňa položila medzi minulosťou a prítomnosťou. Odvtedy, keď si spomeniem na starú smutnú minulosť, cítim, že vďaka mojej ceste získané skúsenosti a veľa nádherných obrazov, ma celú pretvorili. Uspokojila som sa : všetko je tak, ako to Boh zariadil.*“¹⁷ Ako ďalej uvádza, práve priaznivé prijatie verejnosti publikácie „India a Ceylon“ ju povzbudili k tomu, aby celý text doplnila o cesty po Egypte a Palestíne. Pridala k nim nielen správy o významných stavbách či zachovaných pamiatkach, ale aj ich fotografie. Toto všetko následne predstavila čitateľom v druhom doplnenom vydaní.¹⁸

Cesta do Egypta a Svätej zeme

Na prvú cestu mimo Európy, ktorá smerovala do Egypta a Svätej zeme sa Mocsáry Béláné Fáy Mária vydala so svojou spoločníčkou Margitou Beniczkou 11. januára 1893. Podobne ako pri ďalších cestách, ktoré podnikla už samostatne, nespoliehala sa pritom na náhodu. Usilovala sa obmedziť prípadné riziká oslovením skúsených sprievodcov, známych a využitím služieb prvých cestovných kancelárií. Samotnú cestu po Egypte mali obe ces-

¹⁷ Prvé vydanie publikácie o Indii a Ceylónu sa stretlo s dobrou odozvou u verejnosti, preto si neskôr opäť svoje dojmy pripomenula v druhom, rozšírenom vydaní publikácie MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 3. Pôvodné i druhé vydanie ona sama označila ako prostriedok na pobavenie, poučenie, ale i dôkaz toho čo všetko ženy zvládnu, keď sa pre to rozhodnú.

¹⁸ A MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 5.

tovateľky, alebo tiež turistky zabezpečenú cez známu Cookovu spoločnosť.¹⁹ V Budapešti nastúpili na vlak idúci do Terstu. V tomto najvýznamnejšom rakúsko-uhorskom prístave sa zdržali iba krátko. Voľný čas však využili naplno. Okrem prehliadky mesta navštívili najmä Miramar, vilu cisára Maximiliána, kde si prezreli cisárovu pracovňu, ktorú vyrobili z dreva kajuty lode Navarra, na ktorej cestoval okolo sveta. Zaujala ich tiež kaplnka kaštieľa, kde Štefánia, vdova po mexickom cisárovi prisahala vernosť grófovi Elemérovi Lónyaymu, a ktorú postavili po vzore kaplnky z Betlehema.²⁰

Už v piatok 13. januára 1893 vyplávali z Terstu na lodi „Amphitrite“ do Afriky. Aj keď cestujúcich počas cesty loďou sprevádzalo veterné a daždivé počasie, plavba prebiehala vcelku bez ťažkostí. Ona sama na lodi zaznamenala viacero zaujímavých osobností, napríklad kňažnú Thurn – Taxis, spolu s manažerom a deťmi. Vzhľadom na nepriaznivé počasie však musela konštatovať, že *„Príležitosť na spoločenský styk sa neobjavila, pretože väčšina dám veľmi trpela morskou chorobou a v podstate sa každý staral sám o seba. Kňažná s rodinou vystúpila v Brindisi, aby ďalej cestovali k jej rodičom do Neapola.“*²¹ Po piatich dňoch plavby uvideli cestujúci v diaľke pobrežie Afriky. Nasledujúci deň tak mohli ukončiť búrlivú plavbu a konečne mohli vystúpiť na pevnú zem. Vystúpili z lode v Alexandrii, kde sa ich ujal zástupca Cookovej spoločnosti. Na koči si prezreli mesto, viaceré mešity, Pompeiov stĺp, bazáre i vzdialenejšie pekne upravené záhrady. Pri tom si, na rozdiel od mužských cestovateľov, všimla množstvo podrobností. Ako napríklad uviedla: *„Zaujímavé bolo*

¹⁹ Cestovná kancelária Thomas Cook, resp. neskôr Thomas Cook & Son, bola až do svojej likvidácie v roku 2019 považovaná za najstaršiu cestovnú kanceláriu na svete. Vznikla v roku 1841 v Leicestri. V 50. rokoch 19. storočia začala organizovať cesty najmä po západnej Európe, od 60. rokov rozšírila svoju ponuku o cesty po Palestíne, Egypte či Spojených štátoch amerických.

²⁰ Tu pripomenula udalosť, ktorá výrazne rozvírila hladinu verejnej mienky v rakúsko-uhorskej monarchii. Gróf Elemér Lónay (1863 – 1946), bol diplomat a statkár, ktorý sa v marci roku 1900 v uvedenej kaplnke oženil so Štefániou Sasko – Coburg – Gotha, belgickou princeznou a manželkou arcivojvodu Rudolfa, jediného syna a následníka cisára Františka Jozefa I. Po smrti arcivojvodu Rudolfa v roku 1889 sa jeho vdova netešila priazni cisárskej rodiny. Jej druhý sobáš s „obyčajným“ grófom Elemérom Lónyayom bol vnímaný ako mezaliancia a spoločensky nevhodný. Kvôli nemu sa musela vzdať titulu rakúskej arcivojvodkyne a úplne prerušiť styky nielen s rakúskou cisárskou rodinou, ale i svojou pôvodnou belgickou kráľovskou rodinou reprezentovanou otcom belgickým kráľom Leopoldom II. I tento moment naznačuje, že na svojich publikáciách pracovala priebežne, cestovné záznamy dopĺňala aktuálnymi informáciami.

²¹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 6.

sledovať od Európanov množstvo natoľko odlišných národností a čím tmavšiu pokožku mali niektorí, tak o to za zaujímavejších sme ich považovali, ženám pritom iba čierne oči svietili spoza závojov, ktoré im zakrývali tvár.“²²

Nasledujúci deň prechádzajúc vlakom cez nílsku deltu, sledujúc pritom ibisov a iné vodné vtáctvo a v diaľke aj pyramídy, sa obe uhorské cestovateľky dostali do Káhiry. Tu ich najprv ubytovali v malom „Hôtel Royal“ a neskôr vo väčšom „New Hôtel“. Ešte v ten istý deň popoludní realizovali aj prvú prehliadku mesta. „Navštívili sme džamiju Mehmeda Aliho s krásnym minaretom.²³ Vnútorne steny džamije sú obložené žltým alabastrom, rovnako ako hrob Mehmeda Aliho, ktorý sa tam nachádza. Na nádvorí je alabastrová studňa na zvyčajné umývanie, pretože prorok Mohamed prikazuje, aby do Alahovho domu vstupovali očistení veriaci, inak Alah nevypočuje ich žiadosti a aj topánky si každý musí zobrať, aby prachom z ulice nebol kostol znesvätený.“²⁴

Obe cestovateľky vystúpili aj na vežu opevnenia citadely, odkiaľ sa im otvoril krásny výhľad na mesto s množstvom paliem, okolie s riekou Níl a Lýbijskú púšť. Súčasne však autorka nezabudla zaznamenať, že „toto krásne miesto je aj smutnou pamiatkou, keď v záujme nastolenia poriadku tu nechal v roku 1811 popraviť Mehmed Ali 480 mamelukov“.²⁵ Okrem návštevy moslimských mešít a pozorovania dervišov sa Mocsáry Béláné vydala aj do starej Káhiry, kde si prezrela koptský kresťanský kostol. Bližšie však túto svoju výpravu nekomentovala.²⁶

²² MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 9.

²³ Mocsáry Béláné Fáy Mária používa v tomto prípade pojem džamija namiesto pojmu mešita, ktorý je v súčasnosti bežným označením.

²⁴ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 10.

²⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 11. I v tomto prípade sa dopustila autorka textu menšej nepresnosti. Išlo o Muhammada Aliho (1769 – 1849), vojvodu a od roku 1805 pašu a egyptského miestokráľa. Mocsáry Béláné odkazuje na rok 1811, keď v záujme konsolidácie krajiny a upevnenia svojej moci nechal vyvraždiť mamelukov, vtedajšiu vojenskú a politickú elitu Egypta.

²⁶ V tomto smere postupovala podobne ako viacerí iní návštevníci Egypta z prostredia habsburskej monarchie. Aj arcivojvoda Rudolf, syn cisára Františka Jozefa I. pri svojej ceste do Afriky sa zaujímal o Koptov, ako kresťanov v moslimskom prostredí. Návštevu ich chrámu však opísal iba veľmi stručne. Bližšie RUDOLF, Trónörökös. *Utazás a keleten, I. rész.* Budapest : Wodianer, F., 1883, s. 44 – 45.

O to zaujímavejši postreh zaznamenala v rámci miestnej dopravy. Pohybovať sa po meste bolo totiž náročné, osobitne pre dve osamelé Európanky. Situáciu ešte viac komplikoval kočiš, ktorého im prideliť. Keďže cestovateľkám nerozumel, vznikali pri ich pohybe po meste pomerne vážne komplikácie. Nakoniec sa však na obe ženy usmialo šťastie, keď „susedný kočiš nás úctivo oslovil, dajúc si dole klobúk z hlavy, aby sme mu po maďarsky povedali čo potrebujeme, s tým, že to kolegovi preloží. Po tomto zoznámení sa maďarský rodák Beck Ferencz stal našim kočišom a sprievodcom. Ako nám neskôr porozprával, na Dolnej zemi spolu so svojimi súrodencami žil ako chudobný človek, ale túžba poznávať svet ho priviedla do Egypta. Tu postupne získal vlastné kone a rýchlo sa stal vyhľadávaným sprievodcom. V čase, keď sme prišli do Egypta už jeho šťastná hviezda zhasínala, mal už iba štyri kone – medzičasom som počula, že už má iba jedného koňa. Navštívili sme aj jeho dom, kde žil s jednou egyptskou ženou v neustálych sporoch. Raz už sa aj rozišli, no lepšieho spoločníka ani jeden z nich nenašiel a preto opäť začali spolu žiť“.²⁷ Vďaka F. Beckovi navštívili obe ženy aj „Gezireh“, kde mohli počúvať vtedajších svetoznámych hudobníkov a prechádzať sa v tamojších záhradách.²⁸ Výhody tohto sprievodcu sa prejavili aj v iných smeroch. Upozornil ich napríklad na jednu zo záhrad, kde pestovali európske ovocné stromy, ktorým sa tu i napriek horúcemu podnebiu celkom dobre darilo. Na jednom zo slivkových stromov tak zaregistrovali cestovateľky veľké zelené slivky, ktoré už dozrievali, hoci stromy súčasne tiež kvitli.²⁹

²⁷ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövitett kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 12.

²⁸ Autorka cestopisu spomínala v tomto prípade Gezireh Palace. Išlo o jeden z pôvodných egyptských kráľovských palácov dynastie Muhammada Aliho. Nachádza sa na ostrove Gezira na Níle, západne od centra Káhiry. Palác postavil v rokoch 1863 – 1868 Carl von Diebitsch podľa plánov Júliusa Franza. Poveril ho tým kediv Ismail, pričom palác mal byť zábavným centrom pre zahraničných prominentov prichádzajúcich do Egypta v súvislosti s otvorením Suezského prielivu v roku 1869. Spomedzi hostí možno spomenúť napríklad francúzske cisárovnú Eugéniu. V roku 1889 celý komplex predali Dranhetovi a Opolieghotovi, ktorí ho ale v roku 1894, teda rok po návšteve Mocsáry Béláné Fáy Márie premenili na hotel, Gezireh Palace Hotel. Ten v roku 1905 kúpila spoločnosť Compagnie Internationale des Wagons – Lits. Počas prvej svetovej vojny hotel premenili na nemocnicu. Bližšie MÜHL, Albert – KLEIN, Jürgen. *Reisen in Luxusziigen. Die Internationale Schlafwagen-Gesellschaft.* Freiburg : EK Verlag, 2006, s. 296.

²⁹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövitett kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 12.

Značnú pozornosť venovali aj najznámejšej egyptskej turistickej atrakcii – pyramídám. Ako uviedla vo svojich záznamoch: „K pyramídám v Gíze (Gizehi),³⁰ k pohrebnému miestu faraónov vedie široká, vysokými stromami tienená cesta. Počas chladného rána, keď občasný vánok prinášal na moju tvár jemný púštny piesok, mimochodom ma napadli slová z Madáchovho diela „Tragédia človeka“ (Az ember tragédia): „Tento jemný prach počas jedného roka iba niekoľko vrstiev vytvorí, no počas tisícročí pochová faraónov i veľkú a ťažkú prácu ľudu.“ Povedal pravdu, pretože pyramídy už do veľkej výšky pokrýva čistý púštny piesok, v ktorom sme sa brodili až po členky. Najvyššia pyramída, 137 metrov, patrila faraónovi Khufu (Cheops), ktorý ju pred narodením Krista 4000 rokov vybudoval, dokonca podľa niektorých je stavba ešte staršia. Strávil sme tam celé dopoludnie.“³¹

Mocsáry Béláné uviedla aj ďalšiu zaujímavosť. Pri pyramídach sa stretli s krajanom z Uhorska. Keďže ten si v Egypte nemohol dostatočne uspokojiť svoju poľovnícku vášeň, strieľal aspoň na flaše, ktoré nechal umiestniť na hlave sfíngy. O tomto jeho správaní, ktoré už v tom čase našťastie považovali za nevhodné, sa informácia rýchlo rozšírila. Ona sama konštatovala, že keď prišli do Konštantínopolu, vedel už o tejto záležitosti aj Széchenyi paša,³² pretože tam informácie o dianí v Káhire prenikali veľmi rýchlo.³³ No nielen poľovačky chtivý krajan zaujal pozornosť Mocsáry Béláné. V blízkosti pyramíd napríklad spomína reštauráciu „Mena“, kde na poludnie hrala uhorská cigánska kapela a prichádzali do nej často návštevníci z Káhiry. Po obede celé popoludnie strávil obe cestovateľky v múzeu pri Ghíze, kde si prezreli vystavované exponáty. Zaujali ich napríklad posvätné skarabeusy z rôznych materiálov, ktorých spodné časti dopĺňali znamenia panovníkov, bohov alebo posvätné znaky. Ďalej zaznamenali šperky, amulety či miniatúrne sošky posvätných zvierat. Tieto artefakty boli nájdené priam pri múmiách Egyptanov, alebo v kamenných sarkofágoch posvätných zvierat. S takýmito predmetmi sa ona

³⁰ Autorka používala v niektorých prípadoch iné, resp. v porovnaní s dnešnými skomolené názvy.

³¹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegkèppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 13.

³² Széchenyi Ödön (1839 – 1922), rodák z Bratislavy, syn grófa Istvána Széchenyiho, zaujímal sa o dopravu, zakladateľ organizovaného hasičského zboru v Uhorsku a Turecku. V Konštantínopole pôsobil od polovice 70. rokov 19. storočia, keď z poverenia sultána organizoval miestny hasičský zbor a protipožiarnu ochranu.

³³ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegkèppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 14

sama už stretla nielen v múzeu v Ghíze, ale poznala ich aj z parížskeho Louvru a londýnskeho Britského múzea. I tam sa nachádzalo viacero sál naplnených podobnými pamiatkami. V Ghíze však navyše opisovala aj staré papyrusy, kusy látok, jemné prútené koše a dokonca aj suché kvety, ktoré sa tam „našli v zázračne zachovanom stave“.³⁴

Napriek tomu, že Mocsáry Béláné nemala odborné vzdelanie, príležitostne sa pokúsila vo svojich textoch zachytiť aj vlastné zamyslenia a úvahy. V tomto prípade konštatuje, na základe názorov, s ktorými sa stretla u odborníkov, záznamov z publikácií i výkladu sprievodcov, že Egypťania od pradávna verili, že aj po smrti je život a touto myšlienkou sa zaoberali celý život.³⁵ „Svoje mŕtve telo, podľa svojich materiálnych možností, rôznym spôsobom balzamovali. Hrobky budovali ako byty a bohaté zariadenie zabezpečovalo múmii dobrý život a spoločnosť. Ešte aj s nájdenými múmiami, tak ako káže povinnosť zaobchádzali opatrne. O tom svedčia v múzeu inštalované exponáty. Múmie sa nachádzajú v ozdobených skrinách a vystavené sú pod sklom, ďalej obrovské kamenné rakvy, sochy a ďalšie zaujímavé starožitnosti sú vystavené v múzeu v Gíze. Sfingu považovali v minulosti za strážcu a symbol vzkriesenia, ale často sa spomína aj ako symbol pre hádanky. Aj záhrada múzea je krásna, je v nej možné vidieť aj zmenšený model budapeštianskeho reťazového mosta. Na dvore stojí aj hrob Marietta pašu, zakladateľa prvého egyptského múzea.“³⁶

Plavbu po Níle, ktorú uskutočnila po tradičnej trase od Káhiry po Assuán, označila sama autorka cestopisu za osobitne milú spomienku. Na cestu sa vydala ešte vo vhodnom čase, keďže koncom marca bolo v koryte Nílu spravidla už málo vody a väčšie plavidlá už po rieke nemohli premávať. Cestovná kanp celária Thomas Cook, ktorá zabezpečovala cestu Mocsáry Béláné, mala k dispozícii viacero vlastných lodí, ktoré premávali po Níle. Vďaka tomu mohla Mocsáry Béláné vyraziť z Káhiry 24. januára 1893, so zabezpečenou kajutou na lodi „Ramses“. Tento parník bol zariadený tak, aby na ňom v prvej triede mohlo cestovať 62 osôb, spolu s viacerými sprievodcami. O tom, že skutočne išlo o luxusnú loď, svedčia aj ďalšie jej záznamy: „Naše jedlo bolo vynikajú-

³⁴ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 14.

³⁵ Neuvádza síce, o ktoré práce sa pri svojich konštatovaniach opierala, nielen v nemeckom, ale i v uhorskom prostredí už v tomto období existoval dostatok starších i novších textov o starovekom Egypte a jeho obyvateľoch. Napr. LÁZÁR, Gyula. *A régi Egyptom története és műveltsége.* Budapest : Franklin – Társulat, 1878.

³⁶ Auguste Mariette (1821 – 1881), francúzsky archeológ a egyptológ, zakladateľ Pamiatkovej správy v Egypte a Egyptského múzea v Káhire.

ce, dobré ryby, vodné vtáctvo, slanina, hydina, morky alebo mäso akýchkoľvek zvierat, z ktorých iba tučné a najlepšie kusy prichádzajú na stôl. V Egypte môže žiť dobre každé zviera, pretože tam aj v zime krmivo rastie do výšky dvoch stôp, aj keď lúky tam nie sú. Zmrzlina, ovocie a koláče, koľko sme chceli. Ten, kto po Níle ide z Káhiry po Assuán takouto loďou vie, že je to príjemný plávajúci hotel, kde sa každý cíti ako doma. Medzi našimi milými, dobrými spolucestujúcimi s rukami zopnutými k modlitbe, nás sprevádzalo úžasné ohnivé zapadajúce Slnko na pruhovanej oblohe, o ktorej sme predtým vôbec netušili a moslimskí sluhovia, klačiac na našej lodi odriekali svoje modlitby: veľký je Boh, veľký!³⁷

Mocsáry Béláné spravidla venovala značnú pozornosť prostrediu a ľuďom, ktorí ju obklopovali. Aj svojim čitateľom a najmä čitateľkám sa neskôr usilovala sprostredkovať rôzne zaujímavé informácie. I keď z odborného hľadiska nemali spravidla väčší význam, jej opis „každodenného“ života cestovateľky má svoje osobité čaro, ktoré u mužov nenachádzame. Takto postupovala aj pri opise výletného parníka: „Jedáleň, miestnosť na písanie, spoločenské salóny sú na palube otvorené a vždy sa tam podáva dobrá turecká čierna káva alebo čaj. Po obede sa tam zabávala a tancovala mládež. V jeden tmavý večer, keď sme sa vrátili z návštevy cukrovaru na trstinový cukor, naša loď vyzdobená lampiónmi z brehu vyzerala ako rozprávkový palác na vode. Keď sme na ňu nastúpili, zakryli jej boky pred chladným nočným vzduchom a aby nebolo vidno z brehu na loď, pretože loď v noci neplávala, iba cez deň. Pritom zanechajúc Káhiru počas dňa aj menšie či väčšie výlety sme uskutočňovali k zaujímavejším pamiatkam.“³⁸

Jeden z takýchto výletov absolvovali napríklad do Luxoru a Téby, čomu aumtorka venovala osobitnú kapitolu vo svojom cestopise. Loď stála tri dni v luxorskom prístave, aby si cestujúci mohli prezrieť Karnak a Téby. Ako okrem iného napísala: „Skaly sa tu do diaľky odťahujú od Nílu, vďaka čomu sa pred nami otváral široký priestor. Najvzdialenejšia prechádzka cez tébske údolie viedla ku kráľovským hrobkám, kam sa viacerí, medzi nimi aj ja, nechali odniesť na nosidlách.“³⁹ Svoju výpravu k hrobkám faraónov popisala veľmi farbisto: „Skoro

³⁷ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 19.

³⁸ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 20.

³⁹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 25.

ráno, prekonajúc dve ramená Nílu, pomedzi zelené osiate a osadené polia sme išli ďalej do púšte. Dovtedy som si nevedela predstaviť, aká bezútešná je púšť. Nevidieť tam ani vyschnutý zvyšok potoka a po vegetácii tam niet ani najmensej stopy. Naša dlhá karavána sa motala medzi úzkymi kamenistými údoliami, za neustáleho varovania sprievodcov: „Pomaly páni! Dávajte pozor dámy!“ Nikto nesmel zaostať a medzi sprievodcami bola aj armáda.⁴⁰

Púšť samotná a putovanie v nej vyvolávali v autorke množstvo romantických predstáv, pričom s niektorými aj oboznámila čitateľov, keď napísala: „V zástupe naše nosidlá sa vlnivo pohybovali, pričom popri speve Arabov sme prechádzali neúrodnou krajinou, no predsa nás niečo tak zázračné, magické držalo v moci, čo sme nevedeli pomenovať. Púšť je domovom jedovatých hadov, množstva obrovských jašteríc, chrobákov a pavúkov. S dvojnásobnou radosťou sme sledovali rýchlo letiace vtáky, ktoré rozrážali vzduch nad nami na pozadí tmavomodrého neba.“⁴¹

Praktická stránka jej povahy sa však nezaprela, čo sa prejavilo pri opise samotných pamiatok. „Slnko horúco páliło a teplota medzi skalami zadúšala, keď sme sa na pravé poludnie dorazili ku vchodu do skrytých kráľovských hrobiek. Hneď sme si z nich tri pozreli, dlhé, široké, kľukaté chodby, bočné steny sú husto pokryté krásnymi reliéfmi, na konci sú skryté hrobky, ktorých zaujímavé malby sa týkajú posmrtného života zosnulých. Horúčava v hrobke je porovnateľná s parným kúpelom. Nevideli sme ani jednu múmiu, tie poodnášali do múzeí, najmä Angličania. Niekoľko prázdnych kamenných rakiev tu však ešte nechali. V horách je pritom ešte stále veľa neotvorených hrobov.“⁴²

O tom, že išlo o naozaj dobre pripravený výlet, ktorého cieľom bolo zabezpečiť turistom čo najväčšie možné pohodlie, svedčí aj skutočnosť, že po absolvovaní návštevy hrobiek bolo pri východe pripravené pre nich občerstvenie. Následne po krátkom odpočinku ešte vychádzka pokračovala, keď pešo vystúpili nad kráľovské hrobky. Takto mohli obdivovať výhľad na údolie Nílu, ale i púštnu oblasť ležiace na druhej strane pohoria.

⁴⁰ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 26.

⁴¹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 27.

⁴² MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 27.

Počas druhého dňa prešli cestujúci cez Níl a po polhodinovej ceste na somároch si prezreli veľký Ramzesov chrám a Rameseum, navštívili neďaleké Medinet-Habut, chrám aj hrobky, ktoré sa pri ňom nachádzali.⁴³ Popri tzv. Memnonových sochách sa vrátili späť na parník. Väčšiu pozornosť venovala Mocsáry Béláné návšteve Karnaku: „Do Karnaku sme išli na ťavách. Na východnom brehu Nílu leží Karnak, jeho pamiatky sú na obrovskej ploche, centrálny chrám, pylóny, hypostylové siene, sochy. To čo sa tam nachádzalo by samo o sebe stačilo na vyzdobenie jednej celej krajiny a urobilo by ju svetoznámu. Tri hodiny boli potrebné na to, aby sme si to aspoň zhruba prezreli. Z terasy okolo veľkého pylónu sa otváral krásny výhľad na údolie Nílu a na záhrady plné paliem. Spomedzi dvetisíc rokov faraónmi budovanej pamiatky, ktorá je v ruinách, vynikajú dva slnečné obelisky. O širokej aleji sfíng hovoria, že sa tiahla do vzdialenosti pol hodiny cesty do Luxoru. Chrám v Luxore má vysoké stĺpy v podobe papyrusu (podľa trstiny), sú skutočne impozantné. Z našej lode na brehu Nílu sme sa pozeľ rali priamo na nich. Pár k tunajšiemu obelisku je v Paríži na námestí Concorde. Aj tunajšia Ramzesova socha je naozaj zaujímavá. Počas splnu, po večeri si páni urobili vychádzku k blízkym pamätihodnostiam. Raz ku karnackým stĺpom a na terasu okolo veľkého pylónu, druhý krát usadení medzi luxorskými stĺpmi vychutnávali do neskorých nočných hodín krásnu svetlú noc.“⁴⁴

Mocsáry Béláné si však všimla a pre svojich čitateľov zaznamenala aj množstvo drobných postrehov či zaujímavostí, ktoré vzbudili jej pozornosť. Ako napríklad uviedla, v luxorskom múzeu, kde boli vystavené pamiatky z vykopávok, nakupovala upomienkové predmety spolu s nemeckým konzulom, ktorý mal arabský pôvod. Bolo to dôležité z jednoduchého dôvodu. Pri nákupe starožitností a pamiatok totiž museli byť turisti veľmi opatrní. Pomoc ľudí, ktorí poznali miestne pomery bola cenná, keďže priamo v Luxore sa totiž v mnohých dielnach veľmi dobre napodobňovali starožitnosti, najmä skarabeovia a malé sošky. „V zástupoch, ktoré nás prenasledovali kvôli bakšišu, všetci ponúkali skarabea alebo iné predmety s tvrdením, že sú pravé. Od jedného Araba som kúpila ruku múmie, ktorú si žiadal na pamiatku jeden z mojich príbuzných. Zaujímala som sa však o to, či je pravá. Jeden z vážených Angličanov, ktorý nás sprevádzal potvrdil, že ruka je pravá. No podľa jeho názoru patrila skôr

⁴³ Ide o lokalitu Medinet-Habu, staroveký Džamet, na starších základoch tu na brehu Nílu, hneď oproti chrámu v Luxore nechal postaviť chrám Ramzes III. Miesto bolo kultovým centrom jednej z podob boha Amona. Nachádzali sa tu pozostatky kráľovských zádušných chrámov z obdobia Novej ríše.

⁴⁴ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 31.

*otcovi toho, kto mi ju predal a nepochádzala z kráľovských hrobiek, Moja sestra zas kúpila nohu múmie, no tú na veľký žiaľ musela hodiť do Nílu, keďže noha v malej kajute kde sme bývali začala neznesiteľne zapáchať.*⁴⁵

Luxor však obe cestovateľky zaujal aj rozsiahlym bazárom a na dlhší pobyt prispôsobenými veľkými hotelmi. Okrem toho to však bola v tom čase iba bezvýznamná malá dedina. S výnimkou verejných budov ju tvorili iba malé domčeky postavené z tehál sušených na slnku, obklopené holubníkmi. O tom, že napriek starostlivosti sprievodcov nebol vždy pobyt v Egypte úplne bezpečný svedčí aj skutočnosť, že keď „sme raz počas nákupov s celou našou spoločnosťou išli do prístaviska, pred sestrou sa zo zeme zrazu zdvihol had so širokým krkom a svetlými škvrnami, pričom ona ho s výkrikom preskočila a kričiac utekala ďalej“.⁴⁶

Cestovateľka z Uhorska však sledovala i ďalšie, už podstatne menej príš ťažlivé časti každodenného života miestnych obyvateľov. „V Hornom Egypte som prvý krát v živote videla tak úboho vyzerajúcich žobrakov, po štyroch sa motajúcich a hádzucich sa o zem, až bolo počuť hrkot ich kostí. V poludňajšej horúčave, ale i v silne ochladenom nočnom povetrí, vždy pod holým nebom, sú úplne bez šiat. Spomedzi nich sú niektorí tak vychudnutí, že ich koža je akoby prirastená na kostru. V podstate len tašku na almužny a niekoľko farebných ozdobných kamienkov okolo krku predstavuje celý odev žobrakov.“⁴⁷ O tom, že Mocsáry Béláné sa živo zaujímala o každodenný život všetkých vrstiev obyvateľstva svedčí aj návšteva v luxorskej nemocnici, kde ju zaujali kamene veľkosti holubích vajčiek. Vysvetlili jej, že vznikali v žalúdkoch tunajších pacientov v dôsledku toho, že pili nečistú, blatistú vodu z Nílu. Po dlhom utrpení im tieto kamene nakoniec spôsobovali smrť.

V Luxore bol v tom čase pomerne veľký počet turistov. Okrem parníka „Ramses“ tu kotvili aj tri ďalšie výletné lode patriace spoločnosti Thomas Cook a navyše aj „dahabiheja“⁴⁸ syna Thomasa Cooka. K ďalším zážitkom

⁴⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 31.

⁴⁶ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 32.

⁴⁷ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 33.

⁴⁸ Dahabiheja – presnejšie dahabija, ide o osobnú, dvoj alebo viacčlánkovú loď s plochým dnom, používanú pri plavbe po Níle.

patrila návšteva pretekov, na ktorých súťažili krásne arabské kone, ale aj ťavy a somáre. Záver podujatia tvorili preteky kôz, moriek a husí. S husami sa však preteky organizátorom celkom nevydarili. Okrem husí odmietli poslušnosť aj kozy, to však nikoho netrápilo. Obecenstvo sa dobre bavilo a majiteľom zvierat nakoniec rozdali aj ceny.⁴⁹

Cesta však musela pokračovať podľa pevne stanoveného itinerára. Ako uviedla Mocsáry Béláné vo svojom texte: „Z Luxoru sme prišli do Esnehbu, len z brehu sme si pozreli tamojší chrám. V Esnehbe ale vyrábali pekné palmové košíky. V Edfu, ktorý je podobný Hathorinmu chrámu v Dendere, sme zostali dlhšie. Z vrcholu obrovského pylónu Horovho chrámu v Edfu, kam vedú schody, si naša spoločnosť užívala výhľad na krásny západ slnka. Horov chrám v Edfu je najkrajšou starožitnosťou v Egypte. Moja sestra bola tak láskavá, že anglický výklad vedúcich mi preložila, keďže vtedy som ešte nevedela po anglicky.“⁵⁰

Okrem tajomného a historického Egypta bola v tom čase veľmi populárna aj oblasť Svätej zeme. Mocsáry Béláné, samozrejme, nemohla pri svojej ceste túto oblasť vynechať. Dňa 24. februára 1893, po niekoľkých týždňoch pobytu v Egypte a návrate od Assuánu, obe uhorské cestovateľky prešli horúcou púšťou železnicou do Ismailie. Z tohto mesta prešli suezským prieplavom na malom parníku a za niekoľko hodín dorazili do Port-Saidu. Ako si do svojich poznámok zapísala: „Tam sme si druhý deň užívali čistý morský vzduch. Morská voda bola s oblohou takmer zrastená, také boli modré, navzájom sa prelínali. Jedna po druhej prichádzajúce vlny sa prehánali po našej budúcej ceste. Toho pohľadu sme sa nevedeli nasýtiť. Prezreli sme si mesto a Lessepsovo námestie a večer sme vyplávali do Svätej zeme.“⁵¹

⁴⁹ I takéto drobné postrehy, ktoré iba málokedy tvorili súčasť „serióznych“ cestopisov, dokresľujú význam trochu iného pohľadu na túto pre Európana stále exotickú krajinu. V konečnom dôsledku objasňujú popularitu prác Mocsáry Béláné najmä medzi ženskými čitateľkami.

⁵⁰ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 34. Ani v tomto prípade nebola, čo sa týka prepisu názvov lokalít Mocsáry Béláné celkom dôsledná. V prípade Esnehbu ide vlastne o Esnu, staroveký Tasenet. Tamojší chrám pochádzajúci z obdobia 18. dynastie bol zasvätený bohovi plodnosti Chnumovi. V Edfu, starovekej Džebe, je tamojší Horov chrám z ptolemaiovského obdobia. Vybudovali ho medzi rokmi 273 – 53 p. n. l., na troskách staršieho chrámu z obdobia Novej ríše. Dojem najkrajšej egyptskej pamiatky mohla u Mocsáry Béláné vyvolať skutočnosť, že spomedzi všetkých starovekých chrámov v Egypte patrí k najzachovalejším.

⁵¹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 54.

Tým sa začala ďalšia významná, no nie ľahká etapa ich cesty. Do Jaffy priplávali 26. februára 1893. „*Náš malý čln sa v búrlivom počasí cez veľké vlny a pomedzi nebezpečné skaly prešmykol do prístavu, kde sme s úctou vstúpili na Svätú zem. Zástupca Cookovej cestovnej spoločnosti nás už očakával, pričom na naše cesty po Palestíne nám dal sprievodcu menom Dimitri. V Jaffe na pobreží mora sme si pozreli dom svätého Šimona (Petra) apoštola, z terasy kláštora potom aj mesto s pomarančovým hájom.*“⁵²

Po dvanástich hodinách strávených v hlučnom veľkom hostinci v Jaffe spoločne s ostatnými pasažiermi z lode, sa časť cestujúcich vydala na ďalešiu cestu železnicou. Mocsáry Béláné so svojou spoločníčkou a ozbrojeným sprievodcom, však využili na cestu do Ramlehu ľahký kočiar.⁵³ Sprievod dopĺňal ešte ďalší ozbrojený jazdec, ktorý na svojho koňa zobral batožinu oboch dám. Aby sa vyhli najväčšej horúčave, vydali sa na cestu v noci. „*Popri ceste, v jej blízkosti sa nachádzalo veľa strážnych veží, ktoré mali pôvodne chrániť cestujúcich pred lupičmi. Vedľa Ramlehu je veža štyridsiatich mučeníkov z čias križiackych výprav. Večer sme prišli do mesta, kde sú aj ruiny domu sv. Jozefa.*“⁵⁴ Nazreli sme aj do domov niektorých miestnych obyvateľov. V niektorých žijú ich majitelia spolu so svojimi ťavami, somármi, kozami a sliepkami, ale dievčatá mali samostatnú upravenú izbietku, do ktorej muž nesmel vstúpiť, pretože sú vnímané ako posvätné priestory.“⁵⁵

Ako zaujímavosť zaznamenala skutočnosť, že majiteľom malého hotela, v ktorom prespávali bol prisťahovelec pochádzajúci z Nemecka. Do Palestíny odišiel z viacerých dôvodov. On sám tvrdil, že najmä preto, lebo tam sa netreba tak ponáhľať ako v Európe. Nasledujúci deň skoro ráno sa malá výprava vydala na ďalšiu cestu, pričom v nádhernom počasí sa obe ženy rozhodli využiť

⁵² MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 55.

⁵³ Napriek používaniu pojmu Ramleh, ide o dnešné izraelské mesto Ramla.

⁵⁴ I tu je potrebné text autorky doplniť. Dnešná Ramla je vzhľadom na daný priestor relatívne mladým mestom, ktoré založili Arabi v 8. storočí n. l. Preto hrob sv. Jozefa je s ním ťažké spájať. Podľa kresťanskej tradície však na tomto mieste stála biblická Arimatea, rodné mesto Jozefa, ktorý bol vlastníkom hrobky, v ktorej bolo uložené telo Ježiša po ukrižovaní. V meste sa síce nachádza Kostol sv. Nikodéma a sv. Jozefa z Arimatie, ktorý bol postavený v 19. storočí. Zaujímavosťou je, že na hlavnom oltári má mať obraz pripisovaný Tizianovi, ktorý chrámu darovalo mesto Madrid v roku 1846. O tejto pamiatke sa však Mocsáry Béláné vo svojom opise vôbec nezmieňuje.

⁵⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 58.

príležitosť a v lesoch, ktoré boli okolo cesty nazbierali nádherné cyklámeny. Za niekoľko minút nazbierali veľké, pestrofarebné kytice a mohli pokračovať v ceste. Keďže sa však nachádzali v údoliach, kde podľa legendy Dávid porazil Goliáša, mladá spoločníčka Mocsáry Béláné začala s nádejou hľadať okrúhle kamene, ktoré Dávid použil do praku. Po ceste sa na obed zastavili v malom prícestnom hostinci, kde sa najedli zo zásob, ktoré viezol z Jaffy ich sprievodca, podľa zvyku zaužívaného v Cookovej cestovnej spoločnosti.⁵⁶ V príjemnom prostredí stretli chovankyne jeruzalemského dievčenského ústavu, ktoré sa s kyticami kvetov v rukách vracali z vychádzky. Pri spoločnom rozhovore ich dievčatá upozornili na viaceré druhy zaujímavých poľných kvetov, ktoré ponúkli uhorským cestovateľkám.⁵⁷

Cesta však popoludní prešla do iného regiónu, keď obe dámy spolu so svojimi sprievodcami vystúpili do vyššie položenej, neúrodnej oblasti. Na úbočiach hôr sa tu nachádzali dediny postavené z miestneho kameňa, no domy s plochou strechou niekedy bolo možné iba ťažko odlíšiť od skál. Na svahoch hôr rástli rozptýlené olivy, figové a mandľové stromy, ovocné kríky a svätôjanske chlebovníky. Prechádzajúc pomedzi vápencové skaly vo veľkej horúčave nakoniec dorazili do Jeruzalema. Pred Jaffskou bránou však museli vystúpiť z koča a do blízkeho hotela dôjsť pešo. Ulice tam totiž boli také úzke, že koč sa v nich bez pomoci nedal otočiť.⁵⁸

Jeruzalemu venovala Mocsáry Béláné samostatnú, i keď krátku kapitolku. Je to pomerne prekvapujúce, vzhľadom na význam tohto náboženského centra. Sústredila sa pritom iba na tie z pohľadu kresťana najdôležitejšie časti: *„Prichádzajúci do Jeruzaléma sa ponáhľajú cez via Dolorosa, kde je štrnásť zastávok a kde všade ponúkajú texty, krucifixy a obrázky. Putujúci do chrámu Božieho hrobu tam so zaujatím sledujú z kroka na krok tú cestu, ktorou náš Spasiteľ uprostred svojich prenasledovateľov niesol svoj kríž až hore na Golgotu, kde na kríži trpel. Cez sklo je možné vidieť kríž a popraskané skaly. Návštevník tu zabúda na seba a dokáže cítiť iba to utrpenie, keď sa dostáva*

⁵⁶ Snahou zástupcov cestovnej spoločnosti bolo v takýchto prípadoch vyhnúť sa možným zdravotným ťažkostiam, ktoré by najmä v oblastiach, kde nebola k dispozícii lekárska starostlivosť mohli cestujúcim infikované potraviny a voda spôsobiť vážne problémy.

⁵⁷ I táto, v origináli pomerne rozsiahla pasáž dokazuje, že motivácia autorky pri jej cestách bola v porovnaní s tradičnými cestopismi rozdielna.

⁵⁸ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 59.

*k hrobu Spasiteľa, trasie sa a z hĺbky svojho srdca odrieka modlitby a prosí Všemohúceho Otca o požehnanie pre – vlast!*⁵⁹

Baziliku Svätého hrobu alebo podľa východného vzoru Chrám Vzkriesenia charakterizovala ako veľkú budovu na úpätí hory Golgota, ktorá siaha až po vrchol hory.⁶⁰ Nešlo však o jeden objekt, ale celý komplex. Ten v sebe zahŕňal nielen samotný Svätý hrob, ale i na vrchole sa nachádzajúcu kalváriu, kaplnky a rôzne pamiatky v priestore medzi nimi. Konštatovala, že: „Už zvonku vidno, že jednotlivé časti vybudovali v rôznych obdobiach a sú prilepené k sebe, kvôli raz hore a raz dole vedúcim schodom vytvárajú také bludisko, že bez sprievodcu sa tu takmer nedá pohybovať.“⁶¹ Mocsáry Béláné zaznamenala, že na tomto mieste sa nachádzalo množstvo uctievaných miest spojených so skutkami Ježiša, alebo s jeho ukrižovaním. Napríklad v jednej z kaplniek mohli návštevníci vidieť, ako rímski sluhovia vyzliekajú Ježiša a losujú o jeho šaty. Podobných kaplniek a oltárov tu bolo veľké množstvo. Súčasne však aj na základe vlastnej skúsenosti konštatovala, že nádhera kostolov, ktoré sa otvárajú pre pútnikov až smerom na Golgotu, narúša do istej miery ich zbožnosť. „Pod veľkou kupolou, blízko vchodu do kostola v strede je svätý hrob. Tam len ako úplne sklonený môže pútnik vstúpiť cez malé dvere, kde je striedaz vo stráži jeden grécky, latinský alebo arménsky kňaz, ktorý na požiadanie môže slúžiť omšu, alebo môže posvätiť upomienkové predmety, ktoré si návštevníci odnášajú domov. Niekoľko krokov od dverí k svätému hrobu sa nachádza anjelský stĺp. Na mieste tohto stĺpu povedal anjel ženám, ktoré hľadali Ježiša, ráno na Veľkú noc: „nehľadajte, pretože on vstal z mŕtvych“. Bolo dojímavé vidieť ako skupina asi tisíc pútnikov kráčajúcich zďaleka klesla už pri anjelskom stĺpe ma kolená a takto postupovali k svätému hrobu.“⁶²

Predstavitelia Cookovej cestovnej spoločnosti mali záujem na tom, aby prvé ženské cestovateľky z Uhorska, ktoré pod ich vedením a bez mužského sprievodu cestovali cez Egypt a Palestínu, po návrate domov pozitívne informovali o jej organizačnom zabezpečení. Iba neochotne preto súhlasia

⁵⁹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 61.

⁶⁰ Autorka v tomto prípade používa formuláciu „Svätý hrob a chrám vzkriesenia“.

⁶¹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 63.

⁶² MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 64.

li s ďalšou tri dni trvajúcu cestou do Jericha, pre ktorú sa Mocsáry Béláné narýchlo rozhodla. Navyše toto rozhodnutie urobila v období, keď lepšie kone a výstroj, potrebné na takúto výpravu, boli už obsadené. No keďže obe ženy na ceste trvali, museli sa nakoniec uspokojiť s horšími a slabšie vystrojenými koňmi.

„Vyrázili sme dňa 28. februára po daždivom období a prijatí ďalšieho sluhu Aliho medzi našich ozbrojených sprievodcov. V horúcom počasí zahalení ako beduíni, sme celý deň jazdili na koni. Zostupujúc väčšinou smerom nadol, sme išli do Jericha. Pri Betánii, kde bývali Lazar, Mária a Marta, na konci mesta sme zastavili pri skupine malomocných, ktorí zďaleka naťahovali ruky za almužnou a súčasne kričali, aby sme si na nich dávali pozor. Chodník po ktorom sme išli pokračoval pustou krajinou (cesta pre vozy sa v tom čase iba pripravovala) nad prameňom apoštolov. Na niektorých miestach, kde sa nachádzala úrodná pôda, bolo možné, aby tam ľudia robili jarné práce. Svahy hôr boli pokryté miliardami červených veterníc (starí ľudia tieto kvety nazývali poľnými laliami).“⁶³

Keďže popri tejto ceste sa nachádzalo iba niekoľko veľmi skromných hostincov, pre takéto prípady opäť zabezpečili stravu z Cookovej cestovnej kancelárie. V Jeruzaleme ju zabalili a zverili vodcovi výpravy. A tak pri ceste, v narýchlo postavenom prístrešku, bol obed prestretý priamo na zem. To bol pre cestovateľky nový mimoriadny zážitok. Navyše, keď sluha Ali im priniesol pitnú vodu v čutore. Tá im mala spríjemniť cestu v slnkom rozpálenej krajine, medzi skalami, na ktorých sa vyhrievali jašterice. „Bielymi vápencovými kameňmi pokrytá cesta až oslepovala. Okrem toho sa tam nachádzalo iba husté trnie, z ktorého smutnou spomienkou je trňová koruna. Iba to naznačovalo vegetáciu.“⁶⁴ Ráz krajiny sa však postupne menil, čo sa Mocsáry Béláné pokúsila zachytiť pri opise niektorých zaujímavostí. Ako neskôr uviedla: „Pri našej ceste v jednom zaujímavom horskom priesmyku vyviera prameň proroka Elizea, ktorý postupne narastal a sprevádzal nás pri našej ceste. Popri samaritánskych domoch sme nakoniec prišli do Jericha, do údolia rieky Jordán, ktoré obklopujú vrchy Moabit a Pokušenie (Quarantain) a pod vrchmi Judei poskytlo Mŕtve more so svojou tmavomodrou priezračnou vodou krásny, zaujímavý

⁶³ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 67. Nového sluhu Aliho využili uhorské cestovateľky aj na to, aby im zbieral celé kytice týchto kvetov.

⁶⁴ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 68.

výhľad. Ten sa nám otváral aj z dvojpodlažnej terasy nášho hotela a preto sme si ho naplno užili.“⁶⁵

Uhorské cestovateľky si síce dokázali dodatočne presadiť do svojho cestovného programu, zaradenie cesty do starobylého mesta Jericha. Jeho návšteva im však v konečnom dôsledku priniesla sklamanie. „Zo starého mocného Jericha je možné vidieť len málo a nevýznamne vyzerajúcich ruín. Okrem nášho hotela sú tu iba tri-štyri malé kláštory ponúkajúce ubytovanie a niekoľko slamených chatrčí. No pitnou vodou ešte stále starý akvadukt zásobuje toto miesto z prameňa proroka Elizea a umožňuje aj kúpanie. Po príchode som to s radosťou využila, ako osvieženie po únavnej jazde na koni.“⁶⁶

Napriek tomu, že tento región bol chudobnou a riedko osídlenou oblasťou, zaznamenala Mocsóary Béláné niekoľko postrehov vo vzťahu aj k miestnemu obyvateľstvu. Napríklad po príchode do Jericha napísala: „Nasledujúci deň ráno sa náš beduínsky sprievod zväčšil. Títo veselí chlapíci spustili takú ostrú strelbu a krik, že z toho nielen ich vlastné kone, ale aj kone v karaváne sa nachádzajúcich dám splašili a aj proti vôli ich pánov bežali o závod s beduínmi. Beduíni sa podobajú na olašských cigánov, no sú odvážni a lúpežní.“⁶⁷ Karavána, v ktorej boli obe cestovateľky však napriek búrlivej kulise bezpečne postupovala ďalej údolím Jordánu, kde nezaznamenali žiadne stopy po polk nohospodárskej činnosti, až k Mŕtvemu moru.

V Jerichu a údolí Jordánu strávili uhorské cestovateľky krátky čas. Ako zaľ znamenala vo svojej knihe Mosáry Béláné: „Po jedle na to mieste, kde sv. Ján pokrstil Ježiša, niektorí si nabrali vodu z rieky, aby si ju odniesli domov. Z nášho hotela sme videli anglické rodiny, ako na koňoch a v sprievode sluhov svoje do bieleho oblečené dvoj, trojročné deti nesú k vode, aby ich tam pokrstili. Na tomto pokojnom a tichom mieste sme strávili dva nezabudnuteľné mesiacom osvetlené večery. V tomto údolí aj keď v malom množstve rastú najlepšíe pomaranče na

⁶⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 69.

⁶⁶ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 69.

⁶⁷ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 69.

svete, druhou zvláštnosťou Palestíny sú výnimočné úrody karfiolu a známe broskyne z Damasku, ktoré nám všade ponúkali.“⁶⁸

Pomerne veľkú pozornosť venovala Mocsáry Béláné okoliu Jeruzalema, ktoré navštívili po návrate z Jericha. Uskutočnili tu viacero vychádzok. O jednej z nich okrem iného zaznamenala: „*Prameň pri ktorom Ježiš uzdravoval slepcov a Máriin hrob sme mali po ceste. V Jozafatovom údolí popri hroboch Absolona, Zakariaša a sv. Jakuba sme postupovali ďalej, až sme prišli k pamätnej Getsemanskej záhrade, kam sa Ježiš chodil modliť, tam je jedna malá kaplnka z bieleho mramoru, naveky uchovávajúc pamätný nápis. V tejto záhrade zradil bozkom Ježiša jeho žiak Judáš. Ďalej sa tu nachádza veľký ruský (pravoslávny, P. D.) kláštor. Ešte vyššie je vďaka podpore jednej bohatej kňaznej postavená kaplnka. V jednom z jej výklenkov sa nachádza na bielej mramorovej tabuly napísaná modlitba Otčenáš v 32 rečiach, okrem iných aj v maďarčine.*“⁶⁹

Jeruzalem a jeho okolie zanechali v Mocsáry Béláné hlboký dojem. Pôvodne sa tu plánovala zdržať o zhruba týždeň dlhšie. Ako však aj vo svojom texte uviedla: „*Vôbec som nemohla spať. Snáď to spôsobilo povetrie, že už po ôsmych dňoch cestovania po nezabudnuteľných pamiatkach Svätej zeme som sa musela rozlúčiť s hrdým svätým mestom. Celá naša spoločnosť štvrtého marca ráno vyrazila vlakom späť do Jaffy.*“⁷⁰

Späť do Uhorska sa Mocsáry Béláné spolu so svojou spoločníčkou vracala z Jaffy najprv loďou po Stredozemnom mori, popri brehoch Malej Ázie a následne cez Sýriu, Grécko a Turecko. Tejto ceste venovala vo svojom cestopise pomerne veľký priestor. Počas nej absolvovali obe dámy niekoľko zastávok, pričom prvá z nich bola v Bejrúte. Lode určené na osobnú prepravu nesmeli v tom čase plávať tesne popri pobreží Malej Ázie, kde bol vyhradený priestor pre nákladnú dopravu. Preto loď, na ktorej boli Mocsáry Béláné so svojou spoločníčkou musela plávať pomedzi ostrovy v Egejskom mori. Pritom aj ich loď okrem cestujúcich viezla aj náklad. Zastavili sa tak napríklad na ostrove Chios. Táto cesta po mori bola napriek veternému po-

⁶⁸ Popri príjemných zážitkoch však bolo potrebné riešiť aj menej príjemné záležitosti, keď pri návrate do Jeruzalema bolo nutné prepustiť sluhu Aliho kvôli drobným krádežiam. MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 70.

⁶⁹ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 78.

⁷⁰ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 89.

časiu pomerne pokojná, aj keď pomalá a únavná, keďže sa často zastavovali v rôznych malých prístavoch. Kvôli tomu trvalo až osem dní, kým prišli do Smyrny. Toto mesto i napriek slávnej minulosti neurobilo na obe ženy najlepší dojem. Popri viacerých kritických poznámkach najviac pozornosti venovali ubytovaniu. „*Hotely v Smyrne sú známe svojou zlou starostlivosťou, okrem iného dymiacimi kachľami, studenými izbami a zlou kuchyňou. V „Grand Hotely Huck“ sme nevládali vypiť kávu s kozím mliekom, pričom hotelier údajne konštatoval: „... nie je možné, aby bolo všade také dobré mlieko ako v Uhorsku.“ Smyrna je však známa svojou peknou polohou, tiež slávnymi a krásnymi veľkými skladmi kobercov a bazármi, dobrými koňmi a zlýdmi kočiarmi.*“⁷¹ Napriek snahe okrem samotného mesta pozrieť si aj jeho okolie, uhorské cestovateľky nakoniec neuspeli.

Ďalšou zastávkou na ich ceste, kde sa vylodili na dlhší čas, bol prístav Pyreus. To využili na cestu kočom do Atén, kde strávili tri dni. Ubytovanie mali zabezpečené v prvotriednom hoteli „Grand-Bretagne“, s výhľadom na kráľovský palác. Aj toto mesto zanechalo v Mocsáry Béláné silný dojem. Ako napísala: „*Kto sa raz prechádzal pomedzi dvetisícristo rokov starými pamiatkami na akropole a z tejto výšky pozoroval mesto rozprestierajúce sa pod ňou, jeho okolie a more v diaľke, ten na to nikdy viac nezabudne.*“⁷² Počas pobytu v Aténach uskutočnili viacero prechádzok po antických pamiatkach, ale napríklad aj na nový cintorín, kde práve budovali Schliemannovo mauzóleum.⁷³ Vďaka tomu zaznamenala aj niektoré zaujímavé podrobnosti týkajúce sa napríklad zvykov na gréckych pohreboch.

V ceste ďalej pokračovali na „špinavej malej talianskej lodi“ do Konštantínopolu. Počas pobytu v tomto meste sa usilovali nielen pozrieť si čo najviac pamätihodností, ale preplavili sa aj Bosporskou úžinou až do Čierneho mora,

⁷¹ MOCSÁRY BÉLÁNÉ, FÁY MÁRIA. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövitett kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 93.

⁷² MOCSÁRY BÉLÁNÉ, FÁY MÁRIA. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövitett kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 95.

⁷³ Heinrich Schliemann (1822 – 1890), bol nemecký podnikateľ a archeológ, známy ako objaviteľ Tróje a Mykén. Zomrel v Neapole 26. decembra 1890. Jeho pozostatky boli prenosené do Atén. Pohrebu sa zúčastnili grécky kráľ, diplomatický zbor, členovia vlády a grécki odborníci všetkých vedeckých inštitúcií. Na cintoríne v Aténach mu postavili veľké mauzóleum. Široké vlysy medzi podstavcom a budovou znázorňujú na jednej strane obrovské múry, na druhej a tretej strane scény z Iliady a Odysey a na štvrtej Schliemannove vykopávky. Na rímsu nad bustu vpísali Gréci dve slová: ΗΡΩΙ ΣΧΛΙΜΑΝΝΩΙ, Héroovi Schliemanovi.

príčom obdivovali na oboch brehoch sa nachádzajúce vily a paláce. Stretli sa aj s už spomínaným Széchenyim pašom, rodákom z Uhorska. Ten im okrem iného vysvetlil, že práve spojenie Čierneho a Marmarského mora, kde leží aj Konštantínopol, má i v lete silné prúdenie vzduchu. To výrazne zmiernuje horúčavy, preto mesto a jeho okolie nazývajú aj Turecké Švajčiarsko a množstvo ľudí tu vyhľadáva odpočinok počas horúcich letných mesiacov. Széchenyi pašovi na oplátku rozprávali o svojich cestách a o situácii v Egypte. V Konštantínopole sa zdržali štyri dni a odtiaľ vyrazili domov do vlasti.⁷⁴

Cesta do Indie a na Ceylón

Úspešná prvá výprava, množstvo pozitívnych dojmov, zvýšené sebavedomie a snaha spoznať ďalšie exotické krajiny viedli k tomu, že Mocsáry Béláné sa ešte v tom istom roku rozhodla realizovať ďalšiu výpravu. Tentokrát boli podmienky cesty ešte náročnejšie. Vybrala si totiž podstatne vzdialenejšie krajiny a na výpravu sa vydala úplne sama. Na Južnú železničnú stanicu v Budapešti ju večer 30. novembra 1893 odprevadilo iba niekoľko príbuzných a priateľov. Prípravy na odchod prebiehali dosť nervózne, keďže odporúčacie listy vystavené Cookovou cestovnou kanceláriou pre anglický miestodržiteľský úrad v Indii, rovnako ako cestovné šeky a úverové doklady, dorazili poštou až v deň odchodu. Ráno 1. decembra 1893 prestúpila vo Viedni do ďalšieho vlaku, idúceho smerom do Talianska. Tu získala aj pri vých spolucestujúcich, starší manželský pár. Ako sa ukázalo išlo o hlavného konzula s manželkou, ktorí jej boli v konečnom dôsledku veľmi nápomocní, najmä pri prechode hraníc. Diplomati ju totiž veľkoryso označili za príbuznú, čo ju ušetrilo od neprijemnej a zdĺhavej prehliadky batožiny hraničnou kontrolou.⁷⁵

Mocsáry Béláné cestovala do Brindisi. Po príchode sa ubytovala v „Grand Hótel International“, v izbe s výhľadom na more. Išlo o staršiu budovu, ktorú však pre nové potreby dôkladne prestavali a zmodernizovali. Vďaka tomu bol hotel na miestne hotely považovaný za prvotriedny. Ako uviedla: „*Po dvoch dňoch strávených vo vlaku mojou prvou úlohou bolo navštíviť pobočku Cooko-*

⁷⁴ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 97 a n.

⁷⁵ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 101. Konzul s manželkou vystúpili v Benátkach. V tomto prípade na potvrdenie príbuzenského pomeru stačilo ústne vyhlásenie diplomata a spoločné miesto v prvej triede.

vej cestovnej spoločnosti. Tam som sa zabezpečila dobrými radami i peniazmi a potom som sa vybrala do mesta trochu sa poobzerať. Podvečer sa tu výrazne zvýšil počet cudzincov. Zo všetkých kútov kontinentu sa tu stretli cestujúci, no tí, ktorí chceli cestovať do Indie na lodi „Valetta“, boli všetci Angličania. Mojim zvykom bolo cvičiť sa v angličtine pri rozhovore so susedmi. No musela som byť veľmi pozorná, aby som im rozumela.“⁷⁶

Prvú časť svojej cesty zaznamenala v osobitnej kapitole s názvom „Cesta po mori parníkom z Brindisi do Adenu“.⁷⁷ V prvom rade venovala pozornosť lodi, ktorú označila zvonku i na základe vnútorného zariadenia za veľmi peknú. Cestujúcimi najviac využívaným častiam plavidla venovala osobitnú pozornosť: „Veľká jedáleň a spoločenská miestnosť bola obložená bielym mramorom, medzi nimi boli basreliéfy a stĺpy z farebného mramoru, stoly bohato zdobené rastlinami, vedľa vždy otvorených dverí stáli veľké kalifornské tuje, na chodbách zase palmy.“⁷⁸ Ku komfortu, ktorý cestujúcim poskytovala dopravná spoločnosť vlastniaca parník, patrili klavír, knižnica, skriňa s rôznymi hrami, obrázkové albumy. K dispozícii mali tiež zdarma listový papier s logom dopravnej spoločnosti. Neplatilo sa ani za používanie kúpeľní. Paluba i ostatné priestory sa niekoľkokrát denne upratovali, takže loď sa jagala čistotou.“⁷⁹

Mocsáry Béláné mala vo svojej kabíne dve spolucestujúce, konkrétne dve misionárky, ktoré patrili k spoločnosti „White Ribbon“. Cestovali z Ameriky do Londýna, odtiaľ vlakom do Brindisi, kde spoločne nastúpili na loď. Členky tejto spoločnosti sa v prvom rade zamerali na boj proti alkoholizmu. Spolucestujúce Mocsáry Béláné napríklad už predtým strávili dva roky

⁷⁶ MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 103.

⁷⁷ Bližšie Tengeri út a „Valetta“ gyorsgözösön Brindisitől Adenig. In MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 105 – 113. Na cestu sa vydala 3. decembra 1893, pričom na palube bolo 165 cestujúcich.

⁷⁸ Ako žena, ktorá sa venovala väčšinu života záhradám, zaznamenala aj drobné postrehy týkajúce sa rastlín. Anglické lode pred vyplávaním sa vždy dopĺňali okrasnými rastlinami, pretože tie vždy po troch-štyroch mesiacoch cesty na mori vplyvom solou presýteného morského vzduchu v tropickom prostredí hynú. Bližšie MOCSÁRY Béláné, FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 105.

⁷⁹ *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bővített kiadás 269 szöveggéppel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 106. Žiarila však aj v skutočnosti, pretože bola vysvietená od paluby po kabíny.

v Číne, pričom pri svojej ceste okolo sveta, ktorú v tom čase podnikali a mala trvať dva roky, navštevovali postupne rôzne pobočky tejto spoločnosti. Išlo ako napísala o veľmi vzdelané, skúsené a rozhladené ženy, ktoré ale boli tiež veľmi spoločenské a veselé.⁸⁰ Celkovo bola na lodi veľmi príjemná atmosféra a v žiadnom prípade nehrozila nuda. Každý večer sa organizovala tanečná zábava, koncert, spevácke vystúpenia alebo divadelné predstavenia.

Loď až do Adenu nikde nekotvila, potrebné zásoby jej dovážali člmi. V Port Said tak napríklad doplnili zásoby uhlia a čerstvého ovocia. Z Ismailie rovnako loďou pricestovalo niekoľko cestujúcich, ktorí sa nalodili priamo na mori. Aj počas plavby zaznamenala Mocsáry Béláné niekoľko zaujímavostí. Ako napríklad uviedla: „V každom prístave predávajú na brehu skladacie stoličky, ktoré si cestujúci musia kúpiť, inak nemôžu na palube tráviť pokojné chvíle. V každom z prístavov sú vyrábanú stoličky iného tvaru. Preto na lodi podľa stoličky bolo možné zistiť, kto kde nastúpil, pretože aj meno majiteľa bolo na jej zadnej strane napísané veľkými písmenami. Pri umývaní paluby uložili skladacie stoličky na jedno miesto. Ráno preto prvou úlohou cestujúceho je, aby svoj majetok z kopy vybral a na dobré a príjemné miesto postavil, ktoré tak mal zabezpečené na celý deň.“⁸¹

Podľa plánu 17. decembra 1893 vystúpila Mocsáry Béláné z parníka v Bombay. Na batožinu musela čakať niekoľko hodín, túto dobu však vyplnila diskusiou s ostatnými cestujúcimi. Pritom našla aj viacerých spoločných známych a vďaka tomu získala napríklad pozvanie na návštevu Madrasu. Toto však nakoniec nemohla využiť, keďže počas jej cesty po južnej Indii práve v Madrase a jeho okolí vypukla epidémia cholery. Preto tam ani parník, ktorým cestovala nakoniec ani nezakotvil. Prekvapujúce pre ňu bolo, že viacerí už na pohľad zámožní cestujúci mali medzi batožinou aj periny a vankúše s pestrými vzormi. Až následne zistila, že počas dlhých ciest vlakom ich používali pri improvizovanom nočľahu. Ona sama spala vo vlaku zabalená do teplého pláštá s batohom pod hlavou.

⁸⁰ Kontakt, ktorý nadviazala s členkami tejto spoločnosti sa neskôr ukázal ako veľmi zaujímavý, najmä počas pobytu Mocsáry Béláné v Chicagu, keď navštívila štrnásťposchodový Womans-temple, o ktorom jej obe misionárky rozprávali a kde ich spoločnosť aj vydávala noviny „The Union Signal and White Ribbon“.

⁸¹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *Keleti utazás Egyptom, Szentföld, India, Ceylon uti jegyzetek. Második bövített kiadás 269 szövegképpel és 31 képmelléklettel.* Budapest : Athenaeum R.-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 112. Skladacia stolička zostala súčasťou batožiny Mocsáry Béláné aj po príchode do Bombaya, neskôr ju využila aj pri ďalších cestách po mori.

V Bombay sa Mocsáry Béláné ubytovala v hoteli „Great Western“. Táto stará budova bola v tom čase medzi cestovateľmi kvôli pohodliu a dobrej obísluže veľmi obľúbená. Ona sama mala k dispozícii nielen priestrannú spálňu, ale tiež obývaciu izbu a malú kúpeľňu s kadoú na kúpanie. Aj strava bola vzhľadom na britské zvyklosti klasická. *„Ráno pred siedmou podávali čaj do postele, o deviatej nasledovali veľké raňajky, ktoré by u nás vydali za dobrý obed, o jednej luncheon, ten o niečo chudobnejší. O piatej čaj a o siedmej veľká večera. Všetko jedlo aj s ubytovaním, teda plná penzia, predstavuje na deň päť rupií, teda na naše peniaze necelé štyri zlaté. Neuveriteľne lacné a dobré. V celej Indii to tak bolo s výnimkou nových luxusných hotelov.“*⁸²

Tak ako bolo v tomto období zvykom, hneď na druhý deň po príchode vyhládala rakúsko-uhorského konzula, ktorého charakterizovala ako milého a vzdelaného človeka. Nechala si overiť svoje cestovné doklady, pre prípad, že by ich stratila. Keď sa konzul pýtal na cieľ jej cesty, sám jej ponúkol skúseného sprievodcu, ktorý by ju previedol Indiou. Ako údajne konštatoval: *„dnes Vám môžem dať najlepšieho sprievodcu, toho, ktorý bol určený pre mladého grófa Bismarcka, no žena oveľa viac potrebuje takéhoto človeka. Bismarckovi potom dám iného.“*⁸³ Konzul netajil svoje obavy pri predstave, že by žena mala sama cestovať po Indii. Keď neprejavila veľkú radosť nad tým, že by mala mať osobitného sprievodcu, usiloval sa ju presvedčiť o jeho potrebe. Konkrétne uviedol *„že ani netuším, ako budem potrebovať takéhoto jednoduchého človeka, bude súčasne sluhom, priateľom a radcom. Nebudem sa nikde musieť starať ani o stravovanie, ani o ubytovanie, všetko zariadi on. Jeho plat je tridsaťpäť rupií mesačne a päť rupií na ošatenie. Cestovné náklady pri ceste prvou triedou cez Indiu a späť do Bombaya sú na sluhu také nízke, že za šesť týždňov aj so spre-pitným celý sluha sotva stojí viac ako sto zlatých.“*⁸⁴

Ako sa ukázalo, sprievodca Vishram bol pre Mocsáry Béláné naozaj užitočným pomocníkom, ktorý ju neopustil po celý čas jej pobytu v Indii. Odprevadil

⁸² MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest: Nagel, 1899, s. 33.

⁸³ Nie je celkom jasné, ktorého z dvoch synov Otta von Bismarcka mal v tomto prípade konzul na mysli. Zdá sa však, že „mladým“ grófom Bismarckom myslel Herberta von Bismarck, ktorý mal v tom čase 44 rokov a v tom čase už bol bez oficiálnej funkcie, okrem poslaneckého mandátu v Reichstagu. Počas svojej úradnej kariéry však pracoval ako diplomat (Londýn, Petrohrad, Haag) a pôsobil do roku 1890 aj ako minister zahraničia. Jeho cesta sa mohla odohrať ako súčasť koloniálnych aktivít Nemeckého cisárstva v Afrike a Oceánii. Bližšie napríklad RÖHL, John. *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890-1900.* London : B. T. Bratsford, 1967. 304 s.

⁸⁴ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 36.

ju až na loď, ktorá odchádzala na Ceylón. Počas jej pobytu v hoteloch trávil dni tak, že čupel vedľa dverí, za ktorými bola ubytovaná. Aj v noci spal schúlený pred jej dverami. Ďalším uľahčením jej putovania po Indii bolo, že Cookova cestovná kancelária zabezpečila pre oboch potrebné lístky i peniaze na bežné výdavky. Medzi prvé ciele, ktoré Mocsáry Béláné v Indii navštívila patrila ostrov Elefanta, kam sa dostala loďou Cookovej cestovnej spoločnosti. Sprievodcu jej v tomto prípade robil penzionovaný plukovník, ktorý ju spolu s ďalšími záujemcami zaviedol okrem iného do oblasti „tmavých skál“, kde bol vytesaný hinduistický jaskynný chrám zasvätený Brahmovi, Šivovi a Višnovi. Mocsáry Béláné ho charakterizovala ako „celkom neporušený. Nachádza sa tu veľa pek-ných vytesaných sôch, medzi nimi svadba Parwati a s ňou spojené príbehy.“⁸⁵

Okrem tohto krátkeho výletu, strávila Mocsáry Béláné v Bombay celko-vo šesť dní. Na krátke výpravy do mesta a okolia mohla vychádzať iba ráno a večer, zvyšok dňa trávila kvôli horúčavám vo svojej hotelovej izbe. V mes-te ju prekvapilo množstvo monumentálnych stavieb, pošta, tržnica, domov námorníkov a pod. Za veľmi zaujímavú považovala tiež miestnu zoologickú záhradu, kde sa zvieratám za drôtenými ohradami usilovali chovatelia vytvorit prostredie čo najviac podobné tomu, v ktorom prirodzene žili. Okrem jaskyniek, skalísk, stromov a drevených konštrukcií napríklad aj jazierka. Navštívila aj populárny Malabarhill.⁸⁶ Polostrov tvoriaci súčasť Bombaya, od-kiaľ bola najkrajšia vyhladka na mesto a stále čerstvý vzduch, lákal tých naj-bohatších, aby si tu postavili svoje rezidencie. Ako konštatovala: „Aj napriek tomu, že priamo uprostred lokality sa nachádzala tzv. „tichá veža“, kde parsio-via⁸⁷, vyznavači zoroastrizmu, umiestňovali svojich mŕtvych aby ich ohlodali vtáky. Pre parsiov sú totiž mŕtvi špinaví. Zem, oheň a voda sú pre nich posvä-tné a nesmú byť znečistené mŕtvolami. Je preto časté, že supy trhajúce mŕtvoly pristanú s ich kusmi na stromoch alebo strechách. Aj na uliciach pri zametani

⁸⁵ Párvti je starobylá hinduistická bohyňa, druhá manželka boha Šivu, ktorého energiu stelesňuje. V Elefante je zobrazená držiaca sa pri svadobnom obrade za ruky s manželom, božským Šivom. Inak je často zobrazovaná ako jazdí na tigrovi.

⁸⁶ Malabar Hill je vršok na polostrove v juhozápadnej časti Bombaya, s výškou 50 metrov je najvyšším bodom mesta. Nachádzajú sa na ňom exkluzívne obytné štvrte bohatých In-dov, množstvo parkov, chrámy džinistov a veže mlčania parsiov. Kedysi tu sídlili aj britskí správcovia mesta.

⁸⁷ Parsovia, ide o členov malej indickej komunity vyznavačov zoroastrizmu, ktorí údajne kvôli perzekúciám zo strany moslimov ušli z Perzie do Indie v 10. storočí. Aj v súčasnosti patria k najbohatším a najvzdelanejším etnikám v Indii. Práve v okolí Bombaya ich žije najviac.

nájdu kosti, ktoré pozbierajú a odošlú do „tichej veže“.⁸⁸ Obyvatelia sú na to zvyknutí a znášajú to, pretože parsiovia sú naozaj vplyvní.⁸⁹

Popri tom zaujalo Mocsáry Béláné aj viacero ďalších vecí. Medzi nich patš rila napríklad posledná rozlúčka s mŕtvymi. Ako uviedla: *„Zaujímavá je aj kremácia, ktorá prebieha na pláži vo vnútri mesta. Kým zapália oheň, mŕtvy je posypaný ryžou a z krčaha cez plece na neho jeden z prítomných naleje vodu. Následne potom ten krčah hodí o zem, aby sa rozbil. Mŕtvolu v polkruhu obklopia príbuzní a počas horenia ju spoločne pozorujú.“⁹⁰*

Mocsáry Béláné ani v tomto prípade nezaprela svoj záujem o zvieratá, rastliny a zeleň všeobecne. Ako do svojho cestopisu napísala: *„V meste najviac ulíc lemujú kokosové palmy a mangrovové stromy, ktoré poskytujú príjemný chládok. Pri pohľade z výšky vyzerá Bombay ako jeden obrovský park a mnohými peknými záhradami. Tolko veвериčiek a jašteríc som nevidela v žiadnom meste, tisíce ich behajú po stenách domov. Hovorí aj, že v Bombay má veľmi veľa domov svojich domácich hadov. Majú však dobrú povahu, ale trochu vody alebo mlieka musí byť pre nich pripravené, pretože had v noci preto sa plazí po dome, aby našiel niečo na jenie.“⁹¹*

Napriek tomu, že sa Mocsáry Béláné mesto páčilo, s čistotou v uliciach ani jednotlivých objektoch taká spokojná nebola. Citovala pritom jedného z tunajších obyvateľov, keď uviedla: *„Bombay je ako krásna, mladá, koketná žena, no nehládajte dôkladne, pretože vtedy sa vám na prvý pohľad škaredšia Kalkata bude viac páčiť, práve tak, ako škaredšia, no solídnejšia žena.“⁹²* Zaznamenala, že aj jej izba v hoteli mala dlážku pokrytú rohožami z ryžovej slamy, v ktorých sa nachádzali milióny drobných červených mravcov. Ona sama nebola poštipaná mravcami, hoci v jej cestovnej truhlici sa ich nachádzalo plno. Cestujúci, s ktorými komunikovala však spomínali aj iné, väčšie druhy mravcov. Jeden z nich

⁸⁸ Tiché veže alebo veže mlčania sú ploché kruhové vyvýšené stavby, slúžili na pochovávanie mŕtvych. Na vrchol veže sa uložilo nahé telo, ktoré ohlodali dravé vtáky, pričom duša zosnulého odchádzala po slnečných lúčoch smerom nahor. Vybielené kosti sa ukladali do jamy v strede veže, kde sa pomocou vápna rozkladali. Aj keď sa v polovici 20. storočia pochovávanie vo vežiach zakázalo, veže na Malabar Hill sa stále používajú.

⁸⁹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 42.

⁹⁰ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 42.

⁹¹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 43.

⁹² Pravdivosť tohto tvrdenia sa potvrdila aj v čase, keď Mocsáry Béláné vydávala v Uhorsku svoj cestopis. V Bombay sa kvôli nečistote v uliciach, ktorú nechcel nikto upratovať rýchlo rozšírila epidémia moru, ktorá si vyžiadala množstvo obetí.

sa sťažoval, že mu počas noci zlikvidovali celý cestovný kufor aj s obsahom. Mocsáry Béláné sa pred mravcami bránila najmä čistotou. Dôsledne dbala na to, aby nikde nezanechávala omrvinky jedla, ani šupky z ovocia. Aj vďaka tomu sa počas cesty po Indii nemohla vážnejšie sťažovať na hmyz. Poštípali ju niekoľkokrát iba moskyty, keď jej loď kotvila v prístave.

Pomerne značnú pozornosť, ako dobrá pozorovateľka venovala miestnym obyvateľom. Napríklad v hoteli „Great Western“ dostala k dispozícii aj slúžku, čo bolo dosť nezvyčajné: „*To preto spomínam, keďže v celej Indii vždy a všade je len mužské služobníctvo. Dokonca aj pranie šiat zabezpečujú muži. Spomínaná služobná bola dobre živená čierna hinduistka. Zuby, rovnako ako nechty mala natreté červenou farbou, v nose vložený kovový kruh, na rukách a nohách obvyklé strieborné šperky. Oblečená bola v bielom mušeline na okrajoch so žltým pásom širokým dva prsty. Celý jej odev pozostával z 7 – 8 metrov dlhého mušelínu, do ktorého sa veľmi „graciózne“ zamotala. Bola predom mnou aj vyzečená – mala ne seba iba krátku bielu sukňu – a naučila ma, ako si omotávať toto oblečenie okolo tela, vytvoriť pás, uvoľniť brucho a koniec mušelínu na hlave zahnúť. Povedala mi tiež kde si ho kúpila a ja som si presne rovnakú látku tiež zaobstarala, čistú i vzorovanú, ktorú som u miestnych obyvateľov videla najviac na uliciach nosiť.*“⁹³

Vo všeobecnosti konštatovala, že pre Európanku nemôže byť potešením vystupovať ako hostiteľka v Indii, pričom najmä pre varenie sú tam zlé podmienky kvôli veľkému množstvu všade prítomných múch. „*Pozerala som sa na niektoré kuchyne v bohatých domoch, ktoré boli dokonca vybavené európskymi sporákmi. No tie zostali nevyužitú, slúžili iba ako kuchynské dekorácie, pretože nikto na nich nechcel variť ani v zime, kvôli veľkým horúčavám. Po celej dĺžke kuchyne sú tu okná a pod nimi pod výškou stola je postavená lavica široká poldruhej stopy. Na nej sú zoradené väčšie i menšie nádoby, kde na žeravom uhlí varia jedlo domáci sluhovia.*“⁹⁴

Na odporúčanie rakúsko-uhorského konzula i zástupcu Cookovej cestovnej kancelárie strávila Mocsáry Béláné vianočné sviatky v Kandalle. Išlo o už v tom čase populárnu oblasť, vzdialenú zhruba tri a pol hodiny cesty od

⁹³ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 46.

⁹⁴ Mocsáry Béláné sledovala prípravu jedál aj v hoteloch, ktorá prebiehala podobným spôsobom, pričom okolo hrncov i políc pobežovalo také množstvo sluhov, že ani o základnej čistote podľa jej názoru nebolo možné hovoriť, o to viac, že sluhovia si pri práci navzájom prekážali.

Bombaya, v nadmorskej výške okolo 2 000 stôp.⁹⁵ Ich radu označila za dobrú. Jednak sa na tomto mieste stretla s viacerými známymi z lode, ktorou priplávala, ale bolo tu tiež chladnejšie, vďaka čomu v pohodlí a príjemnej atmosfére mohla tráviť vianočné sviatky. Aj toto krátke obdobie však využila na skúmanie okolia. Spolu so svojim sprievodcom tak napríklad podnikla výlet ku Carli Caves, kde si prezrela tamojší skalný chrám.⁹⁶ Ako uviedla: „*Toto je najstarší skalný jaskynný kostol, predchodca všetkých kresťanských kostolov na svete. Od vchodu je dlhý 126 stôp, sedem ôlov⁹⁷ vysoký a 45 stôp široký. Majestátne stĺpy lemujú obe strany kostola a vzadu vo vnútri je svätyňa. Vznikol ešte pred narodením nášho Pána Krista a zostal dodnes neporušený. Stráži ho budhistický kňaz z bytu, ktorý tam má. Vedľa chrámu na úbočí vrchu je nespočetné množstvo menších i väčších obydlí a búdok, ktoré mystickým dojmom pôsobia na človeka.*“⁹⁸ K samotnému chrámu viedla v tom čase pomerne únavná a dosť nebezpečná cesta. Po nerovnom skalnatom povrchu ju preto na nosidlách vyniesli miestni obyvatelia. Vyhla sa tak kaktusom s ostrými dlhými trnmi, ktoré tu všade rástli, aj množstvu nebezpečných jedovatých hadov.

Jedovaté hady, ktoré bolo možné vidieť doslova na každom kroku, ale i miestna klíma v nej nevyvolávali príjemné pocity. Okrem iného preto konštatovala: „*Osem mesiacov tu nepadá dážď, niekedy aj dlhšie, následne štyri mesiace sa neustále leje z oblohy voda, popri tom je tu pekelné teplo. Rastliny vtedy priamo pred očami rastú. No privaly dažďa sú aj obdobím, keď narastá počet smrteľných uštipnutí kobrou.*“⁹⁹ Ona sama však cestovala relatívne bez ťažkos-

⁹⁵ Súčasná Khandala je stále významnou turistickou atrakciou, vďaka napríklad nádhornej vyhladke alebo Údoliu Tigrov (Tiger Valley), nad riekou Ulhas. Tvorí súčasť mesta Ghats, pričom leží na dôležitej a starobylej ceste medzi Dekanskou náhornou plošinou a rovinou Konkan.

⁹⁶ Ide o Karla (Karli) Caves, komplex starovekých indických skalných chrámov, resp. jaskynných chrámov, nachádzajúcich sa v lokalite Karli, neďaleko mesta Lonavala, v indickom štáte Maharashtra. Okrem Karla Caves sa v tejto oblasti nachádzajú aj jaskyne Bhaja, jaskyňa a budhistická svätyňa Patan, jaskyne Bedse a Nasik. Tamojšie svätyne vznikali postupne od 2. storočia pred n. l. až do 5. storočia. Tradovalo sa, na čo zrejme naráža vo svojom cestopise aj Mocsáry Béláné, že najstaršia z nich vznikla v roku 160 p. n. l., v blízkosti obchodnej cesty vedúcej od Arabského mora do Dekanu.

⁹⁷ Öl je stará dĺžková miera, pričom jeden öl predstavuje vzdialenosť zhruba 1,8 metra.

⁹⁸ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 53. V tomto prípade môže byť zaujímavé spomenúť ďalší detail, ktorý ukazuje, že Cookova cestovná kancelária sa o svojich klientov starala naozaj vzorne. Pri návšteve tohto miesta totiž Mocsáry Béláné zástupca kancelárie odfotografoval. Keď sa vrátila domov, o niekoľko týždňov dostala list z Londýna, ktorý obsahoval jej fotografiu.

⁹⁹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 57.

tí. Cesta do Ahmedabadu, ktorú zabezpečili zástupcovia Cookovej cestovnej spoločnosti, ju veľmi neupútala. Celý kraj sa jej zdal málo romantický. Napriek tomu si urobila pomerne veľa poznámok o tunajšej faune. Zaujalo ju napríklad množstvo tigrov, ktoré tu žili a za ktorých ulovenie sa vyplácali vysoké odmeny. Peknú tigriu kožušinu sa jej však napriek tomu kúpiť nepodarilo.

Ďalšou zaujímavou zastávkou sa stal samotný Ahmedabad.¹⁰⁰ Tu mala okrem iného po prvýkrát možnosť vidieť továreň na výrobu kobercov. „*Na stojanoch boli podľa veľkosti podložky natiahnuté osnovy z povrázok, pred ktorými na jednej strane sedia dvanásť-štrnásť ročné deti v rade a viažu na špagáty vlnu. Na druhej strane sedí učiteľ a pri spievaní im z knihy súčasne aj hovorí aké farby majú používať a v akom množstve. Hovorí, že učiteľ a po ňom aj žiaci preto spievajú, pretože tak pri lepšej nálade rýchlejšie ide práca. Oni totiž vyrábajú tie najdrahšie koberce.*“¹⁰¹ Mocsáry Béláné navštívila aj ďalšie dielne, napríklad na spracovanie santalového dreva. Nádherné výrobky, najmä nábytok, ktorý tam videla však boli nesmierne drahé a vo väčších množstvách si ich v tom čase objednávali a nakupovali najmä Američania.¹⁰²

Z ďalších miest a regiónov, ktoré Mocsáry Béláné navštívila v rámci svojho putovania po Indii je možné spomenúť napríklad Delhi,¹⁰³ kde realizovala väčšinu nákupov suvenírov určených pre príbuzných a priateľov v Uhorsku. Okrem množstva menších obchodov pritom navštívila v tom čase slávny bazár Chanti-Souk. Z pamiatok, ktoré sú dodnes vyhľadávanou miestnou atrakciou spomenula Dsamma moschéet, resp. Dewan Khast.¹⁰⁴ K najpozoruhodnejším zážitkom však zaradila svoj pobyt v Agre, kde dorazila 4. januára 1894. Tu si hneď po príchode a ubytovaní v hoteli najala koč, aby si mohla pozrieť jeden z hlavných cieľov svojho putovania „mauzóleum Taj-Mala, perlu Indie, z oslepujúco bieleho mramoru“.¹⁰⁵ Tomuto komplexu, ktorý navští-

¹⁰⁰ Ahmedabád, najväčšie a dlho aj hlavné mesto indického štátu Gudžarád.

¹⁰¹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 62.

¹⁰² Autorka cestopisu však vo všeobecnosti konštatovala, že Ahmedabád je čulým priemyselným centrom, ktorého ďalší rozvoj podporujú kvalitné na remeselnú a priemyselnú výrobu orientované školy zakladané anglickou koloniálnou správou.

¹⁰³ Dnešné Dillí, jedno z najväčších miest Indie.

¹⁰⁴ I v tomto prípade došlo k skomoleniu, resp. zlému prekladu názvov z anglického jazyka. V prvom prípade ide o hlavnú mestskú mešitu v Dillí nazývanú Džama Masdžid, v druhom prípade navštívila Mocsáry Béláné Diwm-e-Khas, jednu z komnát nachádzajúcu sa v slávnej Červenej pevnosti, zaujímavý tým, že ju postavili roku 1648, pričom mogulský cisár v nej prijímal svojich hostí.

¹⁰⁵ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 91. I v tomto prípade použila autorka cestopisu osobitý a nepresný názov.

vila dva razy, venovala vo svojom cestopise značnú pozornosť i viacero fotografií. Otvorene priznala, že žiadna iná pamiatka v Indii ju tak nezaujala a iba kvôli nej sa oplatilo navštíviť túto pre Európana exotickú krajinu.

V ďalších dňoch navštívila Mocsáry Béláné pri svojom putovaní Indiou Agru, Luknow, Benáres i ďalšie mestá a oblasti, ktoré sa usilovala zachytiť predovšetkým prostredníctvom rôznych zaujímavostí či osobitostí. V Benárese tak napríklad opísala nielen miestnu technológiu postriebrovania výrobkov z medi, ale tiež rannú modlitbu v rieke Gange.¹⁰⁶ K zaujímavostiam, ktoré zbierala pri svojom putovaní po Indii možno zaradiť aj zmienku o „ružových“ domoch Dzaipuru. Ako uviedla: „*Jeypooret (Dzaipur) s krásnymi ružovo namalovanými domami sa volá indický Paríž a Rajputan nové hlavné mesto. Za starých čias bolo vnútro domov vymalované podľa vkusu svojho majiteľa a tak na stranách boli vymalované celé historické výjavy. Súťažili v tom, pričom ani majitelia menších domov nechceli zaostávať. No keď očakávali príchod vojvodu z Walesu, maharadža usúdil, že tieto obrazy sú príliš nemorálne a nariadil, aby domy v celom meste, vrátane jeho palácov boli natreté ružovou farbou. Odvtedy je celé mesto ružové, čo je pri pohľade z výšky, spolu s bielymi plátenými strieškami prekvapujúco krásne. No keď vojvoda z Walesu pricestoval, hneval sa, že mesto stratilo svoju starobylú zaujímavosť.*“¹⁰⁷ V Kalkate zase navštívila miestne záhrady i známu botanickú záhradu s viacerými unikátnymi rastlinami. Toto mesto na ňu pôsobilo najeurópskejšie spomedzi tých, ktoré v Indii navštívila. Stalo sa pre ňu dôležitým východiskom pre cestu do Himalájí. Počas putovania do Darjeelingu, ležiaceho už v nadmorskej výške 2 150 metrov nad morom, si ešte nakrátko vyskúšala pobyt v skutočnej indickej džungli. S nadšením pri tom opisovala obrovské stromy a celkovo bujnú, takmer nepreniknuteľnú vegetáciu, ktorá ju pri tom obklopovala.

Himaláje sa stali najvzdialenejším miestom jej cesty po Indii. V Darjeelingu,¹⁰⁸ ktorý upútal viacerých cestovateľov z Uhorska, najmä kvôli hrobu Körösi Csoma Sándora,¹⁰⁹ sa vďaka príjemnému prostrediu i malebnosti horských

¹⁰⁶ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 110.

¹⁰⁷ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 65 – 66.

¹⁰⁸ Ide o mesto Dardžiling v západnom Bengálsku, ktoré založila Britská východoindická spoločnosť. Vďaka príjemnej klíme, čistému vzduchu a blízkosti Himalájí je aj v súčasnosti mesto centrom turistického ruchu. Nazývajú ho aj „Kráľovná hôr“. Známe je tiež ako centrum pestovania čaju, ktorý nesie rovnaké meno.

¹⁰⁹ Körösi Csoma Sándor (1784 – 1842) bol uhorský orientalista a filológ, známy najmä ako autor prvého tibetsko-anglického slovníka a zakladateľ tibetológie.

štítov obklopujúcich toto miesto, cítila veľmi dobre. Pri jeho charakteristike dokonca uviedla, že: „*Darjeeling bolo doteraz prvé miesto, ktoré som opúšťala s bolavým srdcom.*“¹¹⁰ Ubytovanie s výhľadom na himalájske štíty, najmä Kincenjingou,¹¹¹ tibetskí mnísi, ktorí tu žili vo veľkom počte, celkovo v porovnaní s inými indickými mestami veľmi pokojná atmosféra, dobrá strava a zaujímavá flóra, to všetko po krátkom pobyte iba nerada opúšťala.

Návrat do Kalkaty bol potrebný, aby mohla pokračovať prostredníctvom Cookovej cestovej spoločnosti v ďalšom putovaní na Ceylón, kde plánovala v prvom rade navštíviť Colombo, resp. ďalšie zaujímavé lokality.¹¹² Kým o Indii mali ženy v Uhorsku veľmi málo informácií, o tomto ostrove v Indickom oceáne ich bolo ešte menej. Cestovná kancelária zabezpečila Mocsáry Béláné miesto na menšej lodi „Peshawur“, ktorá prepravovala asi tridsať cestujúcich prvej triedy. Ubytovanie v štvormiestnej kabíne, stravu i celkové zabezpečenie počas plavby zhodnotila ako vynikajúce a bezproblémové. Vďaka tomu sa jej ceylónske dobrodružstvo mohlo začať 29. januára 1894, príchodom do Colomba. Počiatočnú neistotu zakrátko vystriedalo nadšenie. Ubytovanie, kvalita stravy, no najmä nádherná príroda ostrova ju doslova očarili. Pri porovnaní s Indiou vyhlásila, že miestne jedlo bolo celkovo chutnejšie a „*aj mlieko bolo tak dobré, ako u nás na dedine*“.¹¹³ Chválila tiež všeobecne udržiavanú prísnu čistotu, ktorá vynikala najmä pri porovnaní s jej predošlými zastávkami.

I tu sa o jej pohodlie a bezpečnosť starali zástupcovia Cookovej cestovnej spoločnosti. Zabezpečili hotely, základný program i korešpondenciu, ktorá postupne prichádzala z Európy. V Colombe si tak pokojne mohla prezrieť múzeá, slávne škoricové záhrady a naplánovať tiež cestu do Kanady.¹¹⁴ Návšteva pôvodného hlavného mesta ostrova sa mala pôvodne stať najdobrodružnejšou časťou jej tunajšieho pobytu. Krásna poloha mesta, obklopeného

¹¹⁰ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 152.

¹¹¹ Kančendžonga, tretí najvyšší vrch sveta. V období keď Mocsáry Béláné písala svoju knihu mal oficiálne výšku 8 588 metrov n. m., dnes je to 8 586 metrov n. m.

¹¹² Názov Ceylón používame v texte ponechávame v anglickom tvare, tak ako ho používala počas svojej návštevy aj uhorská cestovateľka. V slovenskom jazyku je, samozrejme, správne označovanie ostrova názvom Cejlón, pričom štát, ktorý sa na ňom nachádza sa nazýva Srí Lanka.

¹¹³ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel.* Budapest : Nagel, 1899, s. 164.

¹¹⁴ Kandy je dodnes pomerne rušným, asi stotisícovým mestom, ktoré je navštevované turistami kvôli svojim historickým pamiatkam. Od roku 1988 je zapísané v zozname svetového dedičstva UNESCO.

bujným tropickým porastom ale spôsobilá, že Mocsáry Béláné trochu zmenila svoje plány. So záujmom si pozrela budhistické chrámy, aj s miestom uloženia najcennejšej relikvie – Budhovho zubu, kráľovský palác, botanické záhrady, čajové, kávové plantáže, palmové sady, záhrady s ananásom a čiernym korením. Úplné zdesenie u jej sprievodcov ale vyvolal nápad pozrieť sa do džungle a prejsť sa po vidieku. Úprimne ju od toho odhovárali, ale márne. A tak Mocsáry Béláné mohla pri krátkej prechádzke v ťažko prístupnom teréne obdivovať nádherné obrovské stromy, hustú kvitnúcu vegetáciu i množstvo drobných živočíchov. Ako neskôr napísala: „Čím ďalej od mesta medzi divšie dedinky som zachádzala, tým to bolo zaujímavejšie. Z palmového alebo iného dreva postávané malé chudobné domčeky, prikruté palmovými listami sa takmer strácali v tropickej vegetácii.“¹¹⁵ Zo zvedavosti vstúpila do jedného z malých domcov. Jeho majiteľ jej ukázal nielen svoj dom, záhradu a hospodárstvo, ale predviedol aj prácu so slonom, ktorého choval.

Mocsáry Béláné sa usilovala využiť každý deň svojho pobytu na ostrove, preto so svojimi sprievodcami zamierila aj do oblasti Nuwara Eliya, s veľmi príjemnou klímou a zaujímavým okolím. I keď tu nenašla žiadne historické pamiatky, ochutnala aspoň slávny miestny čaj i ďalšie plodiny, ktorým sa tu darilo.¹¹⁶ Odtiaľ malý sprievod zamieril späť do Colomba, aby uhorská cestovateľka nezmeškala svoju loď. Na ostrove v Indickom oceáne tak Mocsáry Béláné strávila takmer tri týždne. Keď 16. februára 1894 odplávala z Colomba cez Suez do Brindisi, o tejto časti svojho putovania sa vyjadrovala iba veľmi stručne. Ani neskôr svoj tunajší pobyt nepopisovala tak podrobne ako iné cesty, no vždy to robila iba v pozitívnom duchu. Semená a rastliny, ktoré si ako spomienku na nádhernú ceylónsku džungľu priniesla, sa po návrate do Budapešti pokúsila pestovať aj vo vlasti. No bez väčšieho úspechu.

Cesta do Ameriky

Po úspešnom absolvovaní ciest po európskych krajinách a výpravách do Egypta či Indie, rozhodla sa v roku 1896 Mocsáry Béláné navštíviť aj niektoré časti Severnej Ameriky. Ako neskôr skromne konštatovala v úvode svojho textu, ktorý vyšiel ako súčasť tridsiateho zväzku periodika *Földrajzi Közlemények*: „Iba nemnohí majú také šťastie, že zaujímavosti vzdialenejších častí zeme,

¹¹⁵ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 175.

¹¹⁶ Mestečko, ktoré navštívilo vzniklo až v druhej polovici 19. storočia. Dôvodom bola najmä chladnejšia klíma vo vyššie položenej oblasti, ktorá lepšie vyhovovala európskym kolonistom. Priamo v susedstve sa nachádza aj najvyšší vrch ostrova Pidurutalagala 2 524 m n. m.

ich krásy aj osobne môžu vidieť a spoznať. Mne šťastie prišlo...¹¹⁷ Do Ameriky, presnejšie do Spojených štátov amerických sa vydala na jar roku 1896. Keď priplávala parníkom Columbia do New Yorku, na rozdiel od väčšiny ostatných cestujúcich sa nezdržala vo veľkých mestách na východnom pobreží. Pacifickou železnicou sa vydala cez rozsiahle prérie smerom na západ. Jej hlavným cieľom sa stalo západné pobrežie. Cesta nebola bez problémov. Na jednej strane mohla obdivovať nádherný výhľad na panorámu Skalistých hôr, no na druhej strane v pohorí Sierra Nevada ich v polovici mája prekvapilo husté sneženie. Okná vozňa, v ktorom cestovala pokryl ľad a snehové závevy je spôsobili mnohohodinové meškanie vlaku. Nakoniec sa jej však podarilo dosiahnuť pobrežie Tichého oceánu a jeden z prvých cieľov mesto San Francisco. Ako uviedla vo svojich záznamoch: „V San Franciscu som zaujímavé, no nie veľmi čisté japonské a čínske štvrte len narýchlo navštívila, ponáhlala som sa na električku do jednu hodinu cesty vzdialeného Clifthouse alebo Sutro kúpeľov, čo boli najnavštevovanejšie miesta San Francisca. Čarokrásne kúpele postavil milionár menom Sutro s vďaka San Franciscu za to, že získal bohatstvo prostredníctvom zlatých baní. Pri Clifthouse je vybudovaná Sutrova záhrada vysadená južnými rastlinami otvorená verejnosti. V budove na prízemí je pekne zariadené múzeum, na poschodiach sú jedálne, salóny, priestory na zábavu a terasy z ktorých je výhľad do diaľky.“¹¹⁸

Jej nasledujúcou zastávkou sa stalo bývalé hlavné mesto severnej Kalifornie Monterey, ležiace v rovnomennej zátokke južne od San Francisca, vo vzdialenosti asi päť hodín cesty vlakom. Mesto založili Španieli v roku 1770, no v čase návštevy Mocsáry Béláné malo už obdobie najväčšej slávy dávno za sebou. Ona sama ho charakterizovala ako „napoly rozpadajúce sa“. Iba karmelitánska misia založená otcom Serrom si ešte zachovala pôvodnú podobu. Napriek tomu mesto žilo a pri prechádzke v jeho novšej časti objavila viaceré moderných vilových domov. No najväčšou zaujímavosťou v Monterey bol v tom čase hotel Delmonte, ktorý považovali za najstaršie a súčasne najkrajšie

¹¹⁷ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 157.

¹¹⁸ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 161. Oba areály dodnes tvoria súčasť Národnej rekreačnej oblasti Golden Gate. Cliff House, neoklasicistická budova postavená na skalnom výbežku severne od pláže Ocean Beach. Vznikla v roku 1863, jej najdôležitejšou súčasťou boli reštaurácie a bary, z ktorých si hostia vychutnávali výhľad na oceán. O niečo neskôr vznikli Sutrove kúpele (Sutro Baths). Pre verejnosť ich otvorili v marci 1896, pričom v tom čase sa v nich nachádzal najväčší krytý bazén na svete. Vybudoval ich bohatý podnikateľ a niekdajší starosta San Francisca Adolph Sutro.

letné sídlo na pobreží Tichého oceánu, pričom jeho rozsiahly a nádherný park vraj nemal v celých Spojených štátoch amerických obdoby.¹¹⁹

Z Monterey zamierila ďalej, pričom jej ďalším cieľom sa stalo vtedajšie hlavné mesto južnej Kalifornie Los Angeles. Ako zachytila vo svojom texte: „Mesto má v súčasnosti 102 479 obyvateľov a päť námorných prístavov. Na hlavných uliciach sú nádherné čínske a japonské obchody a väčšina obyvateľov žije v budovách podobných vilám, na uliciach lemovaných palmami. Mesto je niekoľko kilometrov od pobrežia mora uprostred ovocných sádov. Pomaranče, figy, mandle, dobre sa tu darí aj vlašským orechom a broskyniam, ktoré sa v konzervovanej podobe vyvážajú do všetkých častí sveta. Tunajšie ovocie však neobsahuje toľko cukru ako u nás. Nie je tu mráz, ale keď som prišla, dážď a vietor spôsobili veľa škody na kvetoch stromov.“¹²⁰ No nielen krásna príroda, ale aj ďalšie zaujímavosti upútali pozornosť Mocsáry Béláné. Okrem iného tak zaznamenala, že: „V Los Angeles sa nachádzajú v skupinách stojace ropné vrty, ktorých bohatý obsah ťažia na mnohých miestach. To je v skutočnosti petrolej, no jeho čistenie je také drahé, že viac sa využíva nevyčistený ako vynikajúce palivo, ktoré má navyše tú výhodu, že nepoškodzuje kotel.“¹²¹

Jeden deň svojho pobytu strávila Mocsáry Béláné na Mount Lowe v Siedra Bernardine. Železnica, ktorá tam viedla bola v tom čase považovaná za zázrak elektrifikácie. Elektrické vlaky premávali každú hodinu cez Pasadenu a Altadenu, cez ovocné sady, okolo najkrajších obytných domov južnej Kalifornie. Vo vzdialenosti približne 4,5 kilometra vybudovali horskú dráhu, doplnenú pavilónmi a rôznymi atrakciami, ktoré vzbudzovali zaslúžený obdiv: „V pavilóne, ktorý je pomenovaný po Rubiovom kaňone (Rubio Canyon), sú pre výletníkov pripravené veľké tanečné a hudobné sály i jedálne. Odtiaľ sa veľká pozemná lanovka dvíha do výšky 400 metrov a je kilometer dlhá. Veľkolepý výhľad až úplne k moru sa otvára pred tými, ktorí ňou idú. Vo výške 1300 metrov sa nachádza „skalný dom echo“ (Echo Mountain)¹²², kde počujeme mnohonásobne vracajúci sa zvuk výstrelu. Tu sa nachádza aj hvezdáreň s krásnou výhliadkou, kde nie hodiny, ale celé dni možno stráviť pozeraním sa na zákutia údolí, skaly, vrcholy hôr, zalesnené údolia a do nekonečna sa rozprestie-

¹¹⁹ Mocsáry Béláné absolvovala počas svojho pobytu v tomto meste viaceré vychádzky do jeho okolia, i po Tichomorskom pobreží.

¹²⁰ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 166.

¹²¹ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 167.

¹²² Podrobnejší časový rozpis pobytu na horskej dráhe i naznačenie jednotlivých atrakcií je možné sledovať na Dostupné na internete: <http://www.thaddeuslowe.name/MtLowe.htm>

rajúce sa ovocné záhrady a na druhej strane sa nachádzajúci oceán s početnými ostrovmi.“¹²³ Napriek tomu, že táto pozemná dráha predstavovala už do tohto bodu pre Mocsáry Béláné mimoriadny zážitok, zďaleka sa ešte nekončila a nekončili sa ani prekvapenia, ktoré ponúkala svojim návštevníkom. Ako vo svojom ďalšom nadšenom opise zaznamenala: „Najzaujímavejšie miesto je okrúhly most (Circular Bridge), ktorý vytvára skutočný kruh okolo skaly a nad veľmi hlbokým údolím. Cestujúci so zatajeným dychom a obavami prechádzajú okolo nej, kým električka sa driape k tomuto Boha pokúšajúcemu miestu. V granitoch, v tvrdej skale je trať zarezaná a ponad strašidelnú 1000 metrovú hĺbočinu sme dosiahli alpský hotel (Mt. Lowe Tavern) vo výške 1700 metrov. Z hotela som za tri hodiny na konskom chrbte vyšla na Mount Lowe, kde železnicu dovedy ešte nepostavili.“¹²⁴

Opis nádherných výhľadov, ktoré sa otvárali z mnohých bodov tejto časti cesty, doplnili v záznamoch uhorskej cestovateľky aj drobné zážitky a postrehy, ako napríklad prvý stret so štrkáčom či získanie priesad divého tabaku. Neodpustila si ani úvahu nad tým, že keby podobná horská dráha sprístupnila najkrajšie časti Vysokých Tatier, nakoľko by to pomohlo zvýšeniu cudzineckého ruchu. Ako bystrá pozorovateľka však sledovala aj niektoré zvyklosti Američanov, ktoré sa odlišovali od tých stredoeurópskych. Ako napríklad uviedla: „V Amerike obyvatelia miest v lete vyhládávajú pekné, zalesnené kraje a tam ani nie v hoteloch, ako skôr v prenajatých alebo so sebou donesených stanoch s obľubou bývajú, pretože je to lacnejšie a keďže sú vybavené všetkým potrebným, poskytujú potrebné pohodlie. Týmto spôsobom v Amerike aj chudobnejší rovnako pohodlne trávia leto ako milionári v drahých hoteloch.“¹²⁵ I v tomto prípade si položila otázku, či by aj v Uhorsku nebolo možné pomocou takýchto stanových táborov zabezpečiť letné pobyty mnohým menej zámožným rodinám. Okrem pozitív sa však zmienila aj o negatívach podobného pobytu v prírode, keď táborenie napríklad poškodzovalo lesy, keďže okrem nebezpečenstva požiaru si varenie vyžadovalo značné množstvo dreva.

Z Los Angeles vyrazila Mocsáry Béláné za ďalšími zaujímavosťami. Okrem púšte, kde ju zaujali obrovské množstvá niekoľko metrov vysokých kaktusov, navštívila aj „Josemitské údolie“ (Yosemite National Park) s obrovskými

¹²³ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 168.

¹²⁴ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 170.

¹²⁵ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 172.

stromami. Postupne sa však presúvala do odlišného prostredia severnej Kalifornie. Tu ju zaujali jednak mohutné staré lesy, údolia pokryté farebnými kvetmi či snehom pokryté sopky, napríklad Sasta (4 300 m n. m.).¹²⁶ Portland označila za typické americké mesto s množstvom rýchlo vznikajúcich nových budov: „*Na území, ktoré potrebujú na výstavbu vyrúbu stromy a hneď ho rozdelia na ulice podľa šachovnice a hneď začínajú stavať. Domy sčasti kvôli jednoduchosťi a nízkej cene, sčasti kvôli zemetraseniam budujú z dreva. Plochu okolo domov neupravujú, iba ju jednoducho vypália.*“¹²⁷ Z Portlandu pokračovala ďalej v ceste severnou Pacifickou železnicou, ktorej turistické vozne síce neboli na pohľad také pekné a vyzdobené, ako tzv. palácové vozne, no poskytovali rovnaké pohodlie. Nachádzali sa v nich písacie stoly, knižnica, priestory pre fajčiarov, herne, kúpeľne, na zástavkách sa pravidelne dopĺňali noviny, bolo v nich možné podávať listy aj telegramy. Černošský sluha, ktorý pripravoval jedlo a prestieral hosťom sa podľa názoru Mocsáry Béláné mohol smelo porovnávať s čašníkami vo veľkomestských hoteloch. To isté sa týkalo aj prípravy vozňa a kabín na noc. Pri Portlande vlak preplavili cez rieku Columbia kompu a pokračovali cez Tacomu do priestoru južnej Aljašky.

Úvodná informácia o tomto regióne, ktorú Mocsáry Béláné poskytla svojim čitateľom, bola viac-menej tradičná. „*Celá Aljaška, ktorá je takmer štyrikrát väčšia ako Uhorsko, má iba 64 000 obyvateľov, z toho je 28 000 Indiánov a zvyšok tvoria biely a Číňania. Rusku bolo na príťaž vzdialené, ťažko spravovateľné územie a tak ho roku 1867 za 7 200 000 dolárov predalo Spojeným štátom. Únia túto sumu z kožušín divých zvierat, lososov a ďalších zdrojov rýchlo dostala späť.*“¹²⁸ Aljaška samotná ju zaujala vo viacerých smeroch. Podrobnejšiu pozornosť venovala jej pôvodným obyvateľom, ich starým sídlam či prírodným zaujímavostiam. Zaznamenala ich počas svojej dvanásť dní trvajúcej cesty realizovanej prevažne loďou z Tacomy do Sitky. Zázitky z tejto časti amerického pobrežia porovnávala s Nórskom, ktoré navštívila v roku 1895. Napríklad tunajšie zálivy sa jej pri porovnaní s nóorskymi fjordami zdali oveľa širšie, navyše boli porastené bujnou vegetáciou a celkovo oveľa vhodnejšie na osídlenie, ako priestor na severe Európy. Podobne ako mnohí iní konštatovala, že jedným z najväčších bohatstiev Aljašky je divá zver. V tomto

¹²⁶ Niektoré názvy či údaje používané autorkou sa do istej miery líšia od súčasných. V tomto prípade ide o v súčasnosti neaktívnu sopku Shasta s nadmorskou výškou 4 317 m, druhý najvyšší vrchol Kaskádových vrchov.

¹²⁷ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 178.

¹²⁸ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 179.

smere okrem iného napísala: „Poľovníctvo na Aljaške prináša bohatú korisť, pretože sú tam jelene, srny, hnedé a sivé medvede, spomedzi ktorých sú posledné nebezpečné, pretože vždy útočia. V horách sa pasú ovce a kozy, medzi nimi si havrany a orly nachádzajú svoje obete, zálivy a rieky zaplňajú miliardy vtákov, najmä kačky a husi, ale okrem nich aj početné vtáčie druhy. Aj s rakmi a rybami sa človek všade stretáva.“¹²⁹ Cestovanie po Aljaške hodnotila ako špecifické vo viacerých smeroch. Napríklad časté zastávky na pobreží využila podobne ako aj ďalší turisti tak, že „dedinky sme si rýchlo pozreli, nazreli sme do malých domčekov, prípadne jedno druhé kúpili a po zaznení lodnej sirény sme sa ponáhľali nastúpiť späť na palubu nášho prechodného domova“.¹³⁰

Kým v Nórsku sa pri pobreží nachádzali veľké dediny, výborne vybavené a s celkom pohodlnými hotelmi, tunajšie osídlenie hodnotila inak. Na Aljaške zaznamenala väčšinou malé osady, pozostávajúce z jedného či dvoch krátkych radov domov, kde by cestujúci márne hľadal nejaký hotel. O to väčšiu pozornosť mohla venovať ubytovaniu na lodi, ktoré označila za pohodlné. Kabíny boli okrem iného vybavené aj elektrickým svetlom a vďaka horúcej vode aj kúrením. Strava bola dobrá, i keď podľa jej názoru nie tak kvalitná, ako napríklad pri plavbe po Níle. Raňajky sa podávali o deviatej, pričom podľa amerického zvyku začínali ovocím. Na poludnie nasledoval obed, o piatej podávali čaj, pričom najbohatšia bola veľká večera, ktorej súčasťou boli vždy nielen veľké morské raky, ale často aj divina.

Pomerne veľkú pozornosť venovala napríklad niektorým mestám. Poznamenala si, že napríklad „Juneau je jedným z najväčších miest Aljašky, v skalnatom, daždivom a zasneženom údolí, počet obyvateľov je medzi 1500 – 2000, ale s príchodom cudzincov sa rýchlo mení. Odtiaľto sa rozchádzajú cesty do vzdialených baní na zlato v údolí Yukonu. Oproti Juneau je Douglasov ostrov, kde v roku 1880 otvorili slávnu zlatú baňu s názvom Tradveel,¹³¹ ktorej produkciu vypierajú v najväčšej práčke zlata na svete. Kremeň obsahujúci zlato je vo dne v noci drvený 640 železnými drvičmi, stály tok vody rozdrvenú horninu vedie cez dlhé žlaby, v ktorých sa na dne ukladá ťažké zlato. Baňa je priamo pri budovách na spracovanie zlata. Produkciu zlata tak robí veľmi lacnou jeho ľahká dostupnosť a vysoký obsah zlata v hornine. Keď som tam bola povedali mi, že baňa má ročný príjem tri milióny dolárov. Na Aljaške je nepočetne veľa

¹²⁹ Özv. MOCSÁRY, Bélané. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 182.

¹³⁰ Özv. MOCSÁRY, Bélané. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 184.

¹³¹ V skutočnosti Treadwell gold mine.

miest kde sa dá ryžovať zlato, osobitne v piesku riek, ktorého farba hned pre-zradí prítomnosť zlata.“¹³² Tiež zaznamenala, že sú tam ložiská striebra, medi, antimónu, olova, azbestu či železa.

Samotné Juneau bolo podľa jej názoru, vzhľadom na miestne pomery „dobře vybudované“. Okrem elektrického osvetlenia tu stálo za zmienku aj to, že tri razy do týždňa vydávali vlastné noviny. Mestečko malo viaceré kľukaté, ale pekné ulice s väčšími i menšími obchodmi. Tunajší obyvatelia čupiac pred svojimi domami ponúkali podľa jej názoru veľmi drahú rôzne zaujímavosti, ako napríklad nevypracované medvedie kože, parohy či orlie pazúry. Mnohí návštevníci si osobitne cenili tunajšie prikrývky, ktoré predávajúci ponúkali po 300 – 400 korún. Ona sama tu plne prejavila vkus Stredoeurópany, keď konštatovala, že na nich nie je nič pekné, sú nevkusné, hrubé a pravdepodobne „predstavujú dobrú potravu pre mole“. Za miestnu špecialitu však považovala aj pletené indiánske koše rôznych druhov. Tie najzaujímavejšie mali tvar vedra alebo misy, neprepúšťali vodu a dokonca slúžili aj na varenie. Ako uviedla: „Všetci moji spolucestujúci kúpili takéto špeciálne nádoby a teraz ich strážia doma medzi striebrom. K častým suvenírom patrili tiež krásne vyrezávané malé totemy či indiánske oblečenie z jelenej kože.“¹³³

Podobné dojmy ako Juneau zanechalo v Mocsáry Béláné aj vtedajšie hlavné mesto Aljašky Sitka. To malo v čase jej návštevy približne 2 000 obyvateľov. K najväčším tamojším zaujímavostiam okrem okolitej prírody, zaradila najmä malý ruský kostol či miestne múzeum, ktoré boli pamiatkami na predošlé ruské panstvo. Mohla tu však stráviť iba jeden deň, keďže podľa časového plánu sa bolo potrebné vrátiť do Tacomy a po dvanástich dňoch zakončiť cestu po západnom pobreží severnej Ameriky. Cestovateľka z Uhorska neskôr hodnotila Aljašku vo svojich uverejnených textoch i prednáškach ako kultivovanú krajinu, na ktorú si zachovala príjemné spomienky, podobne ako na celú cestu po západnom pobreží Spojených štátov. Spiatočnú cestu cez Spojené štáty využila ešte na návštevu niektorých turisticky najznámejších miest. Videla tak okrem iného napríklad Niagarské vodopády, Montreal, niektoré z veľkých jazier. Cestu ukončila v morských kúpeľoch New Port, kde aj na základe nenáročných letných stanových obydlí obdivovala prekvapujúcu jednoduchosť a praktickosť obyvateľov Severnej Ameriky.

¹³² Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 188.

¹³³ Özv. MOCSÁRY, Béláné. Utazásom Éjszak-Amerika nyugati partvidékein. In *Földrajzi Közlemények*. Szerkeszti Berecz Antal. XXX, 1902, s. 191.

Putovanie po Severnej Amerike prinieslo Mocsáry Béláné opäť značný záujem čitateľov. Okrem toho sa však objavila aj ďalšia pocta, ktorá v tom čase ani zďaleka nebola bežná. Uhorská geografická spoločnosť (Magyar Földrajzi Társaság), ktorá vznikla v roku 1872, síce pripúšťala vo svojich radoch aj členstvo žien. Podľa stanov: „Členom spoločnosti môže byť každý muž alebo žena, spolok či inštitúcia, ak ročne zaplatí členský poplatok vo výške 5 zlatých do spolkovej pokladnice.“¹³⁴ Vo vzťahu k ženám, i napriek možnosti ich členstva, však táto spoločnosť ešte aj na začiatku 20. storočia vykazovala osobitný príjstup. To sa odzrkadľovalo aj iba v pomalom náraste počtu členiek. Napríklad v roku 1900 z 8 122 členov bolo iba 185 žien, o dva roky neskôr zase z 8 418 členov tvorilo ešte menšiu časť, iba 181 žien. Pomer sa aspoň sčasti zlepšil napríklad v roku 1910, keď z 9 278 členov vykázala štatistika 268 žien. O tom, že ženy to v tejto spoločnosti nemali jednoduché, svedčí aj skutočnosť, že prvú verejnú prednášku na jej pôde mala žena až v roku 1907. Dr. Mária Pellová predniesla odbornej verejnosti prednášku zo svojej doktorskej dizertácie, téma ani samotné vystúpenie ale neboli prijaté celkom pozitívne.¹³⁵

Časopis „*Földrajzi Közlemények*“, ktorý spoločnosť vydávala sledoval aj cestopisy a cestopisné články z ciest, ktoré písali a v stále väčšej miere aj vydávali ženské autorky. Informoval o nich svojich čitateľov, resp. členov spoločnosti. Vo vzťahu k prácam Mocsáry Béláné Fáy Márie, o ktorých sa zmieňoval v rokoch 1902, zachoval istú zdržanlivosť a objektivitu.¹³⁶ Rovnako pomerne pozitívne boli zo strany predstaviteľov tejto spoločnosti hodnotené aj verejné prednášky, prostredníctvom ktorých ona sama zoznamovala verejnosť so zážitkami zo svojich ciest.¹³⁷ Vedenie spoločnosti i samotná autorka považovali tento postoj za významné ocenenie, na čo aj verejnosť a členov osobitne upozornili. No o tom, že vo všeobecnosti vo vzťahu k ženám cestovateľkám tento časopis nebol vždy ústretový a podroboval ich diela neraz aj pomerne ostrej kritike. Napríklad vo vzťahu k publikácii Emmy Lustig „*Olaszország*

¹³⁴ *Földrajzi Közlemények*. 1, 1873, s. 73.

¹³⁵ VÁMOS, Éva. Magyar nők a természettudományos társaságokban a XX. Század elején. In *Technikatörténeti szemle* 16. 1986 – 87, s. 164.

¹³⁶ MOCSÁRY, Béláné. Keleti utazás. In *Földrajzi Közlemények*, XXXIX. 1902, s. 57, resp. MOCSÁRY Béláné FAY Mária. Utazásom Észak – Amerika nyugati partvidéken. In *Földrajzi Közlemények*, XXXIX. 1902, s. 157 – 198.

¹³⁷ Kriticky voči nim nevystupovali, hoci nemala potrebné odborné vzdelanie. Dostupné na internete: <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/mocsary.html>

*útijegyzeteimből*¹³⁸ uviedli „Milé, s mnohými historickými odkazmi napísané štebotanie“.¹³⁸

Záver života

Stúpajúci vek, choroby i celková únava postupne nútili Mocsáry Béláné nielen obmedziť cestovné aktivity, ale tiež rozhodnúť, ako usporiadať svoje literárne a majetkové záležitosti. Absolvovala síce ešte cestu na americký kontinent, kde v roku 1904 navštívila napríklad Mexiko. V nasledujúcom roku sa pripravovala na cestu cez Rusko, jej zámer ale znemožnilo vypuknutie rusko-japonskej vojny. Napriek tomu, že tak nemohla realizovať všetky svoje zámery, zaradila sa medzi známe a z pohľadu najmä ženskej spoločnosti v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia dôležité osobnosti.

Názorne ukázala, že žena napriek mnohým spoločenským prekážkam nielen môže, ale aj úspešne dokáže sama realizovať svoje cestovateľské zámery. Svoje skúsenosti i dojmy sa pokúsila prístupnou formou predstaviť verejnosti. Spôsob, akým Mocsáry Béláné Fáy Mária oboznamovala svojich čitateľov so zážitkami a skúsenosťami zo svojich ciest, jednotlivými krajinami, pamiatkami, obyvateľstvom i zvyklosťami, sa spravidla vyznačoval snahou o objektivitu. Písala akoby s odstupom a väčšinou nestranne. Usilovala sa zaznamenávať a komentovať to, čo skutočne videla. Samozrejme, v textoch sa objavujú aj časti, keď snaha o objektivitu ide bokom. Nie vždy pozitívne napríklad hodnotila niektoré zvyklosti, s ktorými sa oboznámila počas ciest. Zreteľné je to najmä, keď s nesúhlasom píše o každodennom živote a postavení žien. Pri pobyte v Indii napríklad zaznamenala: „*Dievča sa vydáva pred svojim dvanástym rokom (inak by ňou pohrdali), staré ženy, vdovy sa zase vydávajú za desať, dvanásť ročných chlapcov. Angličania by chceli tento nezmyselný stav regulovať, no hinduisti si zachovávajú staré právo, podľa ktorého pri destských sobášoch stačí rozhodnutie rodičov. Samozrejme, že je veľa nešťastia medzi ženami v tejto spoločnosti, ktoré tak upadajú do najväčšej nevedomosti. Hinduistická viera hovorí: „pre druhého treba robiť všetko dobré, pre seba nič a každý musí žiť“.* Aký výsmech je toto tvrdenie, keď sa ignoruje osud vlastných žien.“¹³⁹

Okrem sledovania spoločenských pomerov venovala Mocsáry Béláné počas všetkých svojich ciest veľkú pozornosť prírode a jej zaujímavostiam.

¹³⁸ Išlo o dielo LUSTIG, Emma. *Olaszországi útijegyzeteimből. Nápoly és környéky*. Budapest : Franklin – Társulat, 1902. Recenziu uverejnil časopis v roku 1904, CH. J. (ism.) LUSTIG, Emma. *Olaszországi útijegyzeteimből*. In *Földrajzi Közlemények*, XLI. 1904, s. 424.

¹³⁹ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. *India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel*. Budapest : Nagel, 1899, s. 80.

Osobitne pri opisoch odlišností, ktoré sa objavovali voči prírode, faune a flóre v Uhorsku. Opisovala a zbierala rastliny, ktoré sa jej páčili. Väčšinou ako amatérska nadšená obdivovateľka informovala svojich čitateľov o pozorovaniach rôznych exotických rastlín, ale popri tom si založila herbár a vybudovala aj vlastnú zbierku exotických rastlín. Na viacerých miestach však pri opisoch flóry prezentuje znalosti ako skutočný odborník, prípadne zaujímavosti dokazujúce hlboký záujem o problematiku. „*Videla som stolárske umelecké diela z ebenového dreva, mahagonu, železného dreva, santalu a veľa iných, tak ako aj stromy dávajúce čierne korenie, kakaovníky, kávovníky, stromy rodiace vanilku, klinčeky a pod. Krásne vypestovaný čajovník tak vysoký a tak košatý, ako u nás veľká slivka.*“¹⁴⁰ Uvádza tiež množstvo druhov paliem, ale tiež ako zaujímavosť pol metra dlhý plod chlebovníka, ktorý vyrastal a visel na poldruha metra dlhej stonke. Rýchlosť, s akou rástli stromy na Ceylone prirovnávala k zázraku.

Svoje publikácie nevydávala s cieľom zarobiť peniaze. Aj autorských práv k jednotlivým publikáciám sa vzdala v prospech dobročinných nadácií a spolkov. Stále však zostávali niektoré cennejšie predmety či majetkové podiely, ktoré postupne rozdeľovala. V tomto smere pamätala napríklad na reformované cirkve v rodnom meste. Osobitným dokumentom z roku 1911 zriadila základinu, ktorá mala pomôcť cirkevnému zboru. „*Dole podpísaná vdova Mocsáry Béláné, rodená Fáy Mária, súkromníčka, pochádzajúca z Pomázu a miestna obyvateľka, splniac si všetky povinnosti voči reformovanej cirkvi v Pomáze, týmto pre potreby cirkvi 1 000 kor., teda jeden tisíc korún darujem s tou podmienkou, že z tejto sumy každoročne prichádzajúce úroky sčasti na tri veľké sviatky pre slúžiaceho kňaza, alebo ak by nebol tak pomocného kňaza, za plnenie svojej funkcie ako odmenu použili a sčasti, aby pre reforsmovanú cirkev v Pomáze ich poskytli ako výpomoc.*“¹⁴¹

¹⁴⁰ MOCSÁRY Béláné FÁY Mária. India és Ceylon. Úti jegyzetek 80 képpel. Budapest : Nagel, 1899, s. 194.

¹⁴¹ Zakladajúca listina z 23. júna 1911 obsahuje aj viaceré ďalšie ustanovenia a doplnky. Z úrokov sa napríklad počas veľkých sviatkov mohol podporiť miestny študent, ktorý na budapeštianskej univerzite študoval teológiu, alebo ich bolo možné použiť aj pre rôzne naliehavé potreby cirkevnej obce. O tom, že miestnu cirkevnú obec podporovala Mocsáry Béláné dlhodobo svedčia okrem iného aj v roku 1894 darované indické textilie, ktorými sa prikríval oltár. Tunajší zbor dlhodobo nemal dostatok finančných prostriedkov, svedčí o tom aj skutočnosť, že miestna cirkevná ľudová škola sa zmenila začiatkom 20. storočia na štátnu, aby bola zabezpečená jej ďalšia existencia. Zo základiny, ktorú vytvoril ešte jej otec Fáy Ignác a svojim odkazom ju podporila aj MBFM sa následne nakupovali aj knihy pre žiakov. Finančné prostriedky na jej rozšírenie venovala aj niekdajšia vychovávateľka

Z ďalšieho testamentu vdovy Mocsáry Béláné, rodenej Fáy Márie, spísané ho 31. januára 1917 vyplýva, že v závere života si nechala iba to najnutnejšie, medzi iným aj niekoľko pamiatok z ciest. Na tomto základe mohli svedkovia do oficiálnej zápisnice, ktorá vznikla nasledujúci deň 1. februára 1917 uviesť: „Vdova Mocsáry Béláné vyhlásila, že nasledujúce kusy nábytku, konkrétne v izbe, vedľa dverí zľava umiestnenú vyrezávanými slpikmi zdobenú presklenú skriňu, kanapu kanapu pred ňou sa nachádzajúcu približne v strede izby v rovnakom štýle a ozdobne prevedený malý stôl a v rohu izby pri okne opäť v rovnakom štýle ozdobený písací stôl, so všetkými predmetmi, ktoré sa v týchto kusoch nábytku v čase jej smrti budú nachádzať okrem peňazí, zanecháva Zoltánovi Lubymu. Ďalej vyhlasuje, že 5 perzských kobercov, spomedzi ktorých tri sú na podlahe izby, štvrtý na kresle a piaty na kanapy prestreté, zanecháva Fáy Zoltánne rodenej Jankovich Ilonke.“¹⁴² Po rozdelení všetkých svojich majetkov i milých spomienok na svoje zahraničné cesty Mocsáry Béláné, označovaná za prvú uhorskú cestovateľku, zomrela 31. júla 1917.

Mocsáry Béláné barónka Natália Schluga tisickorunovým vkladom. Dostupné na internete: <http://www.pomazicseresznye.hu/akikre-szivesen-emlekezunk-mocsaryne-fay-maria/>

¹⁴² Budapest Főváros Levéltára. VII.12.e. – 1917 – 01087. Traja svedkovia pod prisahou boli ochotní vyhlásiť a skutočne aj podpísali zápisnicu, ktorá potvrdzovala aj dobrý zdravotný stav vdovy Mocsáryovej. Tento jej testament bol zaregistrovaný pod číslom 181186/1917 dňa 15. mája 1917.

MATERIÁLY
MATERIALS

ŽENSKÝ ODEV V 14. – 15. STOROČÍ

Katarína MIKULOVÁ

MIKULOVÁ, Katarína. Women's clothing in the 14th-15th centuries. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 23, no. 1, p. 145 – 163.

The study maps different types of clothing from the medieval period in Hungary. Hungarian women's clothing has undergone the same development as in Western countries. In previous centuries, the purpose of women's clothing was to cover the shape of the body as perfectly as possible, which fully corresponds to the ascetic trends of this era. Real ladies showed nothing but their face and hands, their faces often veiled, and their arms covered by long sleeves, as well as their legs, by low-falling dresses and cloaks. In the 13th century, women became the center of attention as a symbol of love and beauty. Women began to be glorified and admired, which medieval literature can confirm. The knightly way of life made women idols, objects of platonic but often immoral worship. The garment began to taper even though the body remained covered, showing the body shapes. The female ideal of the time was noble, the goal was to improve the slim, flexible female body. Women's clothing consisted primarily of a bottom, base and top part. The undergarment had an insulating function, covering parts of the body that were not to be seen in public, and also formed a layer between the skin and the base, mostly woolen clothing. It mostly consisted of a shirt. It was a long garment flowing to the ankles with sleeves to the wrists. The shirt was made of linen, hemp, or other materials that absorbed sweat well.

Key words: women's clothing, the Middle Ages, Hungarian women, jewelry.

Odievanie uhorských žien prešlo rovnakým vývojom ako v západných krajinách. V predchádzajúcich storočiach bolo účelom ženského odevu, čo najdokonalejšie zakryť tvar tela, čo plne zodpovedá asketickým trendom tejto éry. Skutočné dámy okrem tváre a rúk neukazovali nič, tvár mali veľakrát zahalenú závojom a ruky zakrývali dlhými rukávami, ako aj nohy, hlboko padajúcimi šaty a plášťami.

V 13. storočí sa do stredu záujmu postavila žena ako symbol lásky a krásy. Ženy začali byť ospevované, obdivované, čo nám môže potvrdiť aj stredoveká literatúra. Rytiersky spôsob života urobil zo žien idoly, predmety platonického, no často nemorálneho uctievania. Odev sa začal zužovať aj napriek tomu, že telo ostalo zahalené, ukazoval tvary tela. Ženský ideál doby bol noblesný, cieľom bolo vylepšiť štíhle, pružné ženské telo. Držanie tela dámy malo ukazovať líniu „S“, teda hlava bola mierne naklonená dopredu, boky a brucho mierne vytlačené. Elemér píše o ženách nasledovne: „Pretože žena je jemný,

*plávajúci, ohýbajúci sa kvet, detská tvár sa týčiaca sa z dlhého vypasovaného rúcha, ktoré je dole príliš široké a hore sa silne zužuje. Na pôvabnom labuťom krku, s lícami ako lupienky ruží, očaruje rytiera veľkým úsmevom.*¹

Ženský odev sa skladal primárne zo spodnej, základnej a vrchnej časti. Spodný odev mal izolačnú funkciu, zakrývať časti tela, ktoré nemali byť na verejnosti vidieť, a tiež tvoril vrstvu medzi kožou a základným, väčšinou vlneným odevom. Zväčša bol tvorený košeľou. Išlo o dlhý odev splývajúci po členky s rukávmi po zápästia. Košeľa bola šitá z ľanu, konope alebo iných látok, ktoré dobre zachytávajú pot. Buď sa nosili prírodné, prirodzené farby spriadaného ľanu, či iných rastlín, alebo sa dodatočne bielili kropením vodou na slnku. Ženy roľníkov často využívali biele košele ako jedinou vrstvu pri práci na poli alebo v domácnosti, predovšetkým v letných mesiacoch.²

Na nástennej maľbe Posledný súd v rímskokatolíckom Kostole Najsvätejšej Trojice v Rákoši, v samostatnom pásme, pod postavou Krista, sú zobrazené otvorené hroby. Z nich vstávajú mŕtvi a prechádzajú k archanjelovi Michalovi, ktorý ich delí na spasených a zatratených.³ Na freske môžeme vidieť modliace sa postavy, ktoré vstali z mŕtvych. Majú na sebe oblečené biele, dlhé šaty zakrývajúce im nohy a ruky až po zápästia. Výstrih majú tesne okolo krku. Môžeme teda predpokladať, že ide práve o spodnú časť odevu, pretože ako bolo vyššie spomenuté, ľudia považovali látku či šaty za bohatstvo. V testamentoch ich odkazovali ďalšiemu pokoleniu, a teda pravdepodobne pochovávali bez vrchného šatstva. Vyobrazenia spodného odevu sú zriedkavé, keďže išlo zrejme o necudné správanie.

¹ ELEMÉR, V. *A magyar viselet a középkorban*. 2003. [online]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/10.html> [cit. 2023-03-30].

² NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 90.

³ PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej maľbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 50.

Obrázok 1: Posledný súd.

(Zdroj: PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej maľbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 51.)

Základné dámske šaty boli bežnou súčasťou každodenného života, nosili sa v domácnosti, ale hlavne na verejnosti. Nebolo vhodné vychádzať bez nich medzi cudzích ľudí. Nachtmanová nazýva tento odev ako sukňu. Boli šité z vlnených materiálov, za najkvalitnejšie bolo považované súkno. Zúženie odevu, ktoré prichádza v 14. storočí, sa vypracovávalo na základe strihu.⁴ Šaty museli sedieť a byť upnuté na postave. Pravdepodobne preto viaceré nástenné vyobrazenia z 14. až 15. storočia majú na ženskom trupe naznačené šnurovanie alebo gombíky, aby sa šaty mohli jednoduchšie vyzliecť. Odev si po storočie drží takmer nezmenený tvar, hore sú úzke, pričom sukňová časť padá v záhyboch až na zem, tým zakrýva celé telo. Rukáv je tiež väčšinou úzky a dlhý, zakrýva aj zápästie. Dlhý rukáv rámoval štíhlu postavu, bol väčšinou rozstrihnutý po lakte a zaväzoval sa šnurovaním alebo gombíkmi.⁵ Vrchná časť šiat bola na postave spevnená šnurovaním a sukňová časť v bedrovej línii bola dole rozšírená a mala zvoncový tvar. Od 12. storočia sa do módy dostal dekolt s tvarom „V“, ale vyskytujú sa tiež strihané do oblúka.⁶ K základnému odevu dámy môžeme zaradiť aj podkolenky. Bohatsšie vrstvy si síce mohli

⁴ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 125.

⁵ NAGY, G. *Magyar viseletek története*. Budapešť : Franklin-társulat, 2012, s. 122 – 145.

⁶ FÜLEKI, Z. – KAPOSÍ, J. *Viselettörténeti mozaikok*. [online]. Budapešť : Keleti István Alapfokú Művészeti Iskola és Művészeti Szakgimnázium, 2018. Dostupné z: http://kaposijozsef.hu/wp-content/uploads/2018/08/Vislettortenet-mozaikok_press_.pdf [cit. 2023-03-30].

dovoliť v zime šaty podšité kožušinou siahajúce až po zem, ale potrebovali, rovnako ako roľnícky, vlnené podkolenky. Súkenné podkolenky vo farbách erbu ich zemepána postupne nahradili ručne pletené pančuchy. Boli strihané, šité z vlneného plátna a tesne priliehali k nohe.⁷ Siahali ku kolenám a zaväzovali sa v oblasti lýtok kúskami látok alebo koženými ramienkami s prackou, t. j. podväzkami. Pohodlnejšiu variantu tvorili látkové tkanice vyrobené na hrebeňovom stave.⁸ Niektoré podkolenky sa vyrábali s koženou podrážkou, mohli sa teda nosiť bez topánok.⁹ Na knižničnej stredovekej maľbe *Missale Posoniense* z roku 1377 je medzi textom vyobrazený kreslený portrét sediacej ženy.¹⁰ Žena má oblečené svetlé šaty, s oválnym výstrihom, olemovaným tmavšou látkou. Odev jej zakrýva celé ruky, trup a nohy, nie je vidieť ani topánky, či podkolenky. Ako si môžeme všimnúť, v strede trupu má šnúrovanie a nemá zakryté vlasy šatkou ani závojom.

Obrázok 2: Kreslený portrét sediacej ženy.

(Zdroj: GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 130.)

⁷ ECKER, K. – MOLNÁR, F. et al. *Mesélo harisnyák. Telitale stockings* [online]. Budapešť : Textile Museum, 2006. Dostupné z: https://library.hungaricana.hu/en/view/SZAK_TEXT_Sk_2005_Harisnyak/?pg=41&layout=s [cit. 2023-03-30].

⁸ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časoch kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 122.

⁹ NAGY, G. *Magyar viseletek története*. Budapešť : Franklin-társulat, 2012, s. 122 – 145.

¹⁰ GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 198.

Detail Madony Ochrankyne z nástenného triptychu v Ludrovej¹¹ vyobrazuje niekoľko žien blízko seba. Všetky majú prostý základný odev, väčšina svetlej farby, okrem postavy vpredu a troch mužov vzadu. Vlasy zahalené má závojom len druhá žena zľava a nasledujúca má šatku, ostatné majú vlasy voľne rozpustené.

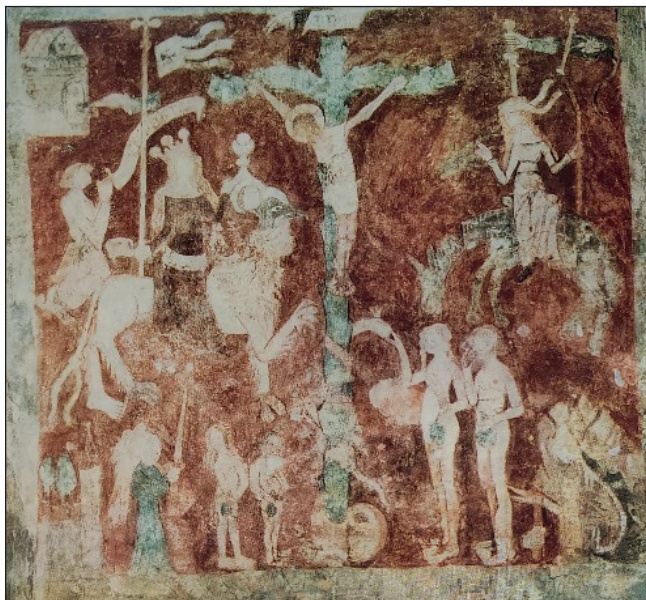
Obrázok 3: Madona Ochrankyňa.

(Zdroj: BIATHOVÁ, K. *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 53.)

Vo farskom Kostole sv. Ducha v Žehre výjav Živý kríž – nástenný obraz na severnej strane lode, ktorý je z obdobia okolo roku 1410,¹² zobrazuje v pravom rohu ženu sediacu na koni. Má oblečené svetlomodré šaty, zakrývajúce celú postavu, okrem výstrihu, ktorý prechádza až cez ramená, v pase má hnedý kožený opasok. Cez šaty je možné vidieť jednu topánku.

¹¹ BIATHOVÁ, K. *Maliarske prejavy stredovekého Liptova*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 53.

¹² DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 174.

Obrázok 4: Živý kríž.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 80.)

V kostole zasvätenom Zvestovaniu Panny Márie v obci Chyžné z obdobia okolo roku 1300 sa nachádza výzdoba klenby a triumfálneho oblúku.¹³ Na oblúku z vonkajšej strany sú namaľované ženské postavy. V strede je postava Krista a po jeho ľavej strane päť žien nesúcich poháre či kalichy, a po jeho pravej strane päť žien, ktoré majú kalichy otočené k zemi alebo ich nemajú. Všetky sú oblečené v šatách rôznych farieb, aj keď šaty sú strihovo rovnaké. Zakrývajú celú postavu s výstrihom do oblúka. Nie je vidieť zapínanie šiat, ale majú odev zviazaný opaskami. Postavy zľava majú šaty červenej, žltej a zelenej farby, honosné opasky zdobené plieškami, gombíky na oboch rukávoch od zápastia až po lakeť, a ozdobený horný okraj šiat. Postavy napravo majú tiež farby odevov zelené, červené a žlté, len v inom poradí. Prvá žena na dolnej časti oblúku má len jednoduché šaty bez ozdôb. Druhá, nad ňou, má opasok zdobený plieškami, gombíky na rukávoch a tiež ozdobu vo vlasoch. Tretia postava má cez šaty ešte krátky plášť, ktorý jej siaha po pás. Ďalšia má cez spodné zelené šaty oblečené vrchné červené. Posledná, najbližšie ku Kristovi, má honosne zdobený opasok a kapucňu.

¹³ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 97.

Obrázok 5: Pochabé a múdre panny.

(Zdroj: SATKO, P. *Fresky*. [online]. 2010. [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: <https://blog.sme.sk/satko/nezaradene/fresky>)

Vyobrazenie ženského odevu nám ponúka aj malba Posledného súdu na severnej strane presbytéria v Kostole svätého Martina v obci Čerín.¹⁴ Na pravej strane si môžeme všimnúť dve výrazné ženské postavy. Prvá má jednoduché zelené šaty, ale druhá ich má ružové, doplnené bielym hrubým lemom v oblasti výstrihu a na spodnej časti sukne je zobrazený dlhý pás bielej látky. Pre poškodenú časť fresky nie je vidieť jej tvár, ale pri hlbšom prezretí zbadáme na jej vlasoch závoj. Teda predpokladáme, na základe odevu, že žena bola z bohatších pomerov.

¹⁴ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 83.

Obrázok: 6. Posledný súd.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 123.)

V kostole evanjelickej cirkvi v Kyjaticiach, postavenom v prvej polovici 14. storočia, je na vnútornej strane víťazného oblúku zobrazené podobenstvo o piatich múdrych a piatich pochybných pannách.¹⁵ Sú namaľované v polkruhových útvaroch v troch radoch nad sebou. V dolných polkruhoch sú zobrazené po jednej postave, ostatné útvary obsahujú páry. Ženy držia kalichy. Päť z nich je plných, a druhá polovica kalichov je prázdna. Postavy majú striedavo červené a zelené šaty s oblúkovým výstrihom. Nemajú zapínanie šiat, závoje ani ozdoby. Pravdepodobne išlo o snahu zobraziť jednoduché mladé dievčatá, žijúce prostým životom, avšak jedna dvojica na vrchu oblúka má na hlavách koruny.

Obrázok 7: Podobenstvo o piatich múdrych a piatich pochybných pannách.

(Zdroj: archív autorky.)

¹⁵ PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástenej malbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 120.

V obci Kraskovo sa nachádza evanjelický kostol. Dominantnou freskou je Legenda o svätom Ladislavovi, ktorá je rozprestretá po celej šírke severnej steny lode.¹⁶ Na pravej strane fresky sú tri postavy, ktoré zobrazujú jednu ženu v príbehu. Má biele šaty (skôr ide o vyblednutú fresku) s malým polkruhovým výstrihom, bez závoja či šatky, a s jednoduchým opaskom. Odev zakrýva celú postavu, je obtiahnutý v oblasti trupu a sukňa sa mierne zvoncovito rozširuje.

Obrázok 8: Legenda o sv. Ladislavovi.
(Zdroj: archív autorky.)

Vrchný odev bol často tvorený buď ďalšími šatami, väčšími a voľnejšími, prípadne podšitými, alebo plášťom. Plášť mal pravdepodobne funkciu ochrany pred nepriaznivým počasím, a tiež slúžil na udržanie tepla. Cez plecيا žien bol prehodený plášť, ktorý sa vpredu zapínal so sponou.¹⁷ Plášť bol podobný mužskému, väčšinou lemovaný norkovou kožušinou. Táto výsada bola súčasťou triedy bohatých a mestských buržoázných žien.¹⁸ Najjednoduchší strih mal plášť. Mohol byť tvorený iba pruhom látky, ktorý bol omotaný okolo tela alebo dvoma pruhmi látky prišitými k sebe, aby sa dosiahla väčšia šírka.¹⁹ Na malbe nachádzajúcej sa v listine Gratianus: Deretum cum apparatu, Venetiis 1474 je zobrazený Mladý pár na okraji lesa.²⁰ Dáma na ľavej strane malby má červené šaty, siahajúce až po zem. Výstrih je ozdobne lemovaný tmavšou látkou. Pri hlbšom prezretí si môžeme všimnúť, že ide o vrchné šaty,

¹⁶ TOGNER, M. *Stredoveká nástenná malba v Gemeri*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 33.

¹⁷ FÜLEKI, Z. – KAPOSÍ, J. *Viselettörténeti mozaikok* [online]. Budapešť : Keleti István Alapfokú Művészeti Iskola és Művészeti Szakgimnázium, 2018. Dostupné z: http://kaposijozsef.hu/wp-content/uploads/2018/08/Vislettortenet-i-mozaikok_press_.pdf [cit. 2023-03-30].

¹⁸ NAGY, G. *Magyar viseletek története*. Budapešť : Franklin-társulat, 2012, s. 122 – 145.

¹⁹ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 141.

²⁰ GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 198.

pretože rukávy od lakťa po zápästie majú ružovú farbu. Teda vyobrazuje malú časť základného odevu v podobe svetlejších šiat, tmavšie sú ďalšou vrstvou. Rovnaká listina obsahuje aj ilustráciu Uzavretie neplatného sobáša.²¹ Žena je odetá do svetlozelených vrchných šiat s krátkymi rukávcami. Sú bohato nazerané a veľmi dlhé s vlečkou v zadnej časti. Pod nadvihnutou vrstvou môžeme vidieť aj základné šaty ružovej farby, ktoré zakrývajú zvyšok postavy, okrem špičiek topánok. Spodná vrstva vytŕča spod rukávov od lakťa po zápästia. Biela farba a široké rukávy naznačujú, že ide o ľanový odev ozdobený červeným prúžkom. Žena je honosne oblečená, ide zrejme o nevestu, keďže samotný text je o svadbe páru.

Obrázok 9: Mladý pár na okraji lesa.

(Zdroj: GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 130.)

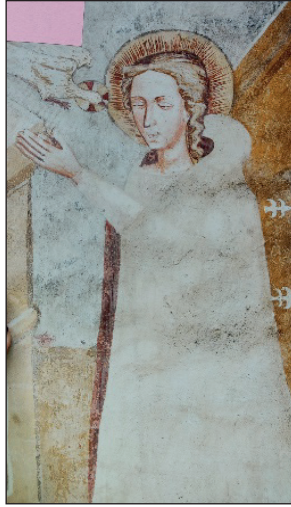

Obrázok 10: Uzavretie neplatného sobáša.

(Zdroj: GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 129.)

²¹ GÜNETHEROVÁ, A. – MIŠIANIK, J. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 198.

V kraskovskom kostole, spomenutom vyššie, je na čelnej strane víťazného oblúka zo strany lode po celej šírke steny vyobrazené Zvestovanie Panny Márie.²² Svätica má na sebe mohutný biely plášť prehodený cez plecia, zvnútra je podšitý červenou látkou, čo môžeme vidieť na záhyboch. Zakrýva celé telo, aj základné šaty, a siaha od krku až po zem. Plášť pripomína kruhové riešenie strihu.

Obrázok 11: Zvestovanie Panne Márie.

(Zdroj: PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej malbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 149.)

Na prelome 14. a 15. storočia boli obľúbené rôznorodé pokrývky hlavy. Nosili ich len vydaté ženy nehľadiac na postavenie. Najmä ramená, krk a vlasy skrývali pod šatky, niektoré typy zahalovali aj bradu a výstrih. Iba slobodné dievča, nevydaté, mohlo ísť do spoločnosti s odhalenými vlasmi. Len čo sa vydala, nemohla sa s nepokrytou hlavou ukázať nikomu, iba svojmu manželovi. Ženy prostého ľudu si zakrývali plecia ľanovou šatkou a zaväzovali si ju pod bradou.²³

U žien dominovali závoje a závojové čepce, ktoré mohli byť zdobené perlami či drahými kameňmi.²⁴ Závoje boli vyhotovené z rôznych materiálov, podľa ich dostupnosti. Najjednoduchšie závoje boli z ľanu, kvalitnejšie zo

²² PLEKANEC, V. – HAVIAR, T. *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej malbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2010, s. 134.

²³ ELEMÉR, V. *A magyar viselet a középkorban*. 2003. [online]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/10.html> [cit. 2023-03-30].

²⁴ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročie módy*. Martin : Osveta, 1988, s. 55.

zmesi ľanu a importovanej bavlny. Luxusné pokrývky boli zhotovované z hodvábu, ozdobené z perlamy, alebo do nich boli vtkané nite odlišnej farby.²⁵ V 15. storočí sa preferovala žiarivo biela farba a jej jednotlivé odtiene, ale v predchádzajúcom 14. storočí ženy farbili látky šafranom, aby dosiahli žltý nádych. Tiež sa využívala technika krepovania. Tento efekt vytváral sťahovaním nití na tkáčskom stave a po odstrihnutí sa látka zmenšila. Vznikol tak zvlnený ozdobný lem. Závoje mali prevažne jednoduchý tvar ako obdĺžnik, štvorec, polkruh, ovál. Tieto kusy látok sa následne ovinuli okolo hlavy, často aj okolo krku, a vytvárali bohaté riasenie. Môžeme uvažovať aj o závojoch so zložitejším strihom, keďže sa v niektorých vyobrazeniach stretávame s tvarom, ktorý kopíruje hrdlo a dekolt, čo znamenalo, že využívali švy na vytvorenie tohto efektu.²⁶ Najbežnejším viazaním závoja bolo použitie šatky. Hlava previazaná šatkou bola nevyhnutným doplnkom. Existovalo niekoľko spôsobov viazania šatky. Biela látka v tvare dlhého obdĺžnika sa zaväzovala okolo hlavy obtočením a oba konce boli spolu zatočené pod bradou. Niekedy sa zaväzoval pod bradou len jeden koniec, druhý koniec voľne visel. Ďalšou možnosťou bolo, že sa jednotlivé konce zapínali vzadu na temene.²⁷ Iný typ viazania spočíval v tesnom obopínaní okolia tváre. Spodný lem nezasahoval ďalej ako ku krku, ale zakrýval žene okrem vlasov aj bradu a čelo. Bolo možné použiť aj viac kusov látok, a teda jeden bol účelový, ktorý zakrýval hlavu a bradu, druhý bol pripnutý špendlíkmi a tesne obopínal hlavu. Elegantným a praktickým bol typ viazania s čelenkou, respektíve páskou. Široká platená stužka sa pevne uviazala okolo hlavy, aby zakrývala časť čela, a zaviazala sa pod temenom hlavy. Na stužku sa špendlíkmi pripevňoval závoj. V prípade závoja išlo o obdĺžnikovitý alebo polkruhový tvar, ktorý mal siahať po pleciah. Pracujúce ženy na poli obľubovali jednoduché viazanie šatky na uzol, ktorý bol na jednej strane hlavy.²⁸ S ikonografickým zobrazením sme sa už stretli pri vyššie spomenutých opisoch odevov. V ranogotickom kostole v Očovej na nachádza detail postavy donátorky na severovýchodnom rohu lode, ktorý

²⁵ FEYFRLÍKOVÁ, ČERNÁ, M. *Móda a odívání v husitské době: Materiály, textilní techniky, stříhy a návody*. Praha : Grada, 2020, s. 99 – 100.

²⁶ VODA, P. Typologie a vývoj ženských účesů a pokrývek hlavy v 14. století. In *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské*. A. Natachmanová, O. Klapetková eds., Praha : Národní památkový ústav, 2016, s. 126.

²⁷ NAGY, G. *Magyar viseletek története*. Budapešť : Franklin-társulat, 2012, s. 122 – 145.

²⁸ FEYFRLÍKOVÁ, ČERNÁ, M. *Móda a odívání v husitské době: Materiály, textilní techniky, stříhy a návody*. Praha : Grada, 2020, s. 100.

pochádza z obdobia medzi rokmi 1320 – 1330.²⁹ Závoj jej pokrýva okrem hlavy aj krk, a môžeme si všimnúť, že nemá len jeden závoj, ale niekoľko vrstiev, ktoré sa navzájom prekrývajú. Jeden chráni vlasy, ďalší je okolo tváre a krku. Posledný závoj navrchu voľne v malých záhyboch zahaľuje zadnú časť hlavy, čím vytvára estetický dojem a čiastočne zakrýva plecia. Na koncoch látky je ozdobné vrúbkovanie. Zubercová nazýva tento typ kruseleri, ktorý sa vyrábal z viacerých vrstiev naškrobeného plátna, mal tvar polkruhu a na okrajoch bol vlnovitý.³⁰

Obrázok 12: Donátorka.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 36.)

Ďalším príkladom na závoj je freska Hladných nakrmiť z cyklu Siedmich skutkov milosrdenstva a siedmich smrteľných hriechov v rímskokatolíckom farskom Kostole sv. Jakuba v Levoči.³¹ Na výjave napravo je žena v tmavých šatách, a má na vlasoch jednoduchý typ závoja. Zrejme ide o kombináciu čelenky, respektíve pásu ľanu, na ktorom bol prišpendlený polkruhový či obdĺžnikový závoj.

²⁹ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 128.

³⁰ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročie módy*. Martin : Osveta, 1988, s. 40.

³¹ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 115.

Obrázok 13: Hladných nakrmíť.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 60.)

Bežné, jednoduché sieťky nosili pôvodne len lazebnice pri práci. Vazali si nimi vlasy, aby im nezavadzali pri práci, šlo teda o praktickú záležitosť. Tento účel sa zmenil, keď sieťky začali komponovať do svojich účesov urodzené dámy v 14. a 15. storočí. Používali sa na zachytenie vlasov a vytvárali vrečko vlasov, ktoré padá z tyla hlavy na krk. Rôzne vyobrazenia ponúkajú širokú škálu nosenia sieťky. Bolo možné použiť dve sieťky na vytvorenie účesu s vlasmi po stranách hlavy, alebo mohla byť sieťka skrytá závojom. Sieťky boli vyhotovované sieťovanou ihlou a špicatými tyčinkami na zachytenie ôk. Bohatšie panie si nechávali tkať sieťky s rôznymi farebnými ornamentami, šperkami či inými ozdobami a výšivkami s geometrickými, florálnymi, zvieracími tvarmi či dokonca erbami.³²

V písomných prameňoch sa spomína ako pokrývka hlavy určená pre ženy, a aj pre mužov, kapucňa, dobovo nazývaná kukla. Nerozlišovali sa výhradne mužské či ženské kapucne. Mali rôzny tvar a strih. Boli široké, zakrývali hlavu, krk, ramená a ich zadný cíp siahal cez chrbát po kolená, niekedy až po zem.³³ Spájali sa širokým golierom a pod bradou sa mohli nachádzať gombíky. Tento typ odevu bol praktický pre cestujúcich a pracujúcich ľudí. V 14.

³² VODA, P. Typologie a vývoj ženských účesů a pokrývek hlavy v 14. století. In *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské*. A. Natachmanová, O. Klapetková eds., Praha : Národní památkový ústav, 2016, s. 130 – 131.

³³ VODA, P. Typologie a vývoj ženských účesů a pokrývek hlavy v 14. století. In *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské*. A. Natachmanová, O. Klapetková eds., Praha : Národní památkový ústav, 2016, s. 139.

storočí sa z neho stal extravagantný módný kúsok, keď sa cíp kapucne predĺžil natoľko, že bol len ozdobou, a pri chôdzi prekážal. Na špičku pripevňovali aj strapec či zvonček.³⁴ Šili sa z vlny a podšívali ľanom, aby boli pohodlnejšie na nosenie a odvádzali pot. Najčastejšie farby boli červená a tmavomodrá. Do strihu sa pridávali klíny na dosiahnutie väčšieho objemu v oblasti pliec. Hoci najčastejšie sa kapucňa nosila tak ako ju poznáme dnes, v stredoveku mala mnoho spôsobov nosenia. Niektoré typy kapucní boli podšité kožušinou, aby chránili pred chladom, tu môžeme už hovoriť o kapucni ako o vrchnom odevu. Luxusnejšie kúsky boli zdobené mnohorakými výšivkami s florálnou, zvieracou tematikou, perlamy, emailovými ornamentami, gombíkmi či drahými šperkmi.³⁵ Ženskú i mužskú kapucňu sme spomínali už pri základoch odevu. Konkrétne v obci Chyžné v kostole Zvestovania Panny Márie je vo výjave Pochabé a múdre panny,³⁶ žena v zelených šatách s červenou kapucňou. Pokrýva plecia, je nasadená na hlave a úzko ju obťahuje. Končí sa vzadu, dlhým cípom, ktorý siaha skoro až po zem.

Obrázok 14: Pochabé a múdre panny.

(Zdroj: SATKO, P. *Fresky*. [online]. 2010. [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: <https://blog.sme.sk/satko/nezaradene/fresky>)

³⁴ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 151.

³⁵ VODA, P. Typologie a vývoj ženských účesů a pokrývek hlavy v 14. století. In *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské*. A. Natachmanová, O. Klapetková eds., Praha : Národní památkový ústav, 2016, s. 139.

³⁶ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 97.

Stredoveká obuv, rovnako ako dnes, mala predovšetkým chrániť chodidlo pred zimou či zranením. Nosilo sa niekoľko typov obuvi. Materiálom na výrobu bola zväčša koža, ale aj lyko, drevo, plst' alebo látka, záležalo od účelu použitia. Charakteristické pre 14. a 15. storočie bolo, že topánky nemali podpätkov, boli ploché, najčastejšie jednoplošné. Zapínali sa na jedny alebo dve pracky, šnúrkami, alebo od 15. storočia aj gombíkmi.³⁷ Nízke topánky s názvom črievice nosili muži i ženy. Stali sa jedným zo symbolov gotickej módy. Boli tvarované podľa prirodzenej dĺžky nohy.³⁸ Mali zobákovú špičku v súlade so všeobecnou západnou módou. Špička koženej topánky sa v 15. storočí predlžovala menej. Topánky mali mäkkú podrážku formovanú podľa tvaru chodidiel, s mierne špicatými prstami, ktoré boli zvnútra uzavreté šnúrkami alebo zaviazané pri členkoch.³⁹ Špičky, ktoré boli neraz nepraktické na pohyb, boli označované za výstrednosť. Okrem toho, záležalo aj na farbe topánok. Pre vyššie stavy nestačili odtiene naturálnej kože, ale nechávali ich nafarbiť červenou, modrou, zelenou či bielou, a zdobiť vtačenými či maľovaným motívami.⁴⁰ S vyobrazením ženskej obuvi sa stretávame málo, pretože šaty často zakrývajú celú obuv. Vo farskom Kostole sv. Ducha v Žehre výjav Živý kríž z obdobia okolo roku 1410, zobrazuje v pravom rohu ženu sediacu na koni. Cez šaty je možné vidieť jednu topánku so zobákovitou špičkou.

³⁷ PETRÁŇ, J. et al. *Dějiny hmotné kultury I.* [online]. 1985. Dostupné z: https://www.academia.edu/41991063/Josef_Petr%C3%A1%C5%88_ed_D%C4%9Bjiny_hmotn%C3%A9_kultury_D%C3%AD_I_1_2_Vymez%C3%AD_kulturn%C3%ADch_d%C4%9Bjin_Kultura_ka%C5%BEodenn%C3%ADho_%C5%BEivota_od_prav%C4%9Bku_do_15_stolet%C3%AD_History_of_Material_Culture_Volume_I_1_2_Definition_of_cultural_history_Culture_of_everyday_life_from_prehistoric_to_15th_century [cit. 2023-03-30].

³⁸ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročné módy.* Martin : Osveta, 1988, s. 59.

³⁹ NAGY, G. *Magyar viseletek története.* Budapešť : Franklin-társulat, 2012, s. 122 – 145.

⁴⁰ KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 197.

Obrázok 15: Živý kríž.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 80.)

Jedným z dôležitých stredovekých doplnkov bol opasok, ktorý sťahoval a upevňoval vrstvy šiat, a zároveň sa využíval na privesenie rôznych drobností, ako kľúčov, nožíkov, meštekov, kabeliek.⁴¹ Bohatší ľudia mali opasok zdobený visiacimi strapcami, zlatými nákončiami alebo zvončekmi, ktoré pri chôdzi cinkali.⁴² Práve zvončeky vymizli príchodom 15. storočia, pretože sa z nich stal symbol výstrednosti a bláznov, boli teda pokladané za niečo nevkusné.⁴³ Majstri opaskári vyrábali šľachte opasky z textilie a zlatých i strieborných platničiek.⁴⁴ Bežné opasky nižších vrstiev sa šili z kože alebo tkaniny. Tkali na karetkách alebo mriežkových krosnách. Zaväzovali sa na uzol alebo cez pracku. V druhej polovici 14. storočia sa opasky uväzovali v oblasti hlboko pod pásom a boli masívne. V 15. storočí sa vrátili do pôvodnej výšky prirodzeného pásu, a hlavne u žien sa stali významnou ozdobou. Na konci 15. storočia sa opasok posunul. U žien a nosil sa v oblasti pod dekoltom, čím sa zväčšovala krehkosť postavy.⁴⁵ Z pohľadu ikonografie sa opasky na odev

⁴¹ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročie módy*. Martin : Osveta, 1988, s. 54.

⁴² ELEMÉR, V. *A magyar viselet a középkorban*. 2003. [online]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/09100/09175/html/10.html> [cit. 2023-03-30].

⁴³ KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 201

⁴⁴ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročie módy*. Martin : Osveta, 1988, s. 38.

⁴⁵ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 167.

vyskytujú veľmi často, ako sme mohli vidieť v predchádzajúcich kapitolách, boli neoddeliteľnou súčasťou odevu. So ženským opaskom sa okrem iných malieb stretávame aj v obci Smrečany v Kostole Očistovania Panny Márie.⁴⁶ Obraz Madony Ochrankyne na triumfálnom oblúku z 15. storočia zobrazuje Pannu Máriu so závojom, mohutným plášťom a červenými šatami. Na bokoch má dlhý a tenký opasok hnedej farby zdobený zlatými plieškami okrúhleho tvaru. Je ukončený zlatým nákončím.

Obrázok 16: Madona Ochrankyňa.

(Zdroj: DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, obr. č. 161.)

Bohatý kupec Wiltpolt Gundakera so svojou manželkou Margitou písali testament 15. januára 1454, v ktorom žiadajú zaobstaranie vecí pre cirkev: „...dáваме a odkazujeme jeden slávnostný strieborný pozlátený pás obsahujúci 5 hrvien striebra.“⁴⁷ Táto listina nám dokazuje konkrétnu hodnotu slávnostného opasku, jeho zdobenie a materiál.

K opasku sa pripevňovali taštičky, vačky, mešce a tobolky. Slúžili na odkladanie peňazí a malých drobností. Nosili ich ženy i muži, a na základe ikonografie vieme, že mali rôzne rozmery a strihy.⁴⁸ Taštičky mohli mať kovovú

⁴⁶ DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K. *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 143.

⁴⁷ LUKAČKA, J. et al. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 56 – 57.

⁴⁸ NACHTMANNOVÁ, A. *Móda v časech kříže a kalicha: Oděvní kultura v českých zemích 14. a 15. století*. Praha : Národní památkový ústav, 2019, s. 174.

konštrukciu a byť zdobené vyražaním ornamentu do kože alebo vyrezávaním. Zavesovali sa k opasku prostredníctvom retiazky či remienkov. Niekedy bol medzi remienkami alebo aj v taštičke otvor, kde sa mohla prevliecť dýka. Kožené kapsuly nosili iba muži, ženy preferovali rôzne látkové taštičky, ktoré mohli byť tiež pokryté plošnou výšivkou.⁴⁹

Zo svetských šperkov sa dochovalo málo informácií. Napriek tomu vieme, že ženy i muži využívali spony na zachytenie plášťov, vzácne gombíky, nosili prstene, ozdoby na opaskoch a nášivky na šatách. Nášivky sa vyrábali z rozličných kovov – zlata, striebra, bronzu a vytvárali podobu zvierat figúrok, písmeniek či heraldických motívov.⁵⁰ Veľmi obľúbeným a rozšíreným šperkom bol prsteň. Bohatí ľudia si mohli dovoliť prstene zo striebra a zlata, zdobené drahokamami, polodrahokamami a perlami. Nižšia šľachta a mešťania nosili lacnejšie varianty z rôznych kovov ako je železo, meď, bronz, cín a zliatiny.⁵¹ Väčšina šperkov mala pôvodne symbolický zmysel. Časom však symbol zanikol, a tak šperky zastávali len ozdobnú funkciu. Prstene so vzácnymi kameňmi sa nosili nielen na rukách, ale aj na páse, na krku či na hlave. Niektoré prstene nosili ľudia len z povery, že kameň chráni pred účinkami čarov, ale najčastejšou symbolikou klenotov bola láska. Strieborné a cínové pliešky s vyrytými milostnými nápismi, tajnými značkami, ornamentami a symbolmi lásky nosili koncom 14. storočia na krku milenci všetkých vrstiev. Niektoré klenoty vyjadrovali náboženské symboly, napríklad ružence a krížiky.⁵² Ružence plnili predovšetkým náučnú funkciu, teda išlo o pomocku na zapamätanie si modlitieb. Na konci sa namiesto kríža pripevňoval strapiec alebo korálka.⁵³

⁴⁹ FEYFRLÍKOVÁ, ČERNÁ, M. *Móda a odívání v husitské době: Materiály, textilní techniky, střihy a návody*. Praha : Grada, 2020, s. 116.

⁵⁰ ZUBERCOVÁ, M. *Tisícročí módy*. Martin : Osveta, 1988, s. 42 – 43.

⁵¹ FEYFRLÍKOVÁ, ČERNÁ, M. *Móda a odívání v husitské době: Materiály, textilní techniky, střihy a návody*. Praha : Grada, 2020, s. 122.

⁵² PETRÁŇ, J. et al. *Dějiny hmotné kultury I*. [online]. 1985. Dostupné z: https://www.academia.edu/41991063/Josef_Petr%C3%A1%C5%88_ed_D%C4%9Bjiny_hmotn%C3%A9_kultury_D%C3%ADI_1_2_Vymezen%C3%AD_kulturn%C3%ADch_d%C4%9Bjin_Kultura_ka%C5%BEododenn%C3%ADho_%C5%BEivota_od_prav%C4%9Bku_do_15_stolet%C3%AD_History_of_Material_Culture_Volume_I_1_2_Definition_of_cultural_history_Culture_of_everyday_life_from_prehistoric_to_15th_century [cit. 2023-03-30].

⁵³ FEYFRLÍKOVÁ, ČERNÁ, M. *Móda a odívání v husitské době: Materiály, textilní techniky, střihy a návody*. Praha : Grada, 2020, s. 124.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW,
ANNOTATIONS

Knieža z Popradu a jeho hrobka

Podtatranské múzeum v Poprade sprístupnilo verejnosti po 18 rokoch príprav expozíciu *Knieža z Popradu a jeho hrobka*. Archeológovia nazývajú tento výnimočný nález z miesta Poprad – Matejovce európskym unikátom, keďže sa zachoval z približne obdobia prelomu 4. a 5. storočia v perfektnom stave.

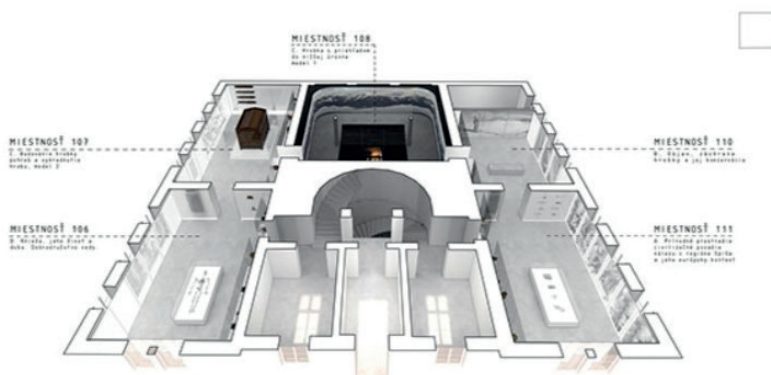
V októbri 2005 počas výstavby Priemyselného parku v Poprade, v časti Matejovce bol objavený vzácny nález zachovanej drevenej zrubovej komory so sarkofágom spolu s vnútorným zariadením, koženými a textilnými zvyškami odevu zomrelého, ako aj s pozostatkami potravy v keramických nádobách a predmetmi dennej potreby v lykovej kazete. Archeologický výskum trval v prvej etape od augusta do októbra 2005, v druhej od júla do novembra 2006. Na výskume sa zúčastnilo predovšetkým Podtatranské múzeum v Poprade v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV – Nitra, Slovenskou technickou univerzitou v Bratislave, Museum für Archäologie a Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Schloss Gottorf, Schleswig, Spolková republika Nemecko a ďalšími, ako uvádza samotné Podtatranské múzeum na svojej oficiálnej webovej stránke. Na výstave *Kniežacia hrobka z Popradu. Konzervácia 2008 – 2012* boli v popradskom múzeu odprezentované výsledky náročného výskumu. Druhá etapa konzervácie a výskumu pokračovala v období rokov 2012 – 2015. Následne boli ošetrené nálezy prevezené z Nemecka na Slovensko.

„*Našlo sa takmer sto kostí a na základe nich sa určilo, že išlo o veľmi mladého muža, ktorý mal približne 20 rokov. Analýzy tiež ukázali, že trpel hepatitídou typu B. Ale odborníci sa nevedia zhodnúť, na čo presne zomrel. Ale tým, v akej hrobke bol pochovaný, a čo všetko tam bolo uložené, môžeme jednoznačne povedať, že to bol veľmi významný mladý muž na konci štvrtého storočia.*“
Magdaléna Bekessová, riaditeľka Podtatranského múzea v Poprade.⁵⁴

Samotná výstava trvá približne jednu hodinu a pozostáva z piatich zastávok. Prvá ponúka náhľad do života obyvateľov regiónu pod Tatrami v 4. storočí. V druhej sa verejnosť zoznámia s okolnosťami objavu, archeologickým výskumom a následnou konzerváciou. Tretia miestnosť, v ktorej je návštevníkom múzea premietnutý krátkometrážny film, sa premení na hodnovernú repliku nálezu. Posledné dve zastávky tvoria už samotné predmety. Zblízka možno pozorovať ryhy spôsobené ťažkou technikou pri výstavbe priemyselného parku na zrubovej komore, originál posmrtného lôžka zomrelého,

⁵⁴ Citované z: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/media/tlacove-spravy/ts2023/kultura/hrobka-kniezata-z-popradu-je-pristupna-verejnosti.html>.

zvyšky koženého textilného odevu, ale aj rôzne ozdobné či úžitkové predmety. Jedna samostatná časť expozície je venovaná vykradnutiu hrobky, ktoré hralo pri zachovaní pôvodného nález do roku 2005 nemalú úlohu.

Kniežacia hrobka.⁵⁵

Výstavu vedú skúsení sprievodcovia, ktorí vítajú podnetné otázky návštevníkov. Expozícia je okrem originálov nález doplnená nefalšovanými replikami, interaktívnymi pomôckami v každej miestnosti, zvukovými a svetelnými efektami, čo rozhodne dotvára autenticitu zážitku. V máji 2022 Archeologický ústav SAV – Nitra slávnostne predstavil publikáciu k objavu – *Knieža z Popradu a jeho hrobka*, ktorej autormi sú PhDr. Karol Pieta, Dr.Sc a Mgr. Tereza Štolcová, PhD. V prípade záujmu navštíviť výstavu, je nutná rezervácia vopred pomocou formulára na oficiálnej stránke múzea: www.muzeump.sk. Okrem iného sprístupnilo múzeum na webovej stránke aj virtuálnu prehliadku tejto výstavy. Momentálne získala výstava dve ocenenia časopisu *Pamiatky a múzea, revue pre kultúrne dedičstvo*, a to: Akvizícia, nález roka 2006 a Výstava roka 2013.

Kludia Sokolová

⁵⁵ Fotografia dostupná: <https://www.muzeump.sk/expozicie/kniezacia-hrobka-z-popradu/#virtualnaprehliadka>.

Pramene k vojenským dejinám Slovenska IV/2. Slováci v légiách a prvý československý zahraničný odboj 1914 – 1920. Eds. Zaťková Jana – Čaplovič Miloslav.
Bratislava : Vojenský historický ústav, 2022. 358 s.
ISBN 978-80-89523-87-0.

O tom, aké dôležité, no súčasne komplikované je vytváranie komplexného obrazu o vojenských dejinách územia dnešného Slovenska, ale tiež o ľuďoch, ktorí z neho pochádzali a ako vojaci pôsobili v rôznych častiach sveta, nám pomáha vytvoriť si lepšiu predstavu ďalší zväzok pozoruhodnej edície prameňov vydávaných Vojenským historickým ústavom v Bratislave. Mnohé v tomto smere naznačuje už podtitul zväzku *Slováci v légiách a prvý československý zahraničný odboj 1914 – 1920*. Postupnému priblíženiu vzniku a narastajúcemu významu československého odboja v rokoch prvej svetovej vojny, sa zostavovatelia venovali hneď v úvodnej pomerne stručnej štúdii. Aj keď nesie názov *Československé légie* (s. 9) a najväčšiu pozornosť vyhradili tejto zložke odbojových aktivít, zachytili celkom prirodzene aj širší medzinárodný kontext tohto hnutia. Priblíženie tejto problematiky je aj vzhľadom na nasledujúcu, svojim rozsahom rozhodujúcu časť publikácie veľmi dôležité. Čitateľ, či už ide o odborníka alebo o záujemcu z radov laickej

verejnosti, si tak môže vytvoriť celistvejšiu predstavu o celom procese a jednotlivé poznámkami doplnené pramene lepšie zaradiť do širšieho kontextu udalostí. Vzhľadom na to, že odbojové aktivity a následne i československé légie vznikali v rôznych krajinách, v rozdielnom spoločenskom i politickom prostredí, je táto úvodná, aj keď pomerne stručná, informácia viac ako potrebná.

Zostavovatelia museli vyriešiť viacero vážnych problémov. Informácií o československom zahraničnom odboji i légiách je na jednej strane pomerne veľa. Súčasne sú však, vzhľadom na situáciu, v ktorej vznikali, roztrúsené v mnohých slovenských, ale najmä zahraničných archívoch a múzeách. Zostavovatelia aspoň tie najdôležitejšie, najzaujímavejšie, resp. tie z najväčšou výpovednou hodnotou preto predstavovalo mimoriadne náročnú úlohu. Navyše každý, aj ten najrozsiahlejší výber v sebe nesie riziko, že minimálne časť záujemcov o danú problematiku zostane neuspokojená, keďže ľudia alebo udalosti, o ktoré sa bližšie zaujímajú ostali bokom, alebo zostavovateľmi nepovšimnuté. Napriek tomu základné zásady postupu, ktoré si zostavovatelia zvolili, ako napríklad prioritné zameranie sa na slovenský fenomén v odboji či sústredenie sa najmä na zahraničné zdroje informácií, celkom úspešne viedli k naplneniu cieľa

vytvoriť si celkový obraz o rozsahu 1. česko-slovenského zahraničného odboja, ktorý viedol k vzniku samostatnej republiky Čechov a Slovákov v roku 1918 (s. 21).

V tomto smere, za dodržania jasne zadaných podmienok a formálnych úprav (s. 21), tak na takmer tristo stranách dostáva čitateľ možnosť zoznámiť sa s celkovo 123 dokumentmi rôzneho rozsahu a obsahu, usporiadaných v chronologickom slede. Aj keď pritom zostavovatelia vytvorili jednotnú formu, ktorú následne dodržali pre všetky vybrané dokumenty, nemožno sa ubrániť dojmu, že menej veľkorysé zaobchádzanie s priestorom by umožnilo zaradiť ešte o niekoľko dokumentov viac. Napriek tejto drobnej výhrade možno konštatovať, že úspešne vybrali pestrú škálu zaujímavých materiálov. Svedčí o tom okrem iného skutočnosť, že okrem oficiálnych dokumentov spojených so vznikom a činnosťou légii, sa tu čitateľ môže stretnúť aj s dokumentmi venovanými výstroju a zásobovaniu, konkrétnym správam o priebehu vojenských operácií, so súkromnou korešpondenciou vojakov, ale napríklad i plánom na vzdelávanie legionárov či už na elementárnej (čítanie, písanie), alebo aj vyššej úrovni.

Prezentovaný zväzok prameňov k vojenským dejinám Slovenska obsahuje viaceré nevyhnutné, no v súčasnosti nie vždy dôsledne zaradované doplnky. Základnú orientáciu

v jednotlivých textoch tak čitateľom uľahčuje výberový menný, žiaľ, už nie miestny register. Užitočný je tiež krátky chronologický prehľad najdôležitejších udalostí rokov 1914 – 1920, krátke osobné medailóny významných slovenských legionárov či obrazová príloha. K súpisu využitých prameňov (s. 357), by sa ale určite zmestil aj súbor použitej literatúry, najmä no nielen vo vzťahu k úvodnej štúdiu. Publikácia ako celok je ale nesporne dôležitým príspevkom k poznaniu a pochopeniu jednej z dôležitých etáp vývoja slovenského národa. Pre bádateľov z rôznych oblastí prináša množstvo cenných, málo známych či dokonca úplne nových informácií.

Patrik Derfiňák

SZEGHYOVÁ, Blanka a kol. *Od konfliktu ku zločinu. Skúmanie kriminality v minulosti*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2022. 357 s. ISBN 978-80-224-1992-5.

Publikácia o dejinách kriminality pozostáva z viacerých zaujímavých štúdií popredných slovenských a českých historikov, ktorí spolupracovali na dvoch projektoch, ktorých výstupom je práve predkladaná práca. Ide teda o súhrn najnovších poznatkov a výskumných výstupov v danej problematike. Niektoré štúdie sa sú-

streďujú na dejiny kriminality Slovenska, pár z nich aj na širší rámec, dejín Uhorska. Samotnej publikácii predchádzalo aj niekoľko konferencií, na ktorých sa stretli poprední odborníci a diskutovali o výsledkoch najnovších výskumov slovenskej a českej historiografie. Samotné témy jednotlivých príspevkov predstavujú skutočne široké spektrum tém týkajúcich sa kriminality, doplnených o prácu s rôznymi typmi prameňov.

Prvá štúdia od popredného slovenského vojenského historika Vladimíra Segeša sa sústreďuje na komparáciu typológie a klasifikácie trestných činov v stredovekom a ranonovovekom Uhorsku, ktoré sú prezentované v monografiách slovenskej a maďarskej historiografie. Štúdia Adriany Švecovej sa zameriava na trestné činy proti štátu vo vývoji uhorskej trestnej dogmatiky v 18. a v prvej polovici 19. storočia. Richard Papáč sa prostredníctvom košických súdnych protokolov z rokov 1556 – 1608 venoval samotným aktérom zločinov, napríklad ich sociálnemu statusu či pôvodu. Zneuctujúcimi trestmi uhorského raného novoveku sa zaoberala Blanka Szeghyová.

Štúdia Petra Kónyu o konkrétnych príkladoch súdnej praxe z hornouhorských slobodných kráľovských miest z druhej polovice 17. storočia prináša nielen analýzu zápisnice zo súdneho procesu s dvoma prostitútkami a svedeckú výpoveď

vo veci obvinenia zo sodomie, ale aj záznamy výpovedí a obvinení zo známeho Prešovského krvavého súdu. Dva české príspevky sa sústreďujú na archívne dokumenty pražského Apelačného súdu. Petr Kreuz skúmal kriminálne súdnictvo Starého a Nového mesta pražského počas vlády cisára Leopolda I. Josef Vacek sa zameril na fungovanie, štruktúru, personálne obsadenie a význam senátov pri pražskom Apelačnom súde do konca 17. storočia. Iveta Floreková analyzovala vo svojej štúdii konkrétne trestné prípady z Oravskej stolice v 17. a 18. storočí. Matrikám ako prameňu k dejinám kriminality v 18. storočí sa venoval Miroslav Nemeč. Tünde Lengyelová sa zaoberala prípadmi, v ktorých figurovali ženy ako obeť manželského násillia a pokúsila sa o prienik do mentality ranonovovekého človeka. Od násillia páchaného na ženách prechádza štúdia Branislava Geschwandtnera k téme trestných činov, ktorých vykonávateľkami, resp. páchatelkami boli ženy. Išlo napríklad o zabitie novorodenca, čarodejníctvo, mágiu, pokus o vraždu, neveru, nactiutfrhanie, krádež, vzburu žien v Prievidzi atď. Pohľad na reformovaných kazateľov približuje vo svojej štúdii Annamária Kónyová, ktorá analyzovala zachované dokumenty reformovanej cirkvi zo 17. a 18. storočia, a to akými spôsobmi reformovaná cirkev dohliadala na disciplínu svojich kazateľov, ktorí sa

dopustili prehreškov alebo deliktov. Negatívnymi dôsledkami vojenskej prítomnosti na osmanskou-uhorskom pohraničí sa zaoberal Štefan Szalma, ktorý vo svojej štúdiu priblížil nezvyčajné formy kriminality na sečianskom a filakovskom kapitánstve Štefana I. Koháryho. Samostatným fungovaním banských súdov sa zaoberala štúdia Eleny Hegyi. Kompetenciám bergmeistera sa venoval Michal Franko. Uršula Ambrušová analyzovala materiály venujúce sa sťažnostiam, konfliktom a sporom v košických cechových organizáciách v 17. – 19. storočí. V prípadovej štúdiu sa Gabriel Szeghy zameril na vraždy zemepánov počas cholerového povstania z roku 1831. Posledná štúdia Pavla Krajčoviča prináša pohľad na lesnú kriminalitu v Malých Karpatoch v prvej polovici 20. storočia cez optiku dobovej tlače.

Publikácia *Od konfliktu ku zločinu. Skúmanie kriminality v minulosti* prináša množstvo nových pohľadov na skúmanie dejín kriminality. Poprední historici venujúci sa tejto téme pracovali rôznymi metódami s rozmanitým pramenným materiálom, vďaka čomu predstavuje táto práca zaujímavú sondu do skúmanej problematiky, ale zároveň otvára ďalšie možnosti historického výskumu.

Lucia Šteflová

BOČEK, Martin. *S nadějí za oceán. Soupeření lodních společností o zakázáníky z Předlitavska na přelomu 19. a 20. století. Plzeň : Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni, 2019. ISBN 978-80-261-0843-6.*

„A Boh nazval súš „zemou“ a zhromaždište vód nazval «morom».“ (Gn 1, 10). Ľudstvo od počiatku hľadalo na more s báznou a istým strachom, avšak aj veľkou túžbou po poznaní toho, čo je na jeho druhom brehu. Stála za tým vidina niečoho lepšieho, čo ich čaká „za obzorom“. Ľudia si vďaka moreplavbe zabezpečovali obživu, ale taktiež nachádzali aj nové územia vhodné na kolonizovanie.

Na európskom kontinente to bolo možné vidieť už pri starovekých civilizáciách obývajúcich Balkánsky a Apeninský polostrov. Stredovek bol zas známy morskými nájazdmi Vikingov najmä v západnej časti Európy, pričom táto európska oblasť neskôr dominovala svojimi zámorskými objavmi, z ktorých najviac kolonizovanou sa stala práve Amerika. Tá predstavovala pre prisťahovalcov akýsi ekvivalent „zasľúbenej zeme“ a inak tomu nebolo ani u obyvateľov Rakúsko-Uhorska, ktorých vystahovalectvom za veľkú mláku sa vo svojej publikácii zaoberá práve historik Martin Boček.

Autor pôsobí ako odborný asistent na Katedre historických vied Filozo-

fickej fakulty Západočeskej univerzity v Plzni, kde sa vo svojom výskume zaoberá európskym vystáhovalctvom do USA na prelome 19. a 20. storočia. Hlavným zameraním sú dejiny lodnej dopravy so špecifikáciou na lodné prepravné spoločnosti pôsobiace v Rakúsko-Uhorsku v danom období. Na svojom konte má už niekoľko štúdií dotýkajúcich sa danej oblasti výskumu ako *Cesta k hromadnému vystáhovalctví z habsburské monarchie do Spojených štátů amerických* (2016), *Jižní cesta emigrantů z habsburské monarchie do USA* (2017), *Die Nordroute der Auswanderer aus der Habsburgermonarchie* (2017) a v roku 2019 mu vyšla jeho prvá monografia s názvom *S nadějí za oceán. Soupeření lodních společností o zakázaniky z Předlitavska na přelomu 19. a 20. století*.

Táto publikácia sa zameriava na prepojenie fenoménu masového vystáhovalctva z Rakúsko-Uhorska do Spojených štátov amerických na prelome 19. a 20. storočia a súperenia lodných spoločností, ktoré práve o prepravu týchto pasažierov „bojovali“. Autor si na svoju analýzu vybral najrelevantnejšie z lodných spoločností, ktoré v tej dobe v Rakúsko-Uhorsku pôsobili, a to konkrétne dve nemecké lodiarske spoločnosti – *Hamburg Amerikanische Paketfahrt Aktien Gesellschaft* (HAPAG) a *Norddeutscher Lloyd* (NDL), ktoré primárne porovnáva s ra-

kúskou spoločnosťou *Vereinigte Österreichische Schifffahrts-Aktien-Gesellschaft*, vormalis *Austro-Americana & Fratelli Cosulich* (*Austro-Americana*) a britskou spoločnosťou *Cunard Steamship Company, Ltd.* (*Cunard Line*), ktorá v monarchii pôsobila ako cudzí element.

Publikácia je tematicky rozdelená do piatich kapitol, pričom prvá kapitola (s. 13) sa zameriava na analýzu fenoménu masového vystáhovalctva obyvateľov Rakúsko-Uhorska do USA a nesie názov *Evropské vystáhovalctví do USA*. Zaoberá sa otázkami ako pasové predpisy a vystáhovalcké zákony v habsburskej monarchii, taktiež sa zameriava na to, ako vyzerala propagácia a agitácia jednotlivých lodiarskych spoločností. Významným faktorom bola aj agitácia emigrantov, ktorí písali svojim blízkym listy o živote za morom, avšak často tieto „listy od šťastných príbuzných“ písali samotní agenti preplavných spoločností. Práve v záverečnej časti kapitoly sa autor venuje opisu toho, ako boli migranti v USA prijímaní a aké podmienky museli pre vstup do krajiny splniť.

V druhej kapitole (s. 57) s názvom *Přeprava cestujících do USA v 19. století* je dôraz kladený na vývoj prepravy osôb, či už chudobných cestujúcich alebo pasažierov z vyššej triedy. Nakoľko v 19. storočí vznikla legislatíva, ktorá určovala, čo všetko lodiarske spoločnosti musia prepra-

vovaným osobám poskytnúť došlo aj k zlepšeniu prepravy chudobných cestujúcich, ktorým musel byť poskytnutý taktiež určitý relatívne prijateľný štandard.

Severní cesta emigrantů, v poradí tretia kapitola (s. 71) tejto publikácie sa zameriava na vysťahovalcov, ktorí si pre svoj odchod z Rakúsko-Uhorska vybrali dva nemecké prístavy Hamburg a Brémy. Prepravu osôb najmä z východných a juhovýchodných oblastí Európy do USA tu zabezpečovali už vyššie spomenuté lodiarske spoločnosti *HAPAG* a *NDL*, ktorým v 80. rokoch 19. storočia poklesol záujem o prepravu z radov vysťahovalcov pochádzajúcich z nemeckých krajín a svoju pozornosť museli sústrediť iným smerom.

Vo štvrtej kapitole (s. 101) – *Jižní cesta emigrantů* autor analyzuje súboj prepravných spoločností, ktoré sa na prelome 19. a 20. storočia etablovali na juhu Európy a konkrétne išlo o už taktiež vyššie spomínané lodiarske spoločnosti *Austro-Americana* a *Cunard Line*. Tie pôsobili v prístavných mestách Terst a Rijeka. Zaujímavosťou je, že uhorská vláda dala pred rakúskou prepravnou spoločnosťou prednosť tej anglickej.

Posledná kapitola (s. 135) nesie originálny názov *(Ne)Soupeření společností* a zaoberá sa samotným konkurenčným bojom medzi spomínanými lodiarskymi spoločnosťami, ktoré sa napriek snahám získať si zá-

kazníka pre seba, usilovali aj o vytvorenie kartelových zmlúv, ktorými by si rozdelili trh.

Predkladaná monografia sa snaží o ucelený pohľad na problematiku masového vysťahovalectva z Rakúsko-Uhorska do USA, či už opisuje legislatívne procesy, dotýkajúce sa skúmanej oblasti, samotný priebeh prepravy, pôsobenie prepravných spoločností atď. Čitateľ sa dozvie veľa pozoruhodných skutočností a získa mnoho informácií o skúmanom fenoméne.

Andrea Ferencová

KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (Eds.). *Johann Samuel Klein. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn I. – II.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021. 495 s.

ISBN 978-80-555-2900-4.

KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (Eds.). *Johann Samuel Klein. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn III. – IV.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021. 445 s.

ISBN 978-80-555-2901-1.

Autori Peter Kónya a Zoltán Csepregi vydali v roku 2021 cenné štvorzväzkové encyklopedické dielo Johanna Samuela Kleina v knižnej publikácii pod názvom: *Johann Samuel Klein. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn I. – II. a III. – IV.* Samotný rukopis ostáva v pôvodnej, nemeckej verzii s jednotným menným a miestnym registrom, ktorej predchádzajú úvodné štúdie v slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku.

V úvode je v krátkosti predstavený evanjelický a. v. farár senior a profesor prešovskej školy Ján (Johann) Samuel Klein, ktorého biografie sú prirovnané k napríklad *Noticiám* Mateja Bela, encyklopedickým historickým miestopisom Jána Mateja Korabinského či Jána Vályiho. Upozornené je taktiež na význam tohto rukopisu, keďže aj dnes ponúka obraz nielen o evanjelických a. v. cirkevných dejinách, ale aj o kultúrnych dejinách Uhorska v 16. – 18. storočí. Zjednodušuje prácu historikom, literárnym vedcom i iným bádateľom v ich výskumnej činnosti.

Keďže toto dielo vznikalo počas konca 18. storočia, kedy na území Uhorska ešte stále prebieha tzv. tichá rekatolizácia a evanjelická cirkev a. v. sa tak vyvíjala v špecifických dobových podmienkach,

autori sa v nasledujúcej časti publikácie zamerali aj na predstavu spoločensko-politickej situácie počas vzniku biografii. Predstavili uhorskú evanjelickú cirkev a. v. v 18. storočí, ďalej sa zamerali na evanjelikov v slobodnom kráľovskom meste Prešov, a keďže pôsobil Johann Samuel Klein aj ako profesor predmestskej evanjelickej školy, tak aj dejiny školy sú vykreslené v čase Kleinovho pôsobenia do roku 1783, kedy školu opustil a vrátil sa do rodného Bardejova. Napokon sa čitatelia bližšie zoznámia s autorom biografických lexikónov uhorských evanjelických a. v. farárov a učiteľov a so samotným dielom. Johann Samuel Klein sa po pôsobení v úrade farára nemeckého evanjelického a. v. zboru v Bardejove presunul do Košíc, kde zotrval vo funkcii farára do roku 1790, kedy zaujal rovnaké miesto v Gelnici. V tomto nemeckom baníckom meste už ostal natrvalo a o niekoľko rokov neskôr bol zvolený za seniora Seniorátu siedmich spišských banských miest. V Gelnici v roku 1820 aj umiera.

„Je pravdepodobné, že viacero knižných prác Johanna (Jána) Samuela Kleina sa nedočkalo vydania tlačou a ostalo v rukopise.“ (s. 19). Okrem kňazských a učiteľských biografii vydal aj rôzne iné práce, publikoval viacero svojich kázni, knihu o ezopských bájkach, ale zverejnil aj didaktickú a praktickú cir-

kevnú literatúru, ako nemecký katechizmus či učebnicu náboženstva pre evanjelické deti mesta Veľká. Z rukopisu štvorzväzkového diela o živote a diele evanjelických a. v. učiteľov v Uhorsku, ktorý je zrejme prvou verziou jeho diela o evanjelických farároch, sa v knižnici Prešovského evanjelického a. v. kolégia nachádza iba jeho posledný, štvrtý zväzok, ktorý v roku 2016 pod redakciou Zoltána Csepregiho a Petra Kónyu vydalo Vydavateľstvo Prešovskej univerzity pod názvom *Sto kňazských biografíi Johanna Samuela Kleina. Johann Samuel Klein száz lelkészi életrajza*.

V ďalšej z úvodných štúdií nás autori oboznamujú s obsahom samotného diela. Konkrétnejšie predstavujú Biografické lexikóny Johanna Samuela Kleina. Uvádza jú časti fragmentárne zachovaného lexikografického životopisného diela, pramene Kleinovho diela, Kleinovu historickú koncepciu, metódu, vedeckú hodnotu i aktuálnosť, školstvo v ranonovovekom Uhorsku a cirkevné a spoločenské dejiny. „Svojou spracovateľskou prácou sa Kleinovi podarilo zo zozbieranej drobnej mozaiky vytvoriť zaokrúhlenú syntézu a vykresliť plastický obraz cirkvi“ (s. 49), v čom pravdepodobne spočíva najväčší význam diela.

Kludia Sokolová

Theologická revue. Čtvrletník husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy. 1/2022, roč. 93. Praha : Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy. ISSN 1211-7617.

Od svojho prvého vydania v roku 1929 časopis Husitskej teologickej fakulty Univerzity Karlovej prináša momentálne až štyrikrát do roka zaujímavé príspevky, reflektujúce aktuálne témy súčasnej vedy. Prvé číslo minulého roka obsahuje hneď niekoľko interesantných štúdií. Zložitej situácii v súčasnej ekzeziológii sa venuje prvý príspevok Jiřího Vogela s názvom *Ekzeziologické modely v budúcnosti* (s. 8 – 21). Pomocou niekoľkých historických sond autor predostrel, akú úlohu zohrávajú modely cirkvi pri utváraní duchovného života, z akých podnetov vznikajú a akým spôsobom pracujú s reformnými myšlienkami. Súčasnú trendy v biblickej teológii reflektuje Pavel Langhammer v príspevku s názvom *Aplikace teorie sociální paměti v novozákonní biblistice: její podoby a trendy* (s. 22 – 33). Okrem toho sa autor zaoberal aplikáciou teórie sociálnej pamäti na novozákonné témy, zjednodušene povedané približuje to, akým spôsobom skupiny uchopujú svoju minulosť a dávajú jej význam pre svoju prítomnosť. Teologické myslenie významnej osobnosti ranonovovekých dejín, J. A. Komenského, známeho učiteľa, menej známeho teológa, približuje-

je Tomáš Butta v príspevku s názvom *K teologickému myšlení J. A. Komenského a jeho stovebnosti v obecné poradě* (s. 34 – 44). Teologické myslenie J. A. Komenského môže byť podľa autora štúdie „pre nás v mnohom inšpirujúcim a do značnej miery stále čaká na ďalšie objavovanie a hlbšie pochopenie ako v kontexte jeho doby, tak aj našej situácie“ (s. 34).

Cirkevným dejinám sa venujú konkrétne tri štúdie tohto čísla, pri ktorých sa aj pozastavím z hľadiska ich výskumného prínosu. Českým cirkevným a právnym dejinám sa venoval Pavel Krafl v príspevku s názvom *Zpověď a církevní právo. Přehled penitenciálního práva v českých zemích vrcholného a pozdního středověku* (s. 45 – 64). V českých knižniciach je podľa autora dochovaných takmer 60 svedných príručiek, pričom v štúdiu mapuje tie, ktoré vznikli v ranom a neskorom stredoveku. Pavel Krafl však v rámci svojho príspevku upozorňuje aj na menej známe rukopisy a čo je ešte dôležitejšie, aj na tie, ktoré sú cudzieho pôvodu a zahŕňajú teda aj širší európsky kontext.

Cirkevným dejinám sa venuje aj príspevok Lucie Šteflovej s názvom *Restriktie proti evanjelickým farářům v období tzv. desátročného prenasledovania protestantů* (s. 65 – 74), mapujúci zložité obdobie v dejinách evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku, nazývaný „cirkevnými historikmi aj ako desátročné prenasledovanie protestantů“

(s. 65). Autorka analyzovala zápisnice kanonických vizitácií, ktoré opisujú snahu protestantov zachovať si svoju existenciu, možnosť mať farára, vlastný kostol či iné majetky v období silnejúcej rekatolizácie. Za zvlášť podnetné považujem mapovanie konkrétnych reštrikcií voči evanjelickým farárom, ktorí boli „často vyhánaní zo svojich fár, bezdôvodne prenasledovaní, súdení a dokonca aj väznení, alebo posielaní na galeje“ (s. 73). Zaujímavý je pohľad na protihabsburské povstania a hlavne na ich vodcov, ktorých predmetné zápisnice opisujú ako „záchrancov, s ktorými prišla úľava po období desaťročného prenasledovania protestantů“ (s. 74). V rámci cirkevnej histórie sa takéto podrobné analýzy dobových prameňov ukazujú ako veľmi podnetné pre ďalšie diskurzy historického výskumu.

Historickej témy sa drží aj ďalší príspevok od doktoranda Filipa Šanca s názvom *Antisemitismus v Habrech 1900 – 1942* (s. 75 – 92), ktorý si pripomína výročnú spomienku na haberských Židov, ktorí „boli vyvraždení pred 80 rokmi vtedajším okupantským režimom v roku 1942“ (s. 75). Autor aj v duchu tohto výročia vyzýva spoločnosť, aby „znovu preskúmala svoju históriu, posilnila svoje predsavzatia v náprave povojnových škôd 2. svetovej vojny, ktoré neboli doposiaľ v 21. storočí napravené a obnovila dôveru vo svoje humanitné hodnoty zameriavajúce sa na súcitie s trpiacimi a odčinení krívd

tak, ako je to historicky možné, pretože nie všetko história umožňuje spätne napraviť“ (s. 75). Štúdia prináša aj prepisy dobových letákov s antisemitským obsahom, čím dokumentuje narastajúce prejavy antisemitizmu v Habroch. Filip Šanca upriamuje pozornosť vo svojom príspevku už na udalosti z prvej polovice 20. storočia, nielen na priame obmedzenia, ktoré prichádzajú s opatreniami počas druhej svetovej vojny. Z výskumu autora vyplýva, že „ani veľký význam Židov pre Habry nezabránil antisemitsky ladenému správaniu sa voči osobám židovského pôvodu“ (s. 90).

Posledné dve štúdie sa venujú opäť teologickým témam. Štúdia Gorazda Josefa Vopatrného s názvom *Starec Paisios Athoský: význačný soudobý predstaviteľ hesychastické spirituality* (s. 93 – 100) sa zaoberá pravoslávnu tradíciou v 20. storočí a štúdia Noemi Braveney s názvom *Základní aspekt vazby mezi teologií a sociální prací* (s. 101 – 109) poukazuje na súvislosti medzi teológiou a sociálnou prácou. Okrem týchto štúdií prináša periodikum aj pravidelnú rubriku recenzií, ktoré upozorňujú na zaujímavé publikácie, ktoré stoja za pozornosť.

Prvé číslo periodika *Theologická revue* z roku 2022 ponúka množstvo zaujímavého výskumného materiálu odbornej verejnosti. Neostáva iné ako súhlasiť s konštatovaním šéfredaktora profesora Jana B. Láška v editoriáli, kde upozorňuje čitateľov, že „číslo, kto-

ré dostávate teraz do rúk, ponúka tradične dobré čítanie“ (s. 5).

Lukáš Hedmeg

**INGLEBERT, Hervé –
LEVASSEUR, Claire. *Atlas
pozdní antiky. Rozpad římské
říše a stěhování národů. Brno :*
LINGEA, 2021. 96 s.
ISBN 978-80-7508-700-3.**

Z hľadiska historického vývoja Európy patrí k najzložitejším, no súčasne veľmi dôležitým, obdobie neskorej antiky, resp. sťahovania národov. Priebeh a výsledky, ktoré priniesli rozsiahle pohyby obyvateľstva, do veľkej miery položili základy súčasného politického a kultúrneho usporiadania kontinentu. Súčasne je možné sledovať strety a vzájomné ovplyvňovanie etník, nachádzajúcich sa na rozdielnej kultúrnej, spoločenskej i hospodárskej úrovni, navyše často s odlišnými náboženskými predstavami.

Poznať toto obdobie nachádzajúce sa na prelome medzi starovekom a stredovekom i procesy, ktoré počas neho prebiehali je dôležité, no súčasne náročné. I preto je veľmi užitočným materiálom, ktorý v tomto smere môže pomôcť študentom i učiteľom dejepisu, ale i ďalším záujemcom o túto problematiku, *Atlas pozdní antiky*, vydaný brnenským vydavateľ-

stvom LINGEA. Publikácia je podľa nášho názoru zaujímavá hneď z niekoľkých dôvodov. Viac ako sto veľmi prehľadných máp znázorňuje rýchlo sa meniacu sídelnú, politickú a vojenskú situáciu z pohľadu celého rímskeho impéria i jednotlivých jeho častí. To v období, keď stále viac mladých ľudí má problémy s porozumením rozsiahlejším textom, umožňuje ľahšie pochopenie množstva udalostí, ktoré sa v tomto období odohrávali. Množstvo plánikov a infografík zase upozorňuje na rôzne zaujímavosti, prezentujúce rôzne vzťahy najmä Rimánov a barbarov. Za osobitne cenné je však podľa nášho názoru možné považovať veľký počet stručných, no výstižných textov, ktoré mapový materiál dopĺňajú, prípadne vysvetľujú udalosti, ktoré sú na nich znázornené. Atlas sa tak s istými obmedzeniami dá využiť aj ako príručka, popisujúca dôležité udalosti sledovaného obdobia.

Názov a z prevažnej časti i samotný obsah publikácie sú venované obdobiu 4. – 6. storočia. V tom čase sa Rímska ríša, no najmä jej západná časť, postupne rozpadala pod náporom barbarských kmeňov prichádzajúcich predovšetkým z území ležiacich na východ od jej hraníc. Napriek tomu autori hneď v úvode venovali pozornosť aj krátkej genéze pojmu barbar a rôznemu vnímaniu tohto výrazu samotnými Rimánmi. Následne vo viac či menej chronologickom slede predstavujú prostredníctvom mapových

zobrazení a pripojeného komentára vývoj situácie, resp. dôležité momenty obdobia neskorej antiky nielen na rímskych, ale i s nimi priamo susediacich územiach. V niektorých momentoch ide síce do istej miery o idealizované modely, napríklad v prípade rozšírenia rôznych kmeňov na sledovaných územiach. Celkom presné stanovenie postupových trás, rozsahu ovládaných oblastí, ale i hospodárskeho či náboženského vplyvu je problematické z dôvodu nedostatku presných a podrobných informácií od dobových autorov a stále prebiehajúcich výskumov. Napriek tomu na vytvorenie základnej predstavy politických, hospodárskych či náboženských dôsledkov jednotlivých udalostí sú naznačené modely dostačujúce. Jednou z mála výhrad, ktoré možno voči publikácii vysloviť, je pri často využívaných učebných pomôckach pomerne krehká mäkká väzba. Aj pri šetrnom prístupe čitateľa je len otázkou krátkeho času, kedy môže dôjsť k jej poškodeniu. V súčasnosti sú aj pri vydávaní učebníc rozhodujúce ekonomické faktory. Napriek tomu by možno bolo do budúcnosti možné zvážiť iný, najmä pre študentov flexibilnejší typ pojiva.

Publikáciu napriek zaradeniu dopĺňajúcich textov a pravidelných „zhrnutí“, nemôžeme označiť za podrobnú učebnicu dejín neskorého staroveku a nastupujúceho raného stredoveku. To ale ani nebolo cieľom autorov, ktorí na nej pracovali. Skôr ide o cenný do-

plnok oficiálnych učebníc i už existujúcich syntéz dejín obdobia neskorej antiky a sťahovania národov. Teda presne to, čo by atlas mal skutočne predstavovať.

Patrik Derfiňák

**IN NOMINE CIVITAS
LEUTSCHA. O tých, ktorí
zanechali stopu. Levoča :
Slovenské národné múzeum –
Spišské múzeum v Levoči, 2023.
ISBN 978-80-8060-549-0.**

Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči vydalo s finančnou podporou mesta Levoča zaujímavú publikáciu o dejinách mesta, konkrétne sa v nej autori zamerali na desať vybraných významných osobností, ktoré samotné mesto preslávili. Jednoducho, opisujú životy tých, ktorí zanechali stopu. „Výber historických autorít prezentuje len špičku spomedzi tých, ktorí zohrali v politickom spoločenskom živote mesta veľkú úlohu. Predstavujú vzorku jeho najvýznamnejších obyvateľov, hoci v úzadí zostali napríklad lekári a lekárnici Spillenbergovci, historik a botanik Viktor Greschik, spišskí župani Csákyovci, posledný spišský župan Ján Ruman, evanjelickí kňazi Zabelerovci, richtár Ján Alauda, rodiny Cramerovcov a plejáda ďalších kapacít.“ – ako spomína jed-

na z autoriek, Mária Novotná. Publikácia bola uvedená na rovnomennej výstave v Spišskom múzeu v Levoči. O niektorých osobnostiach vyšli aj zaujímavé články, uverejnené na oficiálnom webovom sídle múzea.

Ako prvého predstavil Miroslav Lacko európskeho veľkoobchodníka a inovátora Jána I. Thurzu (1437 – 1508), ktorý sa narodil v Levoči. Spomína jeho prvý projekt medenej huty v Mogile pri Krakove aj prvé podnikateľské zámery v dolnouhorskej banskej oblasti. Samozrejme, autor venuje vyššiu pozornosť založeniu fuggerovsko-thurzovskej spoločnosti *Ungarischer Handel*, ktorá predstavovala vrchol Thurzovej snahy o ovládnutie výroby banskobystrickej medi. Podnik nemal svojho času obdobu vo vtedajšom európskom baníctve, vzhľadom na štruktúru, veľkovýrobu a formu protoindustriálneho veľkopodniku. Ján I. Thurzo je predstavený taktiež z inej stránky, a to ako mecén umenia a kultúry v Krakove, ďalej je text zameraný aj na obdobie života, kedy pôsobil ako hlavný komorský gróf v Kremnici. Po tom, čo ho postihol mor v Rumunsku, Ján I. Thurzo v roku 1508 umiera a jeho pozostatky sú prevezené späť do rodnej Levoče.

Mária Novotná sa vo svojom výskume zamerala na známeho Majstra Pavla z Levoče, ktorý svojim dielom preslávil mesto azda najviac. Roky jeho života sa predpokladajú nasledovne: narodil sa približne medzi

rokmi 1460 – 1465 a zomrel medzi 1537 – 1542. Majster Pavol vstúpil v Levoči do Bratstva Božieho tela, odkiaľ sa zachovala aj písomná zmienka, a kde neskôr zastával aj funkciu starejšieho. Okrem rezbárskej vášne nemožno vylúčiť, že sa Pavol venoval aj obchodným aktivitám. V roku 1526 sa stal členom mestskej rady. *„O Majstrovi Pavlovi máme relatívne veľa nepriamych údajov, ale tie viac pomáhajú mýtom a konštrukciám o jeho osobnosti a tvorbe. (...) Jediné dielo, ktoré sa podľa spomínaného epitafu jeho vnučky priamo spojilo s Pavlovým menom, je hlavný oltár Baziliky sv. Jakuba Levoči.“* – uvádza Mária Novotná. Oltáru venuje autorka samostatnú kapitolu. Ďalej je text zameraný na štýl majstrových diel a uvedené sú aj ďalšie významné počiny rezbára, ako napríklad hlavný oltár zasvätený Panne Márii, sv. Barbore a sv. Hieronymovi v Banskej Bystrici (ten je považovaný za jeho prvé dielo). Ako vznikol jeho „kult“ rezbára a možnosti výskumu a prezentácie života a diela stredovekého rezbára, tvoria záverečnú časť príspevku.

Iste významným prínosom pre mesto Levoča bol kronikár Gašpar Hain. Tünde Lengyelová opisuje kroniku levočského richtára ako jeden z najbohatších prameňov informácií nielen o živote Levoče a Spiša, ale aj celého Horného Uhorska v druhej polovici 17. storočia. Cenný je už zoznam mien mužov, zo zápisov

a denníkov, z ktorých Hain čerpal. Uvádza ich hneď v úvode. Autorka detailne opisuje život Gašpara Haina. Po štúdiách vo Wittenberbu pôsobil napríklad ako rektor levočskej školy, zastával aj funkciu senátora, notára, napokon bol aj richtárom. Hoci má mesto Levoča viacero zachovaných kroník, tá Hainova je najpodrobnejšia a najznámejšia.

Autori publikácie sa venovali aj ďalším významným osobnostiam, nejakým spôsobom prepojeným a významným pre mesto Levoča. Lucia Laciňáková opísala pôsobenie Brewerovcov a ich kníhtlačiarenské záujmy. Kníhtlačiarstvo má v Levoči dlhú tradíciu. Na rodinu Brewerovcov a vývoj rodinného podniku sa autorka pozrela komplexne, od jeho založenia až po zánik. Ďalším majstrom z Levoče, tentokrát zlatníckeho umenia, bol rozhodne *Ján Silaši – známy i neznámy*. Takýto názov má príspevok Aleny Piatrovej, v ktorom je opísaný jeho život a dielo. Silaši *„skromne zostáva po celé stáročia v tieni svojho slávneho spoluobčana Majstra Pavla, ktorý na sklonku neskorého stredoveku a rodiacej sa renesancie zanechal Levočanom monumentálne dielo, pre ktoré sa oplatí do Levoče merať cestu i dnes.“*

Dáša Uharčeková Pavúková obohatila publikáciu o príspevok o Juliane Korponayovej Gézciovej (1677 – 1714) – o žene, ktorú čas zmenil na legendu; Marta Herucová sa vo

výskume venovala až dvom osobnostiam, a to Jozefovi Czauczikovi – maliarovi biedermeierovských čias a jeho klientele a Jánovi Rombauerovi a reminiscencií flámskych a nizozemských obrazov. Celok uzatvára Alena Kredatusová, ktorá napísala príspevok o Andrejovi Probstnerovi ml., levočskom rodákovi, významnom predstaviteľovi svojho rodu, ktorý sa preslávil baníctvom a hutníctvom.

Publikácia je okrem cenných príspevkov doplnená o zaujímavú obrazovú prílohu, postupne doplňujúcu texty. Uvedené sú, samozrejme, použité pramene aj literatúra, avšak absentuje rozsiahlejší úvod i záver, ktorý by mohol viac poprepájať uvedené osobnosti so samotným mestom Levoča, alebo inými atribútmi. Autori vybrali vskutku zaujímavé osobnosti a podobné publikácie by boli rozhodne prínosom aj pre ďalšie slovenské mestá.

Klaudia Sokolová

Studia Historica Nitriensia. 2022, roč. 26, č. 2. ISSN 1338-7219.

„Lebo sú nahé bez kníh všetky národy, bo nemôžu sa boríť v boji bez zbroje s protivníkom a duší našich záhubcom, odsúdené sú večnej muke za korisť.“ (Konštantín Filozof, *Proglas.*) Napriek tomu, že ľudstvo sa často zo svojej histórie nedokáže

poučiť, vie sa z nej aspoň veľa naučiť prostredníctvom kvalitne spracovaných publikácií. Práve v ďalšom bádani po minulých udalostiach vie čitateľovi rozšíriť obzory časopis vydávaný Katedrou histórie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, ktorý vychádza už 27 rokov. Vo svojom druhom čísle z roku 2022 ponúka viacero prínosných príspevkov.

Konkrétne ide o päť štúdií, kde prvou z nich (s. 305) je štúdia maďarského historika Istvána Kollaia. Tá nesie názov *Patterns of Vernacular Conflicts in Medieval and Early-Modern Towns of Historical Upper Hungary*. Autor sa v nej snaží o všeobecnú konceptualizáciu a objasnenie špecifik ľudových jazykových konfliktov v predmodernej dobe na území Horného Uhorska. Zároveň predostiera určitú komparáciu týchto jazykových napätí so súčasnými prejavmi nacionalizmu. Druhou štúdiou je príspevok (s. 330) slovenských historikov Michala Ďurča a Petra Chrastinu s názvom *Počiatky modernizácie cestnej siete v Uhorsku na príklade stavby cesty Trakovice – Leopoldov Samuelom Mikovínom*. Štúdia sa venuje zlepšeniu cestnej komunikácie v Uhorsku v 18. storočí, nakoľko tieto cesty charakterizovala zlá povest' kvôli ich nedostatočnej kvalite. Autori sa zameriavajú na vývoj infraštruktúry v sociálno-ekonomickom a geografickom kontexte, pričom analyzujú historicko-geogra-

fické aspekty výstavby ciest. Zároveň sa snažia odpovedať na otázku či a do akej miery možno považovať cestný úsek plánovaný Samuelom Mikovínom za modelový príklad pre výstavbu iných ciest. Tretia štúdia (s. 357) nesie názov *Frekventované „preháňanie“ po farnostiach ako trest pre panslávskeho kňaza v prvej dekáde 20. storočia. Príklad Karola Antona Medveckého v Banskobystrickej diecéze* a jej autorom je slovenský historik Ján Golian. Analyzuje v ňom, ako sa zaobchádzalo s kňazmi, ktorí v danom období podporovali národné aktivity, na konkrétnom príklade kňaza z Banskobystrickej diecézy. Vo štvrtej štúdii (s. 375) sa kolektív českých autorov – historikov Zbyňka Svitáka, Jaromíra Florian a Aleša Vyskočila v spolupráci s vodohospodármi Milošom Rozkošným a Igorom Pelíškom snažil upriamiť pozornosť na významný segment priemyselno-kultúrneho dedičstva – závlahové systémy. Vytvorili zaujímavú interdisciplinárnu štúdiu s názvom *Závlahové stavby – opomíjaná súčasť kultúrneho dedičtva*. Poslednou štúdiou (s. 408) je príspevok ukrajinských autorov Galyny Starodubets a Serhia Sokoliuka s názvom *Propaganda Component of the Process of Sovietization and Forms of its Implementation in the Western regions of Ukraine in 1944 – 1950*. Zaoberá sa špecifikami sovietskej západnej Ukrajiny a Stalinovou pro-

pagandou, ktorá mala komunistickú ideológiu vtlačiť až do vnútorného presvedčenia človeka a vytvoriť z neho tzv. – „homo Sovieticus“.

Vydanie časopisu obsahuje taktiež štyri príspevky zaoberajúce sa analýzou konkrétnych dobových materiálov. Slovenskí historici Anton Líška a Peter Borza spracovali príspevok (s. 422) s názvom *Žiadosť obyvateľov obce Vyšná Šuňava o povolenie posvätiť novopostavený kostol farárom z Lučivnej v čase trvania cholerovej epidémie v roku 1831*. Zaoberajú sa celkovým historickým pozadím tohto obdobia s ohľadom na okolnosti súvisiace s epidémiou cholery, zároveň poskytujú údaje o významných aktéroch spomínaných v skúmanej listine a analýzu daného dokumentu. Ďalší príspevok (s. 434) nesie názov *Školstvo vo Vojvodine v období rokov 1918 – 1929 (s dôrazom na práva minorít)* a jeho autorom je srbský historik Jan Hrčan. Štúdia približuje najdôležitejšie zákony a návrhy zákonov týkajúcich sa školstva po vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov s ohľadom na používanie ich rodného jazyka. Slovenský historik Dávid Jablonský v príspevku (s. 457) *Pohrebna reč a modlitba (Haltott beszed és könyörgés) z Prayovho kódexu a pokus o slovenský preklad textu a jeho interpretáciu* pracuje s najstaršou známou súvislou maďarskou jazykovou pamiatkou, ktorá vznikla koncom 12. storočia. Táto

pamiatka je významnou aj z dôvodu, že v danom období neboli veľmi rozšírené pohrebné kázne ani v latinčine, nieto ešte v národných jazykoch. Posledným príspevkom (s. 470) v tejto sekcii je štúdia *Hrad Oponice v období novoveku z pohľadu archívneho a achitektonicko-historického výskumu* od slovenských autorov – historika Tomáša Januru a historika architektúry Martina Bónu. Autori približujú postupnosť a rozsah renesančných prestavieb vrátane ťažkostí a sporov s ohľadom na vlastnícke vzťahy hradu.

Na ďalších stranách tohto vydania sa stretieme s dvoma štúdiami z praxe. Prvou je štúdia (s. 499) slovenského archeológa a muzeológa Daniela Bešinu s názvom *Identifikácia historických premostení stredného toku rieky Slaná na základe Notícií Mateja Bela*. Príspevok prepája štúdium prác významného osvietenského vzdelanca Mateja Bela s archeologickým výskumom na rieke Slaná, ktoré približujú kontexty doby ich vzniku, avšak môžu poukázať aj na staršie časovo-priestorové súvislosti. Druhou štúdiou (s. 529) – *Identifikácia prístupov k prezentácii histórie v dejepisných učebniciach pre špeciálne základné školy*, sa slovenský historik Michal Veselei snaží o analýzu daných učebníc z hľadiska základných prístupov k prezentácii histórie, pričom berie do úvahy aj kritériá uvedené vo vzdelávacom programe

pre žiakov s mentálnym postihnutím a Odporúčania Výboru ministrov Rady Európy.

V závere nájdeme aj štyri recenzie publikácii, prvou recenzovanou (s. 514) je monografia slovenského kňaza a cirkevného historika Petra Olexáka – *Stručná história vzťahov cirkvi a štátu* (recenzent Lenka Mihoková). Druhou recenzovanou (s. 543) je monografia slovenskej historičky Viktórie Rigovej – *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945* (recenzent Lukáš Trnkóci). Posledné recenzie (s. 545) patria učebným textom a pracovnému zošitu s rovnomeným názvom *Nitra a okolie v rokoch 1939 – 1945. Dejiny Nitry a okolia v školskej praxi* od kolektívu slovenských historikov Miroslava Palárika, Aleny Mikulášovej a Martina Hetényiho (recenzent Miroslava Košťálová).

Predkladané vydanie časopisu obsahuje rôznorodé príspevky s rôznym časovým, priestorovým a tematickým rámcom. Práve táto mnohostrannosť dokáže každému čitateľovi ponúknuť to, aby tu našiel svoju oblasť záujmu, ale zároveň mu dokáže poskytnúť aj iné kvalitne spracované informácie.

Andrea Ferencová

Autori čísla:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Dr. FORISEK Péter professor assistant

University of Debrecen, Institute of History

PhDr. Elena HEGYI, PhD.

Slovenský bankský archív v Banskej Štiavnici

prof. PhDr. Peter KÓNIA, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Bc. Katarína MIKULOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Mgr. Alena MIŠÍKOVÁ, PhD.

MV SR, Štátny archív Prešov

prof. Dr. PAP József

Eszterházy Károly Catholic University, Institute of History

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

č. 1/2023, roč. 23

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV,
Prešovská univerzita v Prešove

Šéfredaktorka:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Dátum vydania:

október 2023

Sadzba:

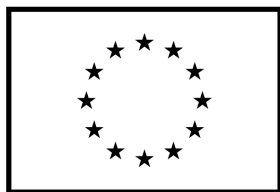
Marek SEDLÁK

ISSN 2989-3089 (online)

ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)

Evidenčné číslo MK SR: EV 227/23/EPP

EV 6135/23/PT

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrnohistorického výskumu“.
Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT
(Arcanum Digitális Tudománytár).**

**Annales historici
Presovienses**

Inštitút histórie
FF PU v Presove

ISSN 1336-7528

9 771336 752000